ОБЩИНСКИ ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ
Брезник
Музеят на Граово

ИЗВЕСТИЯ
НА ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ БРЕЗНИК
ТОМ I

PROCEEDING
OF THE MUSEUM OF HISTORY BREZNIK
VOL. I

Брезник, 2018

Авторски колектив
Общински исторически музей-Брезник, 2018
ISSN ~~2603~~-5049

Материалите отпечатани в том I на
“Известия на Общински исторически музей-Брезник”,
са докладите от научната конференция
„Брезник – минало и бъдеще”,14.07. 2018г.

Авторите носят отговорност за съдържанието
на научните доклади, публикувани в тома.

ПОД РЕДАКЦИЯТА НА
проф. д-р Надя Манолова-Николова
Рецензент:
проф. д-р Надя Манолова-Николова

Превод на английски език, резюмета и съдържание-
В.Бинева и автори
За корицата са използвани снимки от статията на
Филип Михайлов

ОБЩИНСКИ ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ
Брезник
Музеят на Граово

ИЗВЕСТИЯ
НА ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ БРЕЗНИК
ТОМ I

PROCEEDING
OF THE MUSEUM OF HISTORY BREZNIK
VOL. I

Издава се с финансовата подкрепа на
Министерството на културата

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

Въведение
Надя Манолова-Николова 9

МУЗЕЯТ И ОБЩЕСТВЕНОСТТА

Емилия Велинова
60 години организирано музейно дело в Брезник 11

Светла Стефанова
За началото на музейното дело в Брезнишко –
училищният музей в село Слаковци 26

Милена Симова
Личният фонд на Вельо Велев, съхраняван в Държавен архив –
Перник, ценен източник на информация за основите
на музейното дело в Брезник и Брезнишко 30

ИСТОРИЯ, АРХЕОЛОГИЯ И ЕТНОЛОГИЯ

Диляна Ботева
За краеведите, регионалните музеи и
професионалните историци 37

Здравка Коркутова
История на археологическите проучвания в Брезнишко 43

Филип Михайлов
Култовите скални обекти в Пернишка област
през I-во хил. пр. Хр. 48

Тодорка Момчилова
Една находка от брезнишкото Бърдо 57

Веселин Хаджиангелов
Проблеми и предизвикателства при социализирането на
недвижимото археологическо културно наследство в Самоков . . 64

Надя Манолова-Николова, Стоян Шиваров
Османотурски документи за Брезник и
Брезнишко XVII – XIX в. 73

Делян Русев
Брезник или Провадия? Към въпроса топонимията в една османска преработка на „Сказание на пророк Исайя”. 87

Елена Боянова
Брезнишките възрожденци 101

Милена Любенова
Брезник и Брезнишко в архивни материали, съхранявани в Националния център за нематериално културно наследство при ИЕФЕМ–БАН 108

Константин Панайотов
Брезник и Брезнишко – информационни фрагменти, извлечени от лични архиви 116

Георги Радославов
Славчо Гигов Пирчев – битолски войвода 1908 – 1920 г. 126

Милчо Георгиев
Типология на граовските хора. Танците и игрите в Долно и Горно Граово 147

Златка Стратиева
Особености на граовския диалект 164

Аниела Асенова
Сто тридесет и пет години по-късно – реплика върху пътеписа на Константин Иречек 169

ПРИЛОЖЕНИЯ 177

АВТОРИТЕ 190

CONTENTS

Introduction
Nadya Manolova-Nikolova 9

THE MUSEUM AND THE PUBLIC

Emilia Velinova
60 Years of Organized Museum Work in Breznik. 11

Svetla Stefanova
About the Beginning of the Museum in the Breznik Region – the School Museum in the Village of Slakovtsi 26

Milena Simova
The Personal Fond of Velyo Velev Preserved in the Pernik State Archive: a Valuable Source on the Museum Beginnings in Breznik and the Breznik Region 30

HISTORY, ARCHEOLOGY AND ETHNOLOGY

Dilyana Boteva
Pondering on Local Historian, Regional Museums and Academic Historians 37

Zdravka Korkutova
History of the Archaeological Research in the Breznik Region 43

Filip Mihaylov
The Rock Cult Sites in the Pernik Oblast during the 1st millennium BC. 48

Todorka Momchilova
A Find from the Breznishko Bardo 57

Veselin Hadzhiangelov
Problems and Challenges During the Socialization of the Immovable Archaeological Heritage in Samokov. 64

Nadya Manolova-Nikolova, Stoyan Shivarov
Ottoman Documents about Breznik and the Breznik Region (XVII – XIX centuries) 73

Delyan Rusev
Breznik or Provadiya? On the Toponymy in an Ottoman redaction of "The Tale of the Prophet Isaiah" 87

Elena Boyanova
The National Revival Figures from Breznik 101

Milena Lyubenova
Breznik and the Breznik Region in Archival Materials, Preserved in the National Center for Intangible Cultural Heritage at IEFEM-BAS 108

Konstantin Panayotov
Breznik and Breznik Region – Fragments from Personal Archives . 116

Georgi Radoslavov
Aspects of the Life and Revolutionary Activity of the voevode Slavcho Pirchev from Breznik 126

Milcho Georgiev
Typology of Graovo Horo. Dance and Game in Dolno and Gorno Graovo 147

Zlatka Stratieva
Particularities of Graovo Dialect 164

Aniela Asenova
135 Years Later – a replica of Konstantin Irechek's travel book. . . . 169

THE AUTHORS 177

APPLICATIONS 190

Уважаеми читатели,
Уважаеми приятели на историята,

Началото на музейното дело в Брезник и региона е поставено преди 60 години. Време, през което няколко поколения историци, краеведи и любители са събирали, и градили системно познание за миналото на Брезнишкия край. Юбилейната годишнина стана повод Общинският музей на гр. Брезник да организира нейното отбелязване с тържествено честване на 13 юни 2018 г. Както повелява традицията, на тържеството присъстваха представители на общинската управа в гр. Брезник и областния гр. Перник – г-жа Мария Добревска - зам.кмет на Община Брезник, г-жа Виолета Методиева - председател на Общински съвет Брезник, така също г-н Борис Хаджийски, председател на Националното сдружение на музеите и директор на РИМ-Пазарджик, г-жа Венцислава Крумова – директор на РИМ-Перник, директори на музеите в Банско и Гоце Делчев, кметове на Община Брезник за различни периоди от време, дарители и приятели на музея.

Емоционални приветствия и слова за ценностите на просветителското музейно дело бяха произнесени от г-жа Емилия Велинова, директор на общинския Брезнишки музей, както още от общинските представители и от председателя на Националното сдружение на музеите. Заедно с музикалните пиеси, в чудесно изпълнение на Пернишкия камерен оркестър „Орфей“, с диригент г-н Райчо Христов, бяха поднесени благодарности към многобройните съмишленици и радетели на музейното дело.

Отбелязан бе изключителния принос на читалището в гр. Брезник. По инициатива на Ванко Стратиев, негов председател, Ивайло Величков, Андрей Германов, с активното участие на Симеон Тодоров, Георги Кафеджийски, Милчо Табаков е създадена музейна сбирка към Читалището. В продължение на 55 години, тя е неотменна негова част и всички читалищни дейци са съпричастни към издирването, съхраняването и представянето на културните ценности от родното Брезнишко. През 2011 г. кметът на община Брезник г-н Васил Узунов предприема необходимите действия за създаването на Общински исторически музей на базата на богатия фонд, съхраняван в читалищната сбирка. Така през 2012 г. с решение на Общинския съвет на града възниква един нов музей в България, различен и неповторим с историята, бита и културата на региона. През 2016 г. музеят получава още една сграда, която предоставя нови възможности за разгръщане на музейната работа.

На тържеството, под музикалния съпровод на оркестър „Орфей“, бяха връчени множество награди – плакети и грамоти – за приноси към разви-

тието на музейното дело в Брезнишкия край. Имената на дарителите, прилагаме в края на това издание. Открита бе и изложба „Съхранено за поколенията – уникати от фонда на музея“, предизвикала интереса не само на участниците в тържеството, а и на местната общественост.

Във връзка с юбилейната годишнина Общинският музей организира на 14 юни с.г. научна конференция „Брезник – минало и бъдеще“. Тематиката на научния форум събра заедно краеведи, археолози, историци и други специалисти от Софийския университет „Св. Климент Охридски“, от Етнографския институт при БАН, от музеите в Брезник, Перник, Самоков, от държавния архив в Перник и др. Разгледани бяха разнообразни теми от миналото на региона, някои от тях силно дискусионни, като тази за отношенията между краеведи и професионални историци, за времето, когато възниква селището Брезник, за издирването на нови сведения и документи по регионалната история, за опазването на местното езиково и фолклорно наследство, и пр. Задаването на въпроси и изказаните мнения създадоха приятна и творческа атмосфера, в която неусетно премина деня на конференцията. Обща бе решимостта на участниците в нея докладите да бъдат издадени в сборник, за да се популяризират сред научната и местната общественост.

Организацията на честването на юбилея и на научната конференция стана възможно благодарение още на финансовата и моралната подкрепа от Министерството на културата, на Община Брезник, на дарителите и спонсорите. На тях дължим най-дълбока благодарност.

Амбицията на малкия колектив от общинския музей и нейния директор – г-жа Е. Велинова, както и на научния ръководител на конференцията – проф. Надя Манолова-Николова е с настоящото издание да се постави началото, макар скромно, на Известия на Брезнишкия общински музей. Настоящият том 1, включва освен предоставените статии от научната конференция, с богат материал към тях в приложенията, резюмета, кратки сведения за авторите, имената на дарителите.

Изразявам надеждата, че с общи усилия, постепенно, ще се разширява документалната историческа база и проблематика. И Известията ще може да последват, за да бъде продължена създадената вече 60 годишна традиция по издирване и съхраняване на миналото на Брезник и Брезнишкия край.

Надя Манолова-Николова

60 ГОДИНИ ОРГАНИЗИРАНО МУЗЕЙНО ДЕЛО В БРЕЗНИК

Емилия Велинова

60 YEARS OF ORGANIZED MUSEUM WORK IN BREZNIK

Emilia Velinova

ABSTRACT

The short review of systematic museum work in Breznik and Breznik region introduces the reader to the establishment of a new "cultural institute" in the town, of the periods in its evolution, and of the ever present challenges faced by museum professionals of the past and of today.
The museum is supported by many of the Breznik people, who donate recollections, family relics – photographs, archives, traditional outfits and textiles, knowing that they contribute to the preservation of ethnic memory, of Bulgarian identity. Here we highlight the demiurgic work of the first curators, the contributors, the entire community and of the town's administration in favor of the common undertaking - the Municipal History Museum in Breznik.

Ключови думи: музей, Брезник
Keywords: Museum, Breznik

* * *

Първата музейна сбирка в Брезнишкия район е организирана в училището на с. Слаковци през 1946 – 1947 г., с което се слага началото на музейното дело в Община Брезник. През 1946 г. съгласно указания на просветното министерство, на учителите от околията е наредено да събират предмети с научна стойност за селището, за създаване на училищни музейни сбирки. В работата си като околийски училищен инспектор в Брезник Вельо Велев успява да приобщи учениците, учителите и родителите

към активна събирателска и краеведска дейност[1]. Като естествен завършек идва създаването на училищния музей в с. Слаковци, открит на 18 май 1947 г[2].

Училищният музей е просъществувал до началото на 60-те години на миналия век, след което, по спомени на съвременници, част от материалите са пренесени в гр. Брезник, а друга част се е разпиляла. За наследник на училищния музей бихме могли да определим днешната музейна сбирка към читалището на с. Слаковци, която е създадена изцяло с дарения от жителите на селото.

* * *

Един кратък преглед на организираното музейно дело в гр. Брезник, позволява да се очертаят няколко основни етапа в развитието му, от създаването на музейна сбирка до изграждането, формирането и утвърждаването на общински исторически музей.

1958 – 1989 г.

Периодът 1952–1989 г. у нас се характеризира с бързо нарастване броя на музеите, музейните сбирки и защитените движими, и недвижими паметници в страната. Отзвук на редица партийни и правителствени документи, насочващи вниманието на Градските съвети към създаване на музейни експозиции на социалистическото строителство и работническото революционно движение е създаването на читалищната музейна сбирка в гр. Брезник. Читалищната музейната сбирка се ръководи от отдел „Просвета и култура" на Градския народен съвет – Брезник и Управителния съвет на читалище „*Просвещение"*. Няма щатен уредник и е без собствена сграда, а канцеларията се е намирала в читалището. Определен е специалист от читалището, който да отговаря за музейната сбирка.

Фактическото изграждане на музейната сбирка в гр. Брезник започва през 1957 г. с организирана краеведска дейност. По инициатива на Ивайло Величков – секретар на Градския комитет на БКП, Ванко Стартиев – завеждащ отдел Пропаганда и агитация (ПА) при Градския комитет на БКП и председател на читалището, Андрей Германов – началник отдел

[1] Ценен източник на информация за основите на музейното дело в Брезник и Брезнишко, за археологически и етнографски проучвания през 50-60 години на миналия век е личният фонд на Вельо Велев, съхраняван в Държавен архив – Перник. Вж. ДА – Перник, ф. 1138.

[2] **Панайотова** Св., За началото на музейното дело в Брезнишко – Училищният музей в Слаковци. Статията се публикува в настоящия том.

Култура, с активното участие на Симеон Тодоров, Георги Кафеджийски и Милчо Табаков е създадена музейната сбирка към читалището. Започва събирателска работа. Проведени са десетки срещи със съвременници на исторически събития, уточняват се факти, събират снимки, документи и спомени на стари комунистически, партийни лидери[3].

Първата задача, с която трябва да се справят инициаторите, е организирането на експозиция „Революционното движение на БКП в Брезнишкия район". Организирана и представена пред публиката е първата музейна експозиция „Работническо революционно движение в Брезнишко". Чрез документални снимки, рисунки и исторически текстове на единадесет табла са представени революционните борби в Брезник и Брезнишко, създаването на комунистически и младежки революционни групи, акцентира се на отделни личности. Подреден е малък етнографски кът. Художественото оформление е възложено на местни художници.

Информация за откриването на музейната експозиция в гр. Брезник намираме в докладна записка на Крум Василев – началник отдел Просвета и култура при Градския народен съвет (ГНС) до Председателя на ГНС – Брезник от 23.06.1958 г..В докладната се сочи следното: *„ […] Началото на музейната сбирка в гр. Брезник е сложено. Обзаведен е първият раздел „Революционно движение на БКП в Брезнишки район. Същият на 1.06.1958 г. бе официално открит. Предстои обзавеждането на втория раздел – Етнография, Археология"[…]* В докладната записка се поставя въпроса за помещение на музейната сбирка, който не е разрешен до този момент. Предлага се първия етаж от къщата на Виктория Ненова Плачкова, намираща се на ул. „Чорни", собственост на Жилфонд, да се прехвърли безвъзмездно на ГНС и да се определи за музейно помещение, считано от 01.05.1958 г.....[4] (обр.1) В изграждането и развитието на музея са ангажирани както ГНС, Градския комитет (ГК) на БКП, ГК на Отечествения фронт (ОФ), така още ръководствата на предприятията и организациите в Брезнишко. През 1958 г., след откриването на музейната експозиция, се предприемат действия за организирането на седмицата на музеите и паметниците на културата от 17 до 24 ноември. Изграден е акционен комитет по провеждането на тази седмица в състав: Ванко Стратиев – председател на акционния комитет, Крум Василев – началник отдел „Просвета и култура", Никола Величков – секретар на ГК на ОФ, Методи Костов – от ГК на Димитровския съюз на народната младеж (ДСНМ), Петър Гълъбов,

[3] ОИМ Брезник, НА, инв. № 33, л. 21
[4] ДА – Перник, ф. 41, оп. 3, а. е. 8, л. 248.

Йордан Кръстев, Найден Димитров – директор на Средно Смесено училище, Георги Пешев (Нешев) – учител по история, Андрея Германов – сътрудник на отдел „*Култура*”[5].

Планът за провеждане на седмицата на музеите през 1958 г. включва запознаване на всички от основните и средните училища в града със значението на музеите и паметниците на културата и заедно с това се поставят задачи на учениците да събират материали представляващи музейна ценност. Организира се посещение на музея от ученици, войници, работници, служители и от гражданството. Възлага се на ГК на ОФ да изгради комисии във всички низови организации, които да провеждат акции за събиране на музейни ценности. В селата тази дейност се възлага на директорите на училищата. Младежките организации поемат шефство на паметните плочи, като на същите те трябва да направят огради и градинки. А също така им се поставя задача за събиране на експонати за музея в града[6].

Споменавам тези архивни факти, за да се потопим в атмосферата и ентусиазма на цяло Брезнишко при съграждането на музейната сбирка, която няма щатен служител. Първият музеен уредник е Павлина Денкова. След нея щафетата поема Вера Георгиева. Наред с другите си служебни задължения, те извършват огромна събирателска и изследователска дейност в периода 1958 – 1989 г.

Първото указание на Комитета за култура за устройство и работа на музейните сбирки излиза през 1960 г. Правната регламентация на музейната дейност е уредена със Закона за паметниците на културата и музеите, приет през 1969 г. и с нормативни актове, разпореждания и постановления, излезли след това. Методически музейната сбирка се ръководи от Окръжния музей в Перник.

За структурата на фондовете на музейната сбирка, се споменава в историческа справка за читалище „Просвещение” в гр. Брезник за периода 1961 – 1969 г., подписана от неговия председател Ванко Стратиев и секретаря Вера Георгиева. В справката се посочва, че в създадената през 1958 г. Читалищна музейна сбирка, са включени отделите: *Работническо революционно движение*; *Етнография*, и от части *Археология и Възраждане.* В този период музеят разполага с над седемстотин и петдесет експоната и архивен фонд от сто и седемдесет досиета. Експонатите постъпват като дарения от брезничани.

Музейната сбирка провежда различни мероприятия съвместно с дру-

[5] Пак там, а. е. 44, л. 12
[6] Пак там, л. 13.

гите отдели на читалището, с ГК на БКП, ГНС, Димитровския комунистически младежки съюз (ДКМС). Чества годишнини, издава юбилейни вестници, грижи се за регистрация и опазване паметниците на културата[7]. На този етап музейната дейност се свежда не толкова до задълбочено изследване на историческата стойност на ценностите, а до издирването и опазването им от физическо унищожаване, до натрупване на фонд от различните исторически периоди. Постепенно работата на музейната сбирка се поставя на научна основа и на базата на нормативни документи.

През 1961–1962 г. се организират първите теренни обхождания и проучвания на градища и манастири в Граово. През 1963 г. в гр. Брезник, м. "Бърдото" се провеждат първите граовски надпявания. По селата се създава широка мрежа от информатори и краеведи, които събират информация за историята на родния край. Броят на експонатите непрекъснато се увеличава. Музеят се посещава групово от ученици, войници и служители в сряда и неделя от м. май до м. ноември[8].

През 1966 г. е публикувано Постановление на Централния комитет (ЦК) на БКП, с което се предприемат действия за преустройство на Комитета по изкуство и култура. С постановлението се слага началото на радикални реформи в културата, което означава и в музейното дело. Въвежда се така нареченото „обществено-държавно начало" в областта на културата. Създават се Обществени съвети по култура и изкуство. През 60-те години се извършва научна обработка и държавна регистрация на всички музейни фондове. За първи път е въведена единна система на държавната инвентаризация на музейните фондове.

През същата година е проведен пленум на ГК на БКП в Брезник по проблемите за опазване паметниците на културата. Дава се пълномощие на Ванко Стратиев, Аспарух Денков и Вера Георгиева да организират работата и да отговарят за написването на краеведчески сборник за Брезник и Брезнишко. В препоръките за следващата 1969 г. е записано необходимостта от създаване на музеен съвет към сбирката, който да разгледа въпроса за създаване на експозиция на отдел *„Социалистическо строителство"*, преустройство и допълване на експозициите на останалите отдели, и обзавеждане на музейната сбирка. Отново се изисква всички организации активно да се включат в събиране на материали и експонати във връзка с откриването на новото читалище и новата музейна експозиция. Сред поставените задачи на пленума са свързаните с регистрацията на

[7] ДА – Перник, ф. 432, оп. 2, 1961 – 1969 г.
[8] Пак там.

паметниците на културата, маркиране на археологическите места и поставяне на табели, вземане на строги мерки срещу иманярите - рушители на паметниците на културата, изготвяне на проектно-сметни документации за покривите на църквите „Св. Петър" в Брезник, и „Св.Никола" в с. Долни Романци[9].

В отчетния доклад за дейността на читалище „Просвещение" за 1968 г. и 1969 г., изнесен на отчетно-изборно събрание на 19.12.1969 г., третата глава е посветена изцяло на работата на музейната сбирка. Музейната работа се концентрира върху проучвателска и събирателска дейност. Много са инициативите, които музеят заедно с другите организации провежда през отчетния период, като основната задача е увеличаването на музейния фонд и архив. Обогатява се етнографския фонд и е направено проучване на граовската носия. Поставя се въпроса за преустройство на експозицията, съгласно новите изисквания и нейното предстоящо преместване в новата сграда на читалището. През 1968 г. постъпват във фонда 68 експоната, от които в *Революционно движение* – 6, *Етнография* – 16, *Археология* – 6, *Нумизматика* - 37, разни – 3. В архивния фонд са открити 27 досиета[10].

През 1970 г. музейната сбирка се премества в новопостроената сграда на читалище „Просвещение–1870". Новата експозиция представя два отдела – *„Етнография"* и „*Работническо революционно движение"*. Музейната сбирка популяризира своята работа чрез местния радиовъзел и местния вестник „Граовски новини" в рубриката „Бащино огнище", а също така с окръжния вестник „Димитровско знаме". Вера Георгиева публикува научни съобщения в списание „Векове". Организират се изложби с нови експонати, постъпили като дарение. На дарителите се дават свидетелства за дарение.

През 1971 г. по решение на Комисията по изкуство и култура, на национално ниво се приема програма за развитието на музейното дело за периода 1971–1980 г. През 1973 г. е приета Програма за популяризиране на движимите и недвижими паметници на културата. В тази връзка в началото на 1971 г. Окръжният съвет за култура в Перник приема програма за изучаване, регистриране, проектиране и възстановяване на паметниците на културата. Изготвен е петгодишен план (1971–1975) за проучване и реставриране на тези обекти, за художествено-консервационни работи на стенописи и дърворезба. В този период са извършени аварийно-укрепителни работи, реставриране и адаптиране на редица паметници на култу-

[9] ДА – Перник, ф. 432, оп. 3, а. е. 1, л. 48.
[10] Пак там, л. 23.

рата в Брезнишко: църквата „Св. св. Козма и Дамян Безсребърници" при Гигинския манастир, Къща-Близнак в с. Кошарево, църквата „Св. Петка" в Брезник, мегалитния храм край с. Гърло, църквата „Св. Арх. Михаил" при Билинския манастир.

На 7 октомври 1977 г. се създава Дружество на приятелите на паметниците на културата и музея към Градски съвет за култура – Брезник. Събранието е ръководено от Ванко Стратиев, тогава секретар на ГК на БКП и председател на градски съвет за култура (ГСК) в Брезник. Присъстват още Виктория Филипова, която е секретар на ГК на ДКМС и зам. председател на съвета за култура и Вера Георгиева – секретар на ГСК и уредник на читалищна музейна сбирка. В. Стратиев в своето изказване подчертава необходимостта от създаването на това дружество: *„[...] музеите са паметта на човечеството, така че ние трябва да съдействаме за обогатяване на техните фондове, да се грижим за опазване паметниците на културата. За подобряване условията на музейната сбирка"[...].* Изграден е дружествен съвет в състав: Димитър Иванов, Вера Георгиева, Арсо Панев, Станка Симова, Станка Истраткова, Бойко Атанасов, Филип Иванов[11].

През 1981 г. се поставя въпроса за подреждане на музейни сбирки в предприятията и Аграрно промишлените комплекси (АПК). През същата година е изграден музеен съвет, който през 1982 г. се трансформира в кабинет по музейно дело. Приет е план за работа на кабинета по музейно дело за периода 1982 – 1983 г. Стимулирайки краезнанието и дарителството музейният съвет и музейните работници в този период обявяват конкурси за краеведи и дарители дали най-много експонати за музейната сбирка. Музейната сбирка непрекъснато се обогатява.

През 1985 г. се разгръща инициативата за всенародно движение „Народната памет разказва", в което за издирване и съхраняване на културно-историческите ценности са включени училища, читалища, предприятия. Във връзка с това е изграден Общински обществен съвет за развитие на движението. На общинско съвещание е приета програма и система за организиране, издирване, събиране и регистриране на ценностите, свързани с историческото минало на Брезник и Брезнишко. Събраните материали трябва да постъпят в музейната сбирка и да бъдат популяризирани с изложби. През същата година като сътрудник на музея е нает фотографът Милчо Табаков, който да заснема всички събития, случващи се в града. Група краеведи работят върху изучаване на граовското народно творчество, работническото движение, съборът *Видов ден*, тъкаческият занаят в Брезнишко, граовски

[11] ОИМ Брезник, НА, инв. № 50 – 2, л. 26.

народни ястия, граовски народни лечения, изучава се още произхода и историята на различни родове, събират се сведения за участието на брезничани в национално-освободителните воини за национално обединение. В събирателската работа са включени и *„най- малките музейни работници”* – учениците, организирани в експедиционни отряди[12].

В отчета за 1985 г. се посочва, че в музейната сбирка има над 1800 материали, документи и експонати, с 350 досиета. Издават се юбилейни вестници свързани с кръгли годишнини, библиографски диплянки, брошури „Познаваш ли историята на родния край”. На основата на музейния фонд са организирани значителни културни мероприятия. Музеят се посещава от различни възрастови групи, както и делегации гостуващи в гр. Брезник. Поставя се въпроса за щатен специалист на музейната сбирка, защото ежедневно изискванията нарастват, музеят се попълва с огромен поток от материали, които чакат своята обработване и популяризация[13]. В информация за разгръщане на движението „Народната памет разказва” за 1986 г. се дава висока оценка на работата на музейната сбирка, подчертавайки, че тя е център на краеведска работа и разнообразни инициативи по патриотичното възпитание. С дългогодишни усилия на дейците на културата и запалени краеведи в музейната сбирка са събрани и подредени в експозицията 2000 ценни експонати, около 1000 фотографии, предмети и др. Организират се родови срещи, етнографски изложби и такива за новополучени експонати. За стимулиране на краеведите и тези, които съзнателно издирват, изучават и предават в музея документи, предмети, снимки, читалище „Просвещение“ обявява конкурс на дарителството за граовска носия. В музейната сбирка постъпват голям брой граовски литаци[14]. В доклад на Общинския съвет за духовно развитие за 1986 г. се поставят задачите на деня за опазване на недвижимите културни ценности: спешен ремонт на църквата „Св. Петка”, реставриране на Билинския манастир, консервация на Римската баня в Пусто гърло.

Заедно с това на дневен ред е поставен отново въпроса за отпускане на щатна бройка за читалищната музейна сбирка[15].

Проблемът с недостатъчните помещения, в които да се съхраняват музейните ценностии и експозицията също стоят на дневен ред. Има реална заплаха за унищожаване на експонатите. Павлина Денкова в своята ин-

[12] Пак там, л. 17, 18.
[13] Пак там, л. 22.
[14] Пак там, л. 23 – 24.
[15] Пак там, инв. № 83, л. 82.

формация за дейността на музейната сбирка през 1986 г. отбелязва, че през последните осем години дванадесет пъти е поставян въпроса за намиране на подходящо помещение за музей в Брезник и такова не е намерено. Въпросите на музейното дело са разглеждани на пленуми на Общински съвет за култура, пред Бюрото на Общински комитет на БКП. Провеждат се регулярни срещи с представители на Дирекция „Култура“ – Перник[16].

В плана за работа на отдел „Култура” към Община Брезник наред с препоръките да се полагат грижи за опазване, поддържане и популяризиране паметниците на културата на територията на общината, се поставя още задачата за обогатяване фонда на художествената сбирка[17]. От това следва, че Художествената сбирка към читалището е регламентирана и създадена като такава вероятно по-рано. Дали е била раздел към читалищната музейна сбирка, за сега няма архивни сведения.

Музейният съвет в състав: Ванко Стратиев, Димитър Иванов, Павлина Денкова, Станка Симовна, Станка Истраткова, Вера Георгиева и Иван Милев редовно провеждат свои заседания, на които разглеждат въпроси свързани с развитието на музейното дело, опазване и популяризиране на паметниците, реставрация на местното класно училище и др. В съвета влизат членовете на дружеството на музеите и паметниците на културата в Брезнишката селищна система[18]. От съхранените архивни документи за дейността на Градския съвет, Читалището, Музейния съвет, Общинския съвет за духовно развитие, Общинския обществен съвет за развитие на движението *„Народната памет разказва“* е видна мащабната дейност, която се разгръща в Брезник за издирване и съхраняване на паметниците на културата. Започва изучаването на граовското хоро от Лозан Иванчев, историята на с. Велковци от Борис Ковачев, Вера Георгиева, уредник на музейната сирка, разгръща събирателска дейност на тема *Граовски народни ястия,* като ежегодно се организират изложби по темата, съвместно с Клуба на жените в Брезник. Организирана е вечер на Димитър Тонджаров, първият учител в класното училище на града. Вера Георгиева работи и събира сведения за *Видов ден*[19].

През 1987 г. Общинският съвет за духовно развитие на свое заседание обсъжда и начертава необходимите мерки за развитие на музейното дело. В гл. 8, посветена на музейното дело и паметниците на културата са очертани задачи-

[16] Пак там, инв. № 50 – 3, л. 35 – 66.
[17] Пак там, л. 90.
[18] Пак там, НА, инв. № 50–3, л. 53
[19] Пак там, инв. № 47–5, л. 14.

те да се проведе заседание на Общинския съвет „Народната памет разказва" и се приеме план за работата му; Фонд 13 века България да актуализира също своя план. Представена е идеята да се създадат музейни сбирки в предприятията, заводите и АПК, и да бъде контролирано воденето на летописни книги. В документа се поставя и въпроса за ангажиране на музея в Перник, за да се изготви тематико-експозиционен план на Възрожденската стая в класното училище. Препоръчва се да се подобри културно масовата работа в музейната сбирка и в училищата. Специално се акцентира върху необходимостта от маркиране на недвижимите паметници на културата и се набележат мерки за контрола върху тях. За популяризиране на паметниците на културата да се организират походи, автопоходи; Да се окаже съдействие на специалистите от Нционалния институт за паметниците на културата (НИПК) и Окръжна дирекция за културно-историческото наследство по реставрацията на къщата-близнак в с. Кошарево, Цинцарската къща в Брезник и текущите ремонти на паметниците. Отново се поставя нерешения въпрос за нова материална база на музейната сбирка и обновяване на експозицията[20].

От откриването на музейната експозиция през 1958 г. до 1990 г. тя приема посетители в определени дни и часове. В отчетите е записано, че годишно минават по около 1000 души – брезничани, гости от страната и чужбина, войници, семейства,ученици и възрастни.

При инвентаризацията на музейния фонд през тази година (2018 г.), сред купчина музейни листовки и брошури открих една позахабена тетрадка с дебели корици, голям формат. Разгръщайки я, видях записани впечатления на посетители от първия ден на откриването на музея до 1983 г. Не е инвентирана в научния архив на музея. Книгата за впечатленията от музея на революционното движение в Брезнишко е ценен източник на информация и заслужава да бъде специално проучена. Тя ни дава сведения за социалния и възрастов състав на посетителите, за техните впечатления и изпитани емоции, за благодарностите отправени кам уредника Вера Георгиева, за организираните и представените изложби през годините. Ще цитирам едно кратко мнение от 1 юни 1958 г.: *" Музеят много ми харесва, много хубава придобивка за нашия град". (обр.2)* Зад тази придобивка застава голяма част от населението на Брезнишко, което дарява своите спомени, семейни реликви – снимки, документи, традиционно облекло и тъкани със съзнанието,че по този начин допринасят за съхраняването на родовата памет, на българската идентичност.

Споменах за музейни листовки, за съжаление тази, която е покана

[20] Пак там, инв. № 83, л. 119.

за посещение на музея и изложбата „В паметта на годините", не е датирана. Поканата-листовка е и призив към населението от Брезнишко: *"Изучавайте миналото на своя край! Използвайте най-различни форми: разкази на спомени, прегледи на стари архиви, издирване веществени документални материали: дрехи, оръжие, книги, вестници, протоколи, писма, снимки, песни, легенди, обичаи, оръдия на труда, посуда, тъкани и др. Очакваме вашите експонати в музейната сбирка! Така ще обогатим и запазим за поколенията историческото наследство на Брезник и Брезнишко".*На поканата е записано още: *"Тук могат да се организират и проведат мероприятия, свързани с краезнанието, часове по история, ритуали за връчване на партийни и комсомолски билети, за всъпване в четите Чавдарче и в Димитровската пионерска организация Септемврийче. Музеят е отворен за посещение: сряда: 17-19 ч. и петък: 17-19 ч.". (обр.3)* Този документ не се нуждае от коментар, защото красноречиво говори за ентусиазма, с който музейните уредници са вършили своята работа, отворени към публиката и събирателската дейност. За периода до 1989 г. уредниците на музейната сбирка Павлина Денкова и Вера Георгиева са извършили огромна събирателска и изследователска дейност. Някой от постъпилите артефакти нямат аналог и са единствени. В. Георгиева посвещава дългогодишния си музеен труд и на краеведчески изследвания на Брезнишко. Издава книгите «Из миналото на Брезнишкия край», през 2000 г. « Мъдрости от Граово», през 2006 г., «Храната на граовци», през 2009 г., «Народни лечения в Брезнишко», през 2012 г. и др. В Научия архив се съхраняват десетки папки с ръкописи, кореспонденция, сведения на информанори за различни събития и традиции от Брезнишко, записани от В. Георгиева.

1989 – 2012 г.

Политическите промени след 1989 г. се оказаха сериозно предизвикателство за по-нататъшното развитие на музейното дело в нашата страна. Приоритетите на музейната политика се свеждат до: деидеологизация на музейната работа; изменения в нормативната база; реализиране на образователни програми за различни възрастови групи, преструктуриране на наличните музейни ресурси и др. След 1989 г. се наложи да бъдат преосмислени явленията от новата и най-нова история на България. От музейните експозиции отпаднаха разделите *„Работническо революционно движение"* и *„Социалистическо строителство".* Периодът след 1989 г. е

период на трудности и проблеми, но в същото време е период на ново утвърждаване на музейната институция в обществото пространство, време на търсене на нови пътища за развитие, време на осмисляне на новите функции на музея – отворен към своите посетители.

Тези промени в развитието на музейното дело съвпадат с назначаването на щатния уредник към музейната сбирка в Брезник – Тодорка Момчилова, специалист-историк. Назначена през 1989 г., тя вече тридесет години продължава делото на първите.

Независимо от трудните условия и стеснените функции на музеите като цяло до 2000 г., музейната сбирка продължава да работи с променена експозиция „*Духовно развитие на Брезник и Брезнишко през Възраждането"* и е отворена е за посещение всеки ден. Музейната сбирка изпълнява своите функции, като продължава събирателската работа и организира десетки изложби с материали от фонда на музея и гостуващи. В периода до 2000 г. музейната сбирка продължава да се помещава в сградата на читалище «Просвещение 1870», като се обмисля нова експозиция. Още през 1973 г. В. Георгиева прави предложение да се създаде музейна сбирка на отдел «Възраждане», в сградата на първото Класно училище, която е добре запазена и удобна за това.

Едва през 2000 г. музейната сбирка се премества в самостоятелна сграда. По инициатива, възприела горното предложение, тогавашният кмет на община Брезник Георги Михайлов предоставя Класното училище за музей. Новата експозиция *„Етнография"* и *„Духовно развитие на Брезник и Брезнишко през Възраждането"* е открита на 24 юни 2000 г. Постоянната експозиция е разположена на втория етаж, а на първия е изложбена зала, където често се сменят изложбите, провеждат се срещи и работа с деца. Заедно с това е извършена инвентаризация на фонда на музейната сбирка. Дора Момчилава е въвела инвентарни книги за всеки отдел на сбирката - Археология, Нумизматика, Възраждане, Нова и най-нова история на България, Научен архив. Още с преустройството на сградата и откриването на експозицията отново стои въпроса за нови помещения, необходими за разширяване дейността на музея, за оборудване на фондохранилища, за правилното съхраняване на музейните ценности. Фондохранилището се помещава в сградата на читалището в помещение около 40 кв.м. То е едно за всички фондове. Недостатъчната фондова площ не позволява ново оборудване, нито въвеждане на съвременна техника, която да забави неизбежното стареене на движимите музейни ценности. Те са застрашени от увреждания, произтичащи от: неправилното разположение, невъзможност да се проверява системно състоянието им, да се контролира влажност, запрашаемост, температура и др. вредни фактори. Не е възможно пълноценното им научно обработване.

Заедно с постоянните експозиции разположени на втория етаж на Класното училище в изложбената зала през този период са представени редица изложби: „Освобождението по документи от Знеполския архив" – 1990 г.; „ Плетиво - пролетна дъга" – 1991 г.; „Духовен живот и просветно дело в Брезник и Брезнишко" – 1992 г.; Изложба на новопостъпили дарения – 1994 г.; „Стоян Миленков – трубадур на смеха и горчивите истини", „Български военни фотографии 1877-1878 г." – 1996 г."; Брезник в панорамни снимки", „Брезник от освобождението до днес", „Семеен кръг – сцени от селския живот в Унгария от началото на XX век" – 2001 г.; „Освобождението на България", „Земеделското училище в Брезник", „Богатството и красотата на Брезник" – детски конкурс , „Брезник, Трън, Радомир и Перник в илюстровани пощенски картички от края на XIX и началото на XX век" – 2002 г., „Светът на жената и светът на мъжа – душевност, бит и традиции" – 2008 г., „Първото скално светилище по долината на Горна Струма", „Брезник във възрожденския печат – 2008 г.; "140 години читалище „Просвещение" – 2010г." и още десетки собствени и гостуващи изложби.[21]

Създаване на ОИМ - Брезник

Идеята за прерастването на читалищната музейна сбирка в Общински исторически музеи (ОИМ) е на кмета на гр. Брезник Васил Узунов. Той предприема всички необходими правни действия за създаване на Общинския исторически музей на базата на читалищната музейна сбирка. На 16.02.2012 г. внася докладна записка в Общински съвет гр. Брезник. Музеят е създаден с решение № 66/20.02.2012г. на Общинския съвет, със статут на самостоятелно юридическо лице, второстепенен разпоредител на бюджетни кредити, с източник на финансиране – общинския бюджет. Утвърден е Правилник за устройство и дейността на ОИМ - Брезник. Музеят е вписан в регистъра на музеите в Министерство на културата, като общо-исторически, с отдели: „Археология", „Етнография", „История на България XV–XIX век", „Нова и най-нова история на България", Научен архив.

Първият директор на ОИМ Брезник е Симеон Мильов, назначен след конкурс през януари 2013 г. През първата година от съществуването на музея, освен с дейностите по инвентаризация на неговите фондове, създаване на административни актове, лого на музея, правилници и др., провеждат се редица публични дейности. Отбелязва се нощта на музеите и

[21] Пак там, инв. № 33, л. 29 – 32.

галериите, музеят работи по проект с Националния исторически музей, организирана е изложба на художника Атанас Иванчев от с. Слаковци. Едновременно с публичните дейности, продължава събирателската работа в музея. Със създаването на ОИМ в музея идва ново попълнение от специалисти – вече работят двама уредници на пълен щат, счетоводител и директор на музея.

През 2013 г. усилията на кмета на Община Брезник, Васил Узунов са насочени към разширяване на материалната база на музея и идеята да бъде изградена експозиция „ Археология“ на базата на съхраняваните във фонда артефакти и новооткритите по време на разкопките в консцесионните площи на „ Трейс Рисорсиз“ ЕООД в местността Бърдото. В края на годината усилията се увенчават с успех. Сградата на Военния клуб в гр. Брезник бе безвъзмездно предоставена на Община Брезник, за нуждите на музея. През м. декември 2017 г. тя е предоставена на ОИМ Брезник за стопанисване и управление. С придобиването на новата сграда, значинтелно ще бъдат подобрени както условията за работа на ОИМ, така и условията за посещаването на музея и съхраняването на неговия фонд. Фондът на музея, вече е преместен от читалищната сграда в сградата на Военния клуб. Създадени са няколко фондохранилища за по-правилното съхраняване, по вид и отдели на музейния фонд. Обособихме изложбена зала, която е и зала на публични дейности. За пълноценното функциониране на сградата като музеен обект е необходимо да бъде извършен основен ремонт и преустроена спрямо съвременните изисквания.

И така, днес Общинския исторически музей стопанисва две сгради: Класното училище и Военния клуб. Пред нас стоят нови предизвикателства – обновяване на музея, социализиране на културното наследство, дигиталзация на музейните фондове, отваряне на музея за своята публика, като място за развлечение и предаване на знания. Само по този начин можем да отговорим на очакванията на съвременната публика и да бъдем разпознаваеми. Сега е време музеят да се обърне към обществото, да осъществи по-динамичен контакт с него и да задоволи повишените потребности на различни групи от хора. Музеите съхраняват образци от миналото, но дейността им е насочена към бъдещето.

Много теми от развитието на музея, неговата служба на различните видове публики, професионалното израстване, останаха встрани от това изложение. За своето шестдесет годишно развитие във фонда на музея са натрупани над 7 000 движими културни ценности в основен и спомагателен фонд; формирани са различни колекции. До нас в годините винаги са

били нашите приятели, дарители, краеведи, читалищни работници, информатори.

Благодаря от все сърце на онези, които са оставили късче от себе си за развитието на нашия музей, на музейното дело в Брезник, на нашите посетители и на приятелите на музея.

ЗА НАЧАЛОТО НА МУЗЕЙНОТО ДЕЛО В БРЕЗНИШКО – УЧИЛИЩНИЯ МУЗЕЙ В СЛАКОВЦИ

Светла Стефанова

ABOUT THE BEGINNING OF THE MUSEUM IN THE BREZNIK REGION – THE SCHOOL MUSEUM IN THE VILLAGE OF SLAKOVTSI

Svetla Stefanova

ABSTRACT

The article reviews the founding of the museum collection in the Slakovci village of Breznik Municipality, in 1947. Later, in 1960 or 1961, the collection was moved to the Breznik township, and thus gave start to systematic museum work in the town. Photographs from the 1940s – 1950s museum collection, as well as from the current ethnographic collection in the village, are offered.

Ключови думи: музей, Брезник, Слаковци
Keywords: Museum, Breznik, Slakovtsi

* * *

Историята на музейното дело в България е българското минало и настояще. Така нашият училищен музей също е част от тази история. На 27.01.1947 г. под ръководството на Околийския училищен инспектор Вельо Велев се организира учителско-родителско сдружение, на което се е поставило началото за създаване на училищен музей. За тази цел се насрочва общоселско събрание, на което местният учител и директор на

училището Константин Панчев информира населението за идеята да се създаде музей. На събранието тогавашният училищен инспектор Вельо Велев съобщава, че музеят в Слаковци отдавна е замислен. За тази идея доброволно се е включило учителството от цялата околия, включително общините Сливница, Алдомировци, Гълъбовци и Златуша. Родители, ученици, та дори и местното население, всички заедно усилено работят за тази идея. В четири класни стаи са били разположени музейните ценности, като Граовска стая – с макети на граовския бит със своите манекени, кътове по литература, български език, география, история, ръчна работа и рисуване. Средищен директор от Перник, преподавател в Минната гимназия изпраща писмени работи и др. предмети по ръчна работа, тетрадки и рисунки, дори и на деца от детски градини. Поставена е скулптура от младия местен любител Атанас Иванчев, който в последствие взема участие в изграждането на музея, по точно при пресъздаването на Граовската стая. По-късно учи в Художествената академия в гр. София. Той е бил ученик на Илия Бешков и става художник. През 2013 г. бе открита негова изложба в Регионалния исторически музей на гр. Перник. До сега никому неизвестен, а днес знаем, че е художник с национално значение.

Към училищния музей е създадена още нумизматична сбирка, разположена в широка и светла стая. На средата – голяма витрина, в която са били поставени монети от далечното минало на Граовския край, като монети на македонските царе, на владетели от древен Рим, Византия, както и монети от Сердика, Пауталия и други градове.

Сведения за музея в с. Слаковци дава публикация на Н. Сотирова през 1947 г.[1]. Нейното описание пресъздава не само съдържанието, но и емоциите около формиращата се сбирка. Призивът е - непременно трябва да видите музея! Кой би издържал на такава покана? Сотирова описва двугодишния труд на младите хора от Брезнишка околия, които ровят по тавани и мазета, събират стари монети, искат от старци и баби старинни украшения, обикалят исторически места. В педагогическия отдел бил поставен надпис: *”Творчество от думата „мама” на първака до творбата на юношата”*. Наредени в големи стъклени табла били писмените работи и съчиненията на ученици от първо отделение до трети клас. Разкривените букви на първоотделенеца стават все по-стройни, минават от отделение в отделение и се разхубавяват.

В географския кът децата от с. Гърло са изработили художествена карта на родното си село. Хубаво впечатление правило голяма и майсторски

[1] Областен съвет „Септемврийче“ 1947 г.

изработена карта на Софийска област. На нея, с красиви знаци и рисунки, били отбелязани всички важни събития и стопански характерности на областта. В подреждането на този кът са оказали помощ от съседните околии. Пернишките младежи са изпратили геоложка карта на Пернишкия каменовъглен басеин, алдомировските пък са изпратили карта на селото си и пр.

Кътовете по рисуване и ръчна работа още не били попълнени, но все пак те са извънредно интересни. Поставени са рисунките на младия Борис Митов, от първо отделение до трети клас. Ясно се показвал напредъкът на малкия художник. Момичетата от с. Режанци изработили по ръчна работа много хубави предмети, а ерулските младежи от Трънско са направили за музея стомни и други глинени съдове.

В културно-историческия отдел са били изложени няколко монети от македонски царе, от древния Рим, монети от Сердика, Пауталия, от някогашна Византия и пр. Децата от Слаковци, Златуша, Расник, Ноевци и др. са измолили от родителите си старинни накити, за да попълнят още по-добре красивата сбирка .

Имало е още килия на Паисий, материали за хъшовете и партизаните.

Хубав макет представял мъже-тъкачи от Брезнишко. Село Завала предало мутафчийски стан, село Долна Секирна – примитивна тепавица. В широка витрина били наредени красиви стари изработки с хубави народни шевици. На стената висяли договори от XIX в., сключвани между граовски селяни, подпечатени с турски печати, донесени от слаковските деца.

Етнографският кът представял някогашен граовски дом. Огнище с опушена верига и бакърен котел. Край огнището – глинени съдове, а на полицата – шарени паници. На висока дървена подложка димяло газени-

Снимки от училищния музей в с. Слаковци, ДА-Перник

че. Край огъня седяла на трикрако столче съсухрена бабичка и мотаела прежда. До нея – внучето ѝ, което държи преждата. В ъгъла седял старец и поправял някакво счупено колело. Млада невяста избивала мляко в дървена бучка. Там пък девойка тъкала платно. Част от съхранените в Държавния архив- Перник снимки на тази ранна експозиция ще откриете в Приложението.

При откриването на музея са получени поздравления от министър-председателя, министъра на народното просвещение, председателя на Съюза на работниците по просветата. На този празник са дошли хора от всички съседни села. Образувала се е дълга редица за посещение. Музеят бил посетен също от Борис Стоилов, бивш директор на основното образование към Министерство на просветата. Училищният музей е бил разгледан и от Иван Велков – известен историк и специалист по музейно дело.

Музеят е просъществувал до 1960 или 1961 г., след което е бил пренесен, по сведение от възрастни хора, в гр. Брезник. През 2002 г. се роди отново идеята за организиране на Етнографска сбирка, която изцяло е с дарения от жителите на с. Слаковци. Събрани са над двеста експоната – предмети от граовския бит, документи и др. На 21.01.2003 г. бе открита Етнографската сбирка, на която присъстваха много гости и жители на селото. Населението ни много държи тази сбирка да се запази за много време напред, да бъде посещавана от гости от близо и далеч, за да се гордеем с нея. Защото това е живота и бита на нашето население, което държи нищо да не бъде забравено, а идващото поколение да помни и да съхранява миналото на селото ни.

Снимики от етнографската сбирка са поместени в Приложението.Те са от личния архив на автора.

ЛИЧНИЯТ ФОНД НА ВЕЛЬО ВЕЛЕВ, СЪХРАНЯВАН В ДЪРЖАВЕН АРХИВ –ПЕРНИК, ЦЕНЕН ИЗТОЧНИК НА ИНФОРМАЦИЯ ЗА ОСНОВИТЕ НА МУЗЕЙНОТО ДЕЛО В БРЕЗНИК И БРЕЗНИШКО

Милена Симова

THE PERSONAL FOND OF VELYO VELEV PRESERVED IN THE PERNIK STATE ARCHIVE: A VALUABLE SOURCE ON THE MUSEUM BEGINNINGS IN BREZNIK AND THE BREZNIK REGION

Milena Simova

ABSTRACT

Velyo Antonov Velev (teacher, linguist, local historian) was born on September 3, 1899 in Koprivshtitsa. He graduates from the Plovdiv Institute of Pedagogy, and after 9 September 1944 graduates from the Sofia State University, with a major in Bulgarian and minor in Russian. As school inspector in Breznik (1945-1951) he combines his official responsibilities with care for enriching the teaching with new ideas and techniques. He undertakes a research into the specifics of the Graovo vernacular and a study of the dialect background. He amasses large material on the toponyms from the Breznik area, which he subsequently supplements.

Velio Velev's work, tracked through the documents kept in the State Archives - Pernik, allows us list him among the initiators of systematic museum work in the Breznik area. As the person who broke ground by establishing the first school museum in the Slakovtsi village, who fired up dozens to collect and preserve the linguistic wealth, and who inspired archaeological, historical and ethnographic research as a requirement for the preservation of national memory, Velio Velev forever remains part of the cultural history of Breznik.

Ключови думи: Вельо Велев, Перник, архив, Брезник
Keywords: Velyo Velev, Pernik, Archive, Breznik

* * *

Вельо Антонов Велев е роден на 3 септември 1899 г. в Копривщица в семейството на Андон Велев Козиняров и Дона Воденичарова. Многодетното семейство е принудено да се мести в различни градове да дири препитание. Велев учи първо отделение в Перник, второ – в София и Радомир, трето и четвърто – в София. Първи и втори клас от прогимназиалното образование и първата половина на трети клас завършва в столицата, а след това продължава в Пловдивската гимназия, където се дипломира след петгодишния курс на обучение. Като частен курсист взема изпитите при Пловдивския учителски институт – историко-филологическа група.

След 9 септември 1944 г. се дипломира в Софийския държавен университет с първа специалност по български език и втора – по руски. Учителската си служба започва от 15 ноември 1918 г. в с. Гречи, Мачинско, в с. Хаджилар, Тулчанско и в Северна Добруджа като остава там до 5 февруари 1919 г. Следват назначенията: в с. Голем Цалим, Мелнишко (до 15 септември 1921), с. Кърналово, Петричко (5 декември 1921 г. до 14 септември 1922), с. Поленица, Св. Врачко (17 септември 1922 – 17 декември 1927), началното училище в Св. Врач (дн. Сандански) – от 18 декември 1927 г. до 15 септември 1928 г. От 5 октомври 1928 г. постъпва в прогимназията в Св. Врач. От 1 ноември 1932 г. е избран от учителската колегия за директор на основното училище в града. След 19 май 1934 г. с премахването на изборността се въвежда длъжността „средищен директор“. Велев е назначен за такъв в Св. Врач и има известни права и задължения за училищата в общината. През 1936 г. той е един от инициаторите за основаването на археологическото дружество „Струма“ в града, член на управата и уредник на музейната сбирка към него. Бидейки част от интелигенцията там, той прави много за популяризирането на културно-историческото наследство в Петричка околия. От 19 септември 1938 г. до 14 септември 1951 г. последователно е околийски училищен инспектор в Петрич, първи софийски училищен инспектор, инспектор в Перник и Брезник. За кратко (31 май – 14 септември 1951) преподава руски език в гимназията в с. Летница, Ловешко.От 1951 г. до 15 септември 1957 г. е преподавател по български език в Електротехникум по слаби токове „Делчо Наплатанов“ - София. През периода 1953–1954 г. е назначен от Министерството на народната просвета за учител по български език на група от 15 корейски момчета и момичета.

Като дългогодишен училищен инспектор в Брезник съчетава служебните си задължения, обогатявайки учебно-възпитателната дейност с нови идеи и похвати. Периодът 1945–1951 г. е благодатен за езиковедско-топо-

нимичните му изследвания. Първоначално насочва усилията си в опознаване на особеностите на граовския говор и изследването на диалектната среда. Той се убеждава, че непосредствената работа с живата диалектна среда е основно условие за точното записване на топонимите. Недостатъчната методическа топонимична литература затруднява изследванията му на местните имена. Езиковедските познания му помагат да се ориентира правилно и да се съсредоточи върху изследването на имената. Той успява в работата си да осигури обхватно и диференцирано особеностите на тогавашния граовски говор, което е и негов принос към българската диалектология.

Топонимичният материал от района на Брезнишко Велев събира основно от 1946 до 1951 г. и го допълва през следващите години до 70-те години. По редица въпроси се отнася до професорите Христо Вакарелски, Анастас Примовски, Константин Попов, Бистра Цветкова, Георги Нешев и др. За достоверността на сведенията за отделните селища и топоними той използва турски документи, летописни книги, географски справочници, фолклорни материали, разпитва многобройни осведомители по места. При обхождането на землищата в конкретните селища, на място дири и описва археологическите паметници на културата, събира керамични отломки, монети, записва подробно имената на местности, свързани с останки от открити и укрепени селища, от култови и други сгради на древността. Това му дава възможност да провежда допълнителни обхождания на терена в района с акад. Димитър Дечев и д-р Иван Велков, чрез които установяват тракийския произход на отделни светилища и надгробни могили, откриват надпис с тракийски антропоними в него.

Вельо Велев прави топонимичните си изследвания достояние до населението на общоселски събрания, привлича при събирането и тълкуването на имената многобройни местни краеведи, служители и жители, организира местни дружества, изпраща материали до сп. "Български народ", изработва карти на землищата, на които нанася имената на местностите и нагледно проследява тяхната взаимовръзка. В резултат на многогодишната си събирателна дейност Велев записва над 10 200 местни имена, но след съвещание с топонимистите специалисти при Института за български език при БАН и основно с проф. Йордан Заимов, приема да представи отделна монография "Местните имена в Брезнишко". През 1983 г. трудът е представен за рецензия. Рецензенти са ст.н.с. Георги Христов и Лиляна Димитрова – Тодорова. Като една от най-положителните му и съществени черти се посочва изключителното богатство на събрания топонимичен

материал – 10 200 местни имена, трудът по чието събиране е продължил близо тридесет години. От голямо значение е фактът, че авторът е започнал да записва имената още от времето, когато те са се помнели от почти всички местни хора и то в техните домашни форми, още преди колективизацията на селското стопанство. Трудът на Вельо Велев печели не само с автентичността и пълнотата, но и с богатството на събраните и съхранени имена. Рецензентите смятат, че едва ли има околия от известните с толкова старинен и разнообразен топонимичен материал. Прави впечатление представянето на поселищната история, представена с най-необходимите данни. Посочени са археологическите обекти. Изброени са родовете и то с голяма пълнота, дори педантично – местни, преселници и изселници, даже по броя на къщите. Приложен е списък на местните имена с кратка справка за общия им брой, броя на чуждите имена, на старинните, имена с топонимични наставки и други по-типични белези. Богатият славянски материал, представен в труда, свидетелства за исконния български характер на населението в този район. В Брезнишко се срещат извънредно голям брой старинни български имена, които са от особена важност за българската историческа диалектология и са принос към славянския ономастичен атлас.

В труда "Местните имена в Пернишко" Велев събира и проучва топонимията на бившата Пернишка околия.

След 60-годишнината си топонимистът Велев, удовлетворен от събрания материал в Брезнишко и Пернишко, започва събирането на местни имена и в Софийско. Подкрепен от редакцията на в-к "Девети септември" (София) в рубриката "Какво знаем за миналото на нашите села" публикува за историята и имената на многобройни села като запознава читателите с народните тълкувания и научното обяснение на техните имена. През периода 1974–1980 г. разкрива миналото на около 60 софийски села[1]. Подобни материали за селищата в Брезник и Перник печата и във вестниците "Граовски новини" (Брезник), "Димитровско знаме" (Перник), "Софийска правда" (София), "Пиринско дело" (Благоевград), "Ехо", сп. "Турист", "Език и литература" и др. Сътрудник е на "Турски извори за българската история", т. II, III и V. Член е на Съюза на научните работници – Историко-филологическа секция към БАН. Дългогодишен читалищен деятел е и представител на управителния съвет на Народно читалище „Петко Р. Славейков" – София. Член е на Българската социалдемократическа партия. Умира на 27 януари 1992 г. в София.

[1] ДА – Перник, Ф. 1138, оп. 1, а. е. 12.

Документите от личния фонд на Вельо Велев постъпват в Държавен архив – Перник в началото на 90-те години на миналия век чрез дарение от дъщеря му Донка Велева, приети с груб опис с обем около 7 линейни метра. Постъпилите документи представляват почти целия личен архив на Велев. Тук са събираните от него народни песни, предания и обичаи от Петричкия край за времето 1938–1940 г. В качеството си на околийски училищен инспектор той моли учителите от Петричка околия да му съдействат при издирването и записването им. Записани са възрастта и имената на осведомителите.

През 2005 г. се окомплектова окончателно печатния екземпляр от монографията на Велев "Местните имена в Брезнишко", като се подбра най-четливият текст. Окомплектова се и работата му за топонимията на Пернишко. По-късно като училищен инспектор в Брезник по същия начин събира чрез анкетни карти и класни работи на учениците съхраненото в народната памет. Педантичен във всяко свое действие, Велев е запазил копия на всички свои писма. По този начин се очертава сравнително пълна картина на водената от него кореспонденция през последните десетилетия от живота му. Във фонда са отложени публикуваните от него статии, отзиви и рецензии за книги и публикации – предмет на интересите му. Безспорно най-ценните във фонда са трудовете "Местните имена в Брезнишко" и "Местните имена в Пернишко", редактирани след направените забележки и подготвени за обнародване. Благодарение на предадените документи в Държавен архив – Перник става възможно отпечатването им, реализирано изцяло с финансовата подкрепа и компетентната предпечатна подготовка на Центъра по българска ономастика „Проф. Николай Ковачев" при Великотърновски университет „Св. Св. Кирил и Методий" – Велико Търново. Документите в Инвентарен опис № 1 на фонд № 1138 – „Вельо Антонов Велев" са обособени в 513 а. е., групирани съгласно класификационна схема.

Видно от съхранените документи във фонда, интересът на Вельо Велев към Брезнишко датира далече преди назначаването му в Брезник през 1945 г. и не секва до 80-те години на XX век. За това свидетелстват работните бележки, фишовете, писмата и преписките със сведения за говора, топоними, предания и песни с информатори от абсолютно всички брезнишки села. Контактите му се съхраняват за десетилетия наред като дори и в личните писма и поздравителни картички продължават да постъпват данни за историята на селата и региона, произхода на местни имена и събития от обществено-културния живот.

В работата си като околийски училищен инспектор в Брезник, Велев

не се ограничава само в рамките на педагогическата и методическата дейност. Верен на изградения вече подход, той успява да приобщи учениците към активна събирателска и краеведска дейност. В това отношение определена роля изиграва и провежданата държавна политика в лицето на Министерството на народното просвещение – Отделение за културни институти и сътрудничеството с Народния етнографски музей – София и БАН. С открит лист от Дирекцията на народната милиция от 1 август 1945 г. е разрешено на лицето Велев, околийски училищен инспектор в Брезник, да направи обстойни археологически, исторически и етнографски проучвания в околностите на града и осигуряването на сътрудничество от всички власти, а откритият лист от БАН – Археологически институт и музей от 12 ноември 1949 г. му дава право да пътува из страната за проучване на археологическите паметници като нещатен сътрудник.

През 1946 г. с дадените указания в писма от Министерство на народното просвещение – Отделение за културни институти до околийския училищен инспектор - Брезник се нарежда на учителите от околията да събират предмети с научна стойност за селището за създаване на училищни музейни сбирки. Забелязва се истински подем на идеята сред учениците. Като естествен завършек идва създаването на училищния музей в с. Слаковци, открит на 18 май 1947 г. по инициативата на Вельо Велев. Събитието е отразено в статията на Иван Велков „Един нов училищен музей“ в сп. „Училищен преглед“, кн. 8 от 1947 г. В документите в личния фонд са съхранени и седем оригинални снимки на музея.

В писмата на Вельо Велев до Народния етнографски музей – София са съхранени редица ценни сведения за старините и учебното дело, издирване на народни певци, разпространението на определени занаяти и др. в региона, както още за развитието на грънчарския занаят в Трънско и с. Бусинци[2]. В отговор на Окръжно от Министерството на народната просвета до околийските училищни инспектори за проучване на столетниците в България и причините за тяхното дълголетие, във фонда са отложени негови преписки с кметове на села от Брезнишко и Софийско с приложени сведения по темата, включително и два броя снимки на столетници.

Свидетелства за последователния интерес на Вельо Велев са съхранените: стари народни песни, записани в селата Расник, Ръждавец и Озреновци, Брезнишко (1947– 1948); скици и рисунки на орнаменти, шевици от Брезнишко, „Мутафчия“ от с. Банище (1947)[3]; ръчно рисувани ски-

[2] ДА – Перник, ф. 1138, оп. 1, а. е. 13.
[3] ДА – Перник, ф. 1138, оп. 1, а. е. 65.

ци на дрехи, стан (от с. Ноевци)[4] с диалектни наименования на частите (1950); класни работи на ученици от Девическото професионално училище в Брезник, с описания за празнуването на коледните празници и записани пословици, гатанки и др. (1950)[5]; домашни работи на ученици от Брезнишко с народни песни от селата Гоз, Видрар, Пометковци, Ноевци и предания, свързани с местни имена от селата Ракита, Ноевци, Радуловци, Гургулят, Режанци, Конска, Радуй (1947–1959).

Той оставя дълбока следа с работата си като околийски училищен инспектор в Брезник през периода 1945 – 1951 г. По негово време през 1947 г. се основават околийско и градско ръководство на родително-учителските сдружения в Брезнишко. Макар и години по-късно, публикува изследването си за просветното дело в Брезнишко, което е най-пълното проучване на темата, актуално и в наши дни. Автор е на многобройни статии във в. „Граовски новини", свързани с краеведските му находки. Като харизматична личност успява да привлече към родолюбивата идея стотици ученици, учители и обикновени хора. До края на дните си подържа връзка с много от тях, а днес все още се пази спомен за него.

От позицията на настоящето дейността на Вельо Велев, проследена чрез съхраняваните документи в Държавен архив – Перник, ни дава основания да го наредим сред инициаторите на организираното музейно дело в Брезнишко. Положил началото с учредяването на първия – училищен музей в с. Слаковци, запалил искрата в десетки сърца за събирането и запазването на езиковото богатство, вдъхновил порива за археологически, исторически и етнографски проучвания като предпоставка за съхраняването на националната памет, Вельо Велев завинаги остава част от културната история на Брезник.

[4] Пак там, а. е. 494.
[5] Пак там, а. е. 337 – 338.

ЗА КРАЕВЕДИТЕ, РЕГИОНАЛНИТЕ МУЗЕИ И ПРОФЕСИОНАЛНИТЕ ИСТОРИЦИ

Диляна Ботева

Pondering on Local Historian, Regional Museums and Academic Historians

Dilyana Boteva

ABSTRACT

The text offers some observations in the field of local anthropology combined with personal experiences and pondering on the relations between three main factors in studying and preserving local realities particularly in Bulgaria. The considerations discussed here could however be universally relevant. Local anthropologists and regional museums are an inexhaustible generator of facts and ideas in case, however, that these two factors do have the clear consciousness of the huge responsibility they bear for the correct documenting the variegated local cultural-historical milieu. The respectful attitude and the adequate research position of the professional historians (incl. ethnologists) towards the achievements of local anthropologists and regional museums secures the construction of full-blooded academic narrations, reflecting the colorful palette of historical events, processes and ideas, the richness of personalities with multidirectional ways of thinking, the variety of cultural phenomena

Ключови думи: краезнание, музеи, историци
Keywords: Local History, Museums, Historians

* * *

Помня съвсем ясно, как в края на 60-те или началото на 70-те години на XX в. мама издирваше дълго и с много упорство историята на нейното родно село, написана от краеведа Миха(и)л Попов и предавана от ръка

на ръка помежду личности, родени в селото, но по това време вече живеещи и работещи в столичния град. Отчетливо помня също нейното искрено възхищение от този наистина обемен труд, както и споделеното от нея усещане за натрупване на необходимото за себепознанието знание. За съжаление, от нейните последвали многобройни разкази и коментари по темата, помня само един наистина впечатляващ и прелюбопитен детайл, споделен от мама и последствие потвърден от анкетирани роднини. Става дума за информацията, че в края на XIX и/или началото на XX в. в селото, намиращо се Ловешкия край, имало интелектуален елит, чиито представители разговаряли помежду си на френски език по време на неделните разходки по „мегдана“. Трябва все пак да уточня, че завинаги ще остане неясно какво е било нивото на този френски и дали става дума за реално и задълбочено познание на езика, или само за формална демонстрация.

През 60-те (или началото на 70-те) години на XX в. авторът М. Попов написал текста на своето произведение на пишеща машина през индиго в три екземпляра. Сега те всичките до един са неоткриваеми за мен, включително този, който бил предаден на съхранение в библиотеката на читалището. За мое огромно съжаление, аз нямам лични впечатления от това краеведческо изследване, но нямам и никакво съмнение, че неговата съдба е незаслужена. Загубата му оставя сериозна празнина в знанията за този район на България и на свой ред поставя въпроса за отговорността на местните административни, институционални и културни елити за пълноценното опазване на краеведческото творчество. Налага се да добавя, че отговорността по опазването на създадени по лична инициатива текстове от такъв характер би трябвало също да включва (интегрално и абсолютно задължително!) съзнателен стремеж да се осигури обогатяването и разнообразяването на личностните и политически гледни точки към многопластови и съдбовни събития в развитието на съответната общност.

В началото на 80-те години на XX в., вече студентка в Историческия факултет на Софийски университет, взех участие в научна експедиция в Родопите. Тя беше организирана във връзка с регистрирането на топоним „Офренско / Орфенско“ като име на местност. Очаквано, първият ден на това начинание премина в разговори с местните жители, на които екипът разчиташе за бързото и точното локализиране на обекта, както и за запознаване с наличните данни, свързани с него. Веднага направи впечатление един от разказаните сюжети, в който главната фигура беше изкусен музикант. Моята неопитност тогава бързо ме подведе. В съзнанието ми се оформи почти светкавично идеята за трансфер през вековете на предани-

ята за омагьосващия с музиката си античен герой Орфей. В същото време с недоумение виждах в очите на изследователите от екипа скептицизъм. Проумях този скептизъм едва след като те попитаха за източника на този разказ и докато аз очаквах традиционен отговор от порядъка на „от (евентуално) баба / дядо / прабаба / прадядо“, изреченото като отговор буквално ме втрещи. Оказа се, че няколко години преди нас в същия район имало друга научна експедиция, по време на която митът за Орфей бил коментиран. Тогава дори аз, неопитната и едва прохождащата на терен, разбрах, че тази ситуация ни изправя пред един принципно различен феномен по отношение на краеведението.

В края на 2012 и началото на 2013 г., докато подготвях за печат студията „Етрополският Атанасовден и преданията за манастир „Свети Атанас“ в района на Етрополе (аспекти на формирането на локална колективна памет)“, колегата Надя Манолова ме насочи към обемната и звучаща авторитетно краеведска книга „Етрополе през отминалите времена“ (София 2005), която беше породила у нея като професионален историк редица възражения. Позволявам си тук да споделя и мое наблюдение. Във въпросната книга, на с. 395, е публикувана информация за „легенда“ с позоваване на „Ал(ександър) Тацов, том 4“. Точният цитат на съответното място гласи както следва: „[…]дядо Петко Транчев и баба Йона, съпругата му, разказвали, че когато влезли в съборената църква на манастира видели „белобрад старец“ седнал на трон, но когато приближили към него той изкляскал като орел и изчезнал[…]“. И тъй като честването на етрополския Атанасовден се свързва от изследователите със Сабазиева реликтова обредност, а самият бог Сабазий често е свързван с орела, неизбежно се стига до изкушението да се търси пряка връзка между тази легенда и документираната Сабазиева обредност. Признавам, че тогава много трудно взех решението да не отивам толкова далеч в очертването на възможно развитие и трансформация през вековете. Признавам също, че тогава основанието ми да се въздържа от подобна стъпка в анализа беше скептицизмът по отношение на възможността да се проследи подобна пряка връзка през хилядолетията, а не по отношение на краеведческия извор. Червейчето на съмнението изглежда все пак е работило, защото продължих отново и отново да търся начин да проверя какво точно пише в останалия непубликуван том 4 от диренията на Александър Тацов[1], който – макар и непубликуван – беше цитиран в книгата „Етрополе през отминалите времена“.

[1]Александър Тацов (1878 – 1940) е историк – краевед и обществен деец в Етрополе и София.

Скоро след публикуването на въпросната студия, през 2015 г. се запознах лично с г-н Цветан Тацов (внук на Александър Тацов), който отговорно и много грижовно съхранява архива на именития си дядо, и който ми даде възможност да направя няколко важни справки в архива на етрополския краевед-първопроходец. Оказа се, че цитираната по-горе легенда е записана от Александър Тацов в тетрадка с меки корици, фабрично облечени в тъмносин плат. В нея, на с. 60, е записана въпросната легендата, но в следния вид: „[…] Баба Пена Трапчова като момиче виждала въ църквата белобрадъ старецъ, който хвъркналъ като гяска (около 1840 г.)[…“. От сложената в края на изречението точка започва двупосочна стрелка, който я отвежда в средата на съседната с. 61 и указва към следния текст: „[…]до Петко Трапчевъ и баба Пена Трапчова (съпругата му) виждали въ църквата на мънастиря белобрадъ старецъ, седналъ на тронъ. Като наближили при него, той хвъркнал като гяска“. Очевидно е, че в оригиналия (?) разказ на тази „легенда“ липсва каквато и да е споменаване на орел. Това означава, че в публикуваната през 2005 г. версия на „легендата“ е налице некоректна трансформация, която е абсолютно недоспустима, както в краеведски, така и в строго академични текстове!

Тук прави изключително силно впечатление фактът, че Александър Тацов, който е дипломиран историк, без историята да се превърне в негова професия, е осъзнал своята отговорност пред поколенията да записва абсолютно точно данните от анкетите на своите „информатори“. И това е валидно дори в случаите, когато тези данни не създават достатъчно величествена картина – за мен няма никакво съмнение, че подмяната на гъската в орел се дължи на вероятно усещане за принизяване на локална забележителност. Вече имах повод да изведа един ясен паралел, тъй като точно тези две птици са тясно свързани с историята на древен Рим; тук само ще повторя вече написаното от мен по друг повод: […]Тъжно е, че в български условия разказът за „гъска“ с лека ръка е заменен с разказ за „орел“. Тъжно е, не само защото е свързано с фактическо фалшифициране на архивни документи, но и защото показва наличие на проблем със самооценката – силните, победителите, гордо и с достойнство отдават божествени почести на гъската, а другите полагат усилия да я заличат от своите исторически разкази[...].

От момента, в който „попаднах в споделения по-горе сюжет“ разсъждавам върху принципния и базисен проблем за поделената и/или споделена отговорност на професионалните историци и краеведите. У мен все по-ясно се оформя представата за необходимостта от многоаспектни и отговорни краеведчески текстове, които да съхранят за поколенията информация от първа ръка за исторически събития, личности и тендеции, за тради-

ционни фолклорни елементи и културни феномени, за религиозно-празнични обредни системи в рамките на отделни райони и особено микрорайони. Единствено при пълнокръвното и професионално отчитане на тази многопластова краеведска информация от страна на академичната наука, обобщаващите исторически изследвания ще отразяват многообразието на обществените процеси и нагласи, и така ще изпълняват по-пълноценно своята мисия.

В същото време трябва да се каже, че необходимостта от многоаспектни и отговорни краеведчески текстове поставя пред професионалните историци една не лека задача. Изглежда е необходимо сега, в модерното време, да бъде последван примерът на гения Георги Стойков Раковски и да бъдат изработени актуални насоки (своеобразен кодекс?) за документиране на автентична локалност. Остава разбира се и надеждата, че основните принципи на този евентуален кодекс ще бъдат спазвани от всеки, посветил се на краеведската мисия. В тази връзка възниква и сериозният проблем за необходимостта от евентуално терминологично разграничение между 1) краеведи, които документират локалната реалност на теренно (първично) ниво и 2) краеведи, които пренасят в регионален план общоизвестната информация за универсиалните тенденции в развитието на човечеството като цяло и на България по-конкретно. Не може да има никакво колебание, че първият от тези два краеведски профила е безценен и за неговото формиране и култивиране трябва да бъдат полагани специални грижи от съответните научни и културни институции.

Сред тези институции особено важна е мисията на регионалните музеи. Те трябва да бъдат възприемани и да функционират не само като трезори на локалната индивидуалност и колективната памет, а като реален и постоянно действащ мост между професионалните историци (и етнолози) – с техните знания, но и заблуди! – и автентичната локална среда. Нещо повече: тяхна неотменима мисия е да бъдат ефективен и пълноценен коректив на вече наложени или лансирани клишета и заблуди. Ще подкрепя тази своя визия с един красноречив пример.

През 70-те и 80-те години на XX век в академичните среди и във вестниците се води дискусия за корените на впечатляващото честване на Атанасовден в Етрополския Балкан с ясно очертаване на две мнения: за част от учените (Александър Фол и др.) тази празнична обедност отвежда към тракийски вярвания и практики свързани с култа към Дионис-Сабазий, докато според други (като етнолога Петър А. Петров например) корените са славянски. Оказва се, че спорът е несъстоятелен. Във фонда на Историческия музей в град Етропо-

ле се съхраняват четири снимки на участници в честването на Атанасовден през 1926, 1927, 1930 и 1931 г.,[2] на които се вижда, че голяма част от участниците в празника са с бръшлянови венци на главите си – същностен детайл, който прави пряка връзка с античния дионисов култ. Важно уточнение тук е прецизното датиране на тези фото документи, тъй като периодът 1926-1931 г. е достатъчно ранен. Затова е сигурно, че бръшляновите венци са автентичен елемент на етрополското честване на Атанасовден, а не са резултат от евентуална непрофесионална намеса на академични изследователи, с каквато намеса се сблъсках по време на Родопската експедиция (вж. тук по-горе). Смело може да се твърди, че към ден днешен, благодарение на Историческия музей на Етрополе, вече няма никакво съмнение в тракийските корени на честването на Етрополския Атанасовден, макар конкретният механизъм на неговото предаване през вековете да остава неясен[3].

Споделените размисли за краеведите, регионалните музеи и професионалните историци показват надявам се ясно, какъв практически неизчерпаем генератор на факти и идеи са първите два фактора, разбира се при условие, че те имат ясното съзнание за огромната отговорност, която пада върху тях и техната дейност по документиране на разноликата локална културно-историческа среда. А уважителното отношение и адекватната изследователска нагласа към техните постижения от страна на професионалните историци (вкл. етнолози) е гаранция за изграждането на пълнокръвни академични наративи, отразяващи пъстрата палитра от исторически събития, процеси и нагласи, богатството от личности и техните разнопосочни идеи, многообразието от културни феномени и открояващи се елементи.

[2] Ботева, Д. От Етрополе до Рим и обратно: за архивите и тяхната употреба. – В: Българите в Османската империя, XIX в. Понятия, структури, личности. В. Рачева (съставител и научен редактор). С., 2017, с. 40.

[3] Използвам за пореден път възможността да благодаря на директорката на Историческия музей на Етрополе Наталия Цветкова за пълното съдействие и сърцатата подкрепа, докато проучвах Етрополския Атанасовден. Четирите снимки са публикувани в Ботева, Д. Елементи на тракийската история и култура видени през късни документални свидетелства. – В: Трети международен конгрес по българистика (София, 23-26 май 2013 г.), 19: Секция „История и Археология“, Подсекция „Археология и Стара история“. С., 2014, 196–212. По-подробни данни само за три от тях (1926, 1927 и 1931 г.) са представени в Ботева, Д. Етрополският Атанасовден и преданията за манастир „Свети Атанас” в района на Етрополе (аспекти на формирането на локална колективна памет). – В: История и култура на старопланинското население (по примера на общините Етрополе и Сунгурларе). В. Коцева (съставител). С., 2013, 133–139.

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В РАЙОНА НА БРЕЗНИК

Здравка Коркутова

HISTORY OF THE ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN THE BREZNIK REGION

Zdravka Korkutova

ABSTRACT

The area of Breznik is the subject of studies of scientists from different disciplines - historians, archaeologists, architects. Several complex scientific expeditions have been carried out in the area, the results of which were published in 1961-1962. In the 60s of the twentieth century, regular archaeological researches began in the village of Gurlo, Breznik Municipality, at the megalithic temple-well under the scientific guidance of D. Mitova-Djonova. The site is located 3 km from the village of Gurlo and 8 km from Breznik. Interesting are also the studies of the fortress and the necropolis from Izvor near Kosharevo, Breznishko. The date of the necropolis dates back to the second half of the 6th century, according to the researcher Metodi Daskalov.

Ключови думи: Брезнишко, археологически проучвания
Keywords: Breznik Region, Archaeological Research

* * *

Районът на Брезник е обект на изследвания на учени от различни дисциплини – историци, археолози, архитекти, краеведи и свещенослужители.

В трудовете на Константин Иречек[1] се обръща внимание не само на познатите от чуждата литература София, Търново и черноморските райони, но и на западните части на България – Трън, Брезник, Дупница и др. Чешкият учен посочва голям брой църковни сгради в посетените от него градове и селища. Той дава данни за размерите и архитектурните обеми, както и за строителния материал, от който са изградени църквите. Преките наблюдения и коментарът на различни писмени и устни източници му дават възможност да проследи и развитието на културните паметници.

След войните в началото на XX в. на Балканите е установено относително спокойствие, без бурни политически събития. България вече е с определени граници. Увеличава се броят на специализираните институции и организации, занимаващи се с огромното ни историческо наследство. Нараства обществото на българските учени историци и археолози, получили завидно образование в чужбина, като Никола Мавродинов, Вера Иванова-Мавродинова, Кръстьо Миятев, Богдан Филов и др. Все още западната половина на страната е останала слабо проучена за сметка на старите български столици Плиска, Преслав, Търново. И през този период основен метод на изследване остава теренното обхождане. Проучванията в Брезнишко все още имат случаен характер, но са открити и регистрирани неголям брой археологически обекти от различни исторически епохи. На горепосочените учени се дължат сведенията и изучаването на Гигинския манастир, както и на църквата „Св. Петка" в Брезник.

Кръстьо Миятев в студията си „Приноси към средновековната археология на българските земи", поместена в годишника на Народния музей за 1922 г. описва още два манастира с техните църкви – Билинския и Мисловщицки[2].

През 1950 г. Асен Василиев след обстойни теренни издирвания в сравнително слабо проучените западни и северозападни области – Софийско, Радомирско, Пернишко, Брезнишко, Берковско и др., описва местата, които посещава – предимно села и рядко манастири. Освен че, посочва точното местонахождение, архитектурен план, той дава и датировка на паметниците. Резултатите от неговото проучване са публикувани в обширна студия в сп. Разкопки и проучвания[3]. През 50-те години на XX век Стамен

[1] Иречек К. Пътувания по България. С., 1974, с. 584

[2] Миятев К. Приноси към средновековната археология в българскитеземи. // Годишник на народния музей, 1922, с. 283.

[3] Василиев Ас. Стари църкви и манастири из Западна България. – В:Разкопки и проучвания, 4, 1950, 50 – 52; Василиев А. Художествени паметници и майстори-образописци из някои селища на Кюстендилско, Трънско и Брезнишко. – В: Комплексна научна екс-

Михайлов започва разкопки в Западна и Северозападна България. Той публикува неизвестни дотогава еднокорабни църкви, като описва техния план, градеж и посочва намерените около тях находки[4].

Проучванията в региона през първата половина на XX в. имат случаен характер, извършвани са предимно теренни издирвания, в които са открити отделни материали и са регистрирани неголям брои археологически обекти от различни исторически епохи. По-късно са извършени и няколко комплексни научни експедиции в района, като резултатите от тях са публикувани през 1961 – 1962 г. Ръководител на тези проучвания е архитект Георги Стойков, а резултатите от тях са публикувани самостоятелно[5]. Арх. Стойков се спира както на известни паметници, проучвани от В. Иванова, Кр. Миятев, така и на открити от него средновековни църкви[6].

През 60-те години на XX век започват редовни археологически проучвания в с. Гърло, община Брезник на мегалитния храм-кладенец под научното ръководство на Димитрина Митова-Джонова. Обектът се намира на три км от с. Гърло и на осем км от Брезник. Кладенецът е изграден на северния склон на рида „Цръпча“, известен с топонима „Кула“. Състои се от полупокрит коридор-дромос, подземна кръгла зала, с дълбок кладенец в средата. При теренните проучвания се установява, че още през бронзовата епоха е имало селище и светилище, засвидетелствани от керамични фрагменти. Базирайки се на тях, проучвателят датира този археологически паметник към къснобронзовата епоха, през XIV – XII в. пр. Хр. При проведените проучвания археологическите материали са малобройни. Намерени са фрагментирана керамика, стъклена чаша, животински кости, счупена каменна брадва и др. Единичните находки, пряко свързани с кладенеца, разкриват култовия му характер. Неговото изграждане е било наложено от изобилието на изворни води от скалния масив, увенчаващ височината над тях[7].

През 1972 г. Д. Митова-Джонова прави археологически проучвания на римска баня, която отстои на 60 м от храм-кладенеца в източна посока. Разкрито е само вътрешното пространство на сградата. Тя е с размери:

педиция в Западна България. Трънско, Брезнишко, Кюстендилско през 1957 – 1958 г. С., 1961, с. 193.

[4] Михайлов С. Стари църкви и манастири при с. Бегуновци, Брезнишко. // Известия на Археологическия институт, 17, 1950, 293 – 295.

[5] Стойков Г. Комплексна научна експедиция в Западна България. С., 1961, 114 – 116.

[6] Стойков Г. Култови сгради из Трънско, Брезнишко, Кюстендилско. – В: Комплексна научна експедиция в Западна България. С., 1961, 7 – 179.

[7] Митова-Джонова Д. Археологически паметници на Пернишки окръг. С., 1983, с. 23.

максимална дължина 12,50 м и ширина – 9,00 м. Плановото решение на банята отговаря на основните принципи на римската архитектура. Състои се от четири помещения, свързани последователно едно с друго. Входът е от югоизток. Градежът на банята е от ломен камък с хоросанова спойка[8].

Интересни за нас са проучванията на крепостта и некропола от м. „Извор“ при с. Кошарево, Брезнишко. Изследователят Методи Даскалов, датира некропола във втората половина на V – началото на VI в , като се базира на особеностите на погребалния ритуал с погребаните и откритите находки, а появата на неговите носители се свързва с етническите разместванията, вследствие разпадането на хунския съюз. Проучената крепост се отнася към късноантичната епоха според намерените археологически материали.

През 2008 г. археологът от РИМ-Перник Филип Михайлов провежда теренно проучване на връх „Свети Петър“, който е разположен в южната част на Ерулска планина. Обектът е бил място за изпълнение на различни ритуали от втората фаза на Ранната желязна епоха (VII – VI в. пр. Хр.) до края на Римската епоха. Ограден е от крепостна стена с приблизителна дебелина 2 м, без хоросанова спойка, като площта има кръгъл, неправилен план с максимална ширина около 100 м. Днес стените са обрасли с храсти и треви, и се очертават на терена като лек вал. Археолозите разделят обекта, според геоморфологичните особености на терена, на две части – северна тераса и северен склон. Използването на терасата е много по-интензивно, като свидетелство за това е богатият археологически материал, открит там[9].

Тъй като обектът е разкопаван активно от иманяри, за археолозите е трудно да направят категорични заключения за депонирането на находките и извършваните ритуали. Голямата територия на обекта при вр. „Св. Петър“ и изложението му според Михайлов позволява да се допусне, че той е играл важна роля в религиозния живот на древните обитатели на региона заедно със съседните върхове Любаш и Големи връх.

В периода 2016 – 2017 г. под научното ръководство на Василка Паунова са извършени спасителни археологически проучвания в обект „Площадка 1“, в концесионна площ Брезник, находище „Милин Камък“, Брезник. Изцяло бе проучена площ от 1028 м$^{2.}$ При изследването изцяло са разкрити три сгради. Сред откритите през 2017 г. са бронзови, посребрени и една

[8] Пак там, с.25

[9] Михайлов Ф. Археологически разкопки през 2008 г. на вр. Свети Петър, с. Долна Секирна, община Брезник. АОР 2008. С., 2009, 191 – 195.

сребърна монета, бронзов пръстен с гема, глинена тежест за стан, фрагменти от хромели, фрагментирани глинени съдове. Анализът на предметите дава относителна дата на изграждане – средата или втората половина на II век до 60-те години на III в. Комплексът от разкритите сгради, стратиграфските данни и анализът на находките дават основание на проучвателя да определи проучения участък като производствен център[10].

През 2017 г. при консервационно-реставрационни работи на манастир „Св. Архангел Михаил“, с. Билинци, община Брезник бе направено археологическо проучване-наблюдение под научното ръководство на В. Паунова. Това проучване подкрепя тезата, че манастирът е създаден през XIII – XIV в.[11].

Археологическите обекти са в общо лошо състояние. Те не са консервирани или реставрирани, не са социализирани, липсва проучвателна дейност. По много от тях иманярската намеса е нанесла непоправими щети. Археологическото наследство в общината в извън селищните територии до голяма степен е съхранило връзката си със заобикалящата го среда. Потенциалът на недвижимото културно наследство в разглеждания регион, а именно – община Брезник, не е напълно разгърнат, множество археологически обекти с научен и туристически потенциал не са проучени и социализирани.

Археологическите обекти не са социализирани, не е изявен техният потенциал, не са предприемани дейности по консервация, реставрация и експониране на повечето от установените археологически структури, включително двата проучвани обекта с голям туристически потенциал – археологическия комплекс при с. Гърло и светилището и крепост на вр. „Свети Петър”при с. Долна Секирна.

[10] Паунова В. Спасителното археологическо проучване на сектор от производствен комплекс (II–IV в.), в обект „площадка 1”, в концесионна площ „Брезник”, находище „Милин камък”. АОР 2017. С., 2018, с. 207

[11] Паунова В. Археологическо наблюдение по време на изкопните работи в границите на късносредновековния манастир „Св. Архангел Михаил“, с. Билинци, община Брезник. АОР 2017. С., 2018, 207 – 208.

КУЛТОВИТЕ СКАЛНИ ОБЕКТИ В ПЕРНИШКА ОБЛАСТ ПРЕЗ I-ВО ХИЛ.ПР.ХР.

Филип Михайлов

THE ROCK CULT SITES IN THE PERNIK OBLAST DURING THE 1ST MILLENNIUM BC.

Philip Mihaylov

ABSTRACT

A key trait of the Pernik region rock sanctuaries is that they occupy prominent elevations over deep valleys, with characteristically excellent and extensive line of sight. Presently, the number of excavated sites interpreted as rock sanctuaries in the Pernik region is very low.

The only systematically excavated site is found near the springs of one of the main Struma tributaries that drain the Breznik plain – Svetlya River, on Sveti Petar peak of the southern branch of Erulska Mountain. Excavated in the course of three consecutive seasons between 2006 and 2009, the site – framed by two steep river gorges, occupies the northern slope. It has excellent line of sight to both the nearby prominent relief forms and the entire Upper Struma region – Lyubash peak, the Svevtlya and Konska River valleys, the Penkyovska, Cherna Gora, Rudini, Konyavska, Golo Bardo mountain chains – all the way up to Vitosha Mountain.

The highest point of Sveti Petar (1160 m a.s.l.) coincides with its largest rock exposure. So-called "rock thrones" are cut into the western face of the rock. The site itself has long been known to the archaeological community, associated with metal extraction, processing, and with defensive features of Late Antiquity date.

The similarity of Thracian religion to the religion of the people of the Eastern Mediterranean (Aegean, Mycenaean, Cretan) is indisputable. The absence of some of the most important traits of a sanctuary (walled area, altar, a desig-

nated building for the performance of rituals, the absence of bones) leads me to define the site as a "cult place".

Ключови думи: Перницка област, археология, праистория
Keywords: Pernik Oblast, Archeology, Prehistory, 1st millennium BC

* * *

Една от основните характеристики на регистрираните от нас скални „култови" обекти от II-I хил. пр.Хр. е разположението им на склон с отлична видимост. Доброто изложение е породило възможността с течение на времето да се запозная с повечето от представените тук обекти. За мое съжаление броя на тези, които са археологически проучвани е минимален (обр. 1). Значително по-голям е броят на предполагаемите скални „култови" обекти. Това са места, на които не са били правени археологически разкопки. За част от тях не е имало и данни в научната литература. Въпреки това по външни белези, етнографски данни и съвременни практики можем да предположим, че са използвани при провеждането на подобни ритуални практики. Естеството на събраната информация за тези обекти предполага и условността при определянето им като места, на които са били практикувани култове свързани със скалата. Поради това не се използва никъде и определението „скално светилище" (относно приетата тук типология на обектите виж бел. 1), въпреки че някои от регистрираните „обекти" изглеждат грандиозни. Доколко това е така обаче, би могло да се каже единствено след провеждането на археологически разкопки. Именно иницииране на подобно проучване, пораждането на дискусии, свързани с обектите и напредъка към установяването на техния произход, задълбочаване на знанията ни за този тип обекти, слабо проучени, дори неизвестни в долината на Горна Струма е причината те да бъдат включени тук. Въпреки малкото реални данни за част от тях. Вероятно след провеждането на археологически разкопки част от тези обекти няма да бъдат разпознати като култови...

Едни от най-дискутираните, отдавна известни и интригуващите обекти от района са именно такива – „паметниците на соларния култ" в района на с. Радово, Трънско (обр. 1 – карта, 2-4). Със сигурност и трите дискусионни обекта носят следи от човешка дейност, свързана с обработката на скалата (обр. 2-4). Те са разположени на около 300 м един от друг, като единствено известния като връх „Големата гарваница" (топографски археологическия

обект се намира от югозападната страна на върха) е изявен и с отлична видимост от и към околния терен. За съжаление той е най-силно засегнат от съвременна антропологическа дейност – повече от 1/3 от върха е унищожена при разработването на съвременна кариера. Останалата ½ от обекта е заета от огромен стар иманярски изкоп. Той е толкова голям, че е използван за завет от силния вятър на върха – в центъра му е направен ловджийски заслон. Въпреки че, стените на изкопа са отдавна обрасли, на повърхостта се забелязват отделни керамични фрагменти от съдове правени на ръка.

Съществуват данни, че на върха на скалния масив е съществувало мегалитно съоръжение – камък с височина около 2 м, с издълбана в средата паница. До върха му са водели няколко изсечни в скалата стъпала, а отгоре е имало място да седнат 5-6 деца. Днес в най-високата му част се забелязва голямо изсичане, до което е достигнала каменната кариера (обр. 2). Изсичането наподобява т. нар. „скални тронове“ (или престоли) и вероятно е имало подобна функция.

Следващият обект представлява слабо издаден над съвременния терен камък, с изкуствена вдлъбнатина по средата с форма на паница[1]. Той се намира в м. Плоча (обр. 1)[2]. Няма да се спирам подробно на него, въпреки привидно безспорното участие на това място в религиозните вярвания на нашите предци. Не му отделям повече място (както и на аналогичния обект „Паниче“ (обр. 1), разположен в м. Прибой, в землището на с. Долна Мелна[3]) поради факта, че това са двата обекта, от които нямам лични впечатления.

Третият обект, разположен в землището на с. Радово е така нареченото

[1] В българската историография все още няма достатъчно натрупани изследвания върху археологически проучени скални места, на които са били практикувани обреди, свързани с религията или поверията на хората. До голяма степен това се дължи на факта, че „обожествяването на скалатата“ и използването и при подобни практики е труден за документиране по археологически път процес. Допълнително този вид обекти са трудни за организация на археологически разкопки и рядко са проучвани. Поради това смятам, че все нямаме окончателна класификация на този тип обекти (до момента от Западна България няма нито един цялостно проучен). В настоящата работа са използвани няколко наименования на този вид археологически обекти, но всички те са със смисъл на „скални обекти на култа“. Като цяло е приета типологията предложена от М. Домарадски: Domaradzki, M. Les lieux de culte thraces (deuxième moitié du II e –ler mil. av. J.-C.). Helis III, 1994, Sofia, 69-70 и Domaradzki, M. Sanctuaires Thraces Du IIe– Millénaire AV. N. É. AAC XXV, 97.

[2] Михайлов Ф. Обредни практики и места на връх Свети Петър, село Долна Секира, област Перник. // Известия на Регионалния исторически музей, Перник, т. 1, 2008, 7 – 28, с цит. лит.

[3] Любенова Л., Илиев Н. Паметници на соларния култ в Трънско. // Археология, 1982, 3 – 4, 35 – 37; Митова-Джонова Д. Археологически паметници в Пернишки окръг. С., 1983, 20 – 21.

„възвишение“ и „скален масив“ Малката гарваница[4]. Според мен и двете определения са неточни. Обектът се намира от югозападната страна на слабоизявено възвишение. Разположен е на сравнително полегат склон (обр. 3). Освен това представлява единично скалопроявление изявено над околния терен, а не скален масив. В момента обктът се намира в гъста, труднопроходима смесена гора. Не е възможно да се прецени каква е видимоста му и изложението към околния терен. От югозападната страна на това единично скалопроявление е издълбан сравнително добре запазен диск. Кръгът е с диаметър около 1,10 м и дебелина над 0,15 м (обр. 4). Размерът му не предполага утилитарна функция – твърде голям е за хромелен и твърде малък за воденичен камък. Освен това скалопроявлението в този район е прекалено незначително, за да бъде организирана кариера за хромелни камъни.

Следващата група от „скални култови обекти“ се намира в района на селата Горна и Долна Секирна (обр. 1 и 5-10). Сред тях е и единственият подобен обект от района, в рамките на който са провеждани археологически разкопки. Връх „Свети Петър“ е разположен в южната част на Ерулска планина. Изобилието на питейна вода, красивите дълбоки долове, наличието на множество защитени падини и богатите залежи от руди и глини прави тази част от планината привлекателно място за обитание. Между два дълбоки речни дола на северния склон на връх „Свети Петър“ се намира проучвания през 2006–2008 г. обект. От него и към него има отлична видимост, както към по-близките местности, така и към целия Горнострумски ареал.

На най-високата точка на „Свети Петър“, на 1160 м се намира най-изявеното скалопроявление. От запад са изсечени „скални тронове” (обр. 6), характерни за т.нар. скални светилища. Проучванията през 2006–2008 г. бяха съсредоточени на северния склон на върха (обр. 5), на естествена тераса с надморска височина около 1117 м. Площта на терасата е около 5 дка. Тя е сравнително равна, със слаб наклон в южния ѝ край и е единственото по-обширно равно място на северния склон на върха. През втората фаза на ранната желязна епоха (предимно VII–VI в. пр. Хр.) и през римската епоха връх „Свети Петър“ е бил място за изпълнение на различни ритуали.

Според геоморфологическите особености на терена, обектът може да бъде разделен условно на две части – „северна тераса” и „северен склон”. Използването на терасата е било много по-интензивно и откритият там

[4] Любенова Л., Илиев Н. Паметници на соларния култ в ..., с. 35, бел. 2.

материал е значителен по обем. В разположената до нея наклонена част от склона керамичните фрагменти и метални накити се откриват на малки площадки, вероятно целенасочено подравнявани. Общото за двете части е отличната видимостта от и към тях, еднаквият материал, сходният начин, по който той е бил депониран, отсъствието на културен пласт и изключително плиткият хумусен и почвен слой – от 0,10 до 0,30 м.

Заради активна иманярска намеса и унищожаването на повече от половината територия на обекта, не е възможно да се правят категорични заключения за депонирането на находките. При по-запазените структури археологическият материал се открива или върху самата скала (и в непосредствена близост до нея) или в горната част на нейни цепки, шупли, кари. Понякога са наблюдавани случаи на „изкуствено създаване", имитиране на скалните шупли – материалите са депонирани под един или няколко камъка, привидно част от материковата скала. В по-редки случаи (установени при материали от римската епоха) са били използвани и долните части на карите или ерозиралата скала е била специално дълбана.

Обичайното място, на което откриваме керамични фрагменти и бронзови накити от ранножелязната и монети от римската епоха е пластът, непосредствено над скалата и самата скала. Предметите се откриват директно върху скалата или под отделен камък. Не е установено планиране на керамичните струпвания. Основното място за депониране е самата скала, често без никаква обработка или подготовка.

На терасата на върха няма разлика при използването на ерозиралата или сравнително монолитната скала. Единствено на склона, където скалопроявленията са по-силно изявени, а наклонът – значителен, през ранножелязната епоха са предпочитани скалните цепки или са подравнявани площадки в скалата. В случая трябва да отбележим една интересна зависимост. Поставянето, по-точно втъкването в тясна скална цепка на дръжка от керамични съдове. Най-често се откриват керамични фрагменти с богата отпечатана / щемпелувана украса. В процентно отношение следват пластичните елементи от съдовете. Най-голям дял тук имат релефните ленти, следвани от езичестите дръжки, „пъпковидните" елементи, бутоните. Интересна и важна особеност е депонирането на части от един и същи съд на няколко места, понякога в радиус от 5 м се откриват фрагменти от един и същи съд. За съжаление множеството нарушения от римската епоха и от иманярската дейност не ни позволяват да възстановим този интересен ритуал, при който очевидно съдът е бил първоначално разчупван и впоследствие частите от него са били раз-

хвърляни на няколко места.

Една от най-типичните практики през римската епоха е поставянето на монета, обикновено в комбинация с друга монета или с два до три цинта. В случая можем да отбележим две основни места за депониране на предметите – върху древния терен или на дъното на плитка яма вкопана в скалата. Очевидно връзката със скалата е била от значение.

Украсата на керамиката от ранножелязната епоха, открита на връх "Свети Петър" е характерна за така наречения стил „Басараби", който във втората половина на II фаза на ранножелязната епоха се разпространява като модно явление на една голяма територия.

Като комплекс разглежданият обект има най-близките паралели със светилищата от долината на Горна Пчиньа, Кумановско, Североизточна Македония[5]. Сходствата са както при материала, така и в геоморфологическо отношение – топография, природни ресурси и тип обект. Частични сходства откриваме с група обекти от долината на Южна Морава[6]. Сходни култови места, разположени край скали, с отлична експозиция са локализирани и сондажно проучени още по Горна Места и Средна Струма. Такива обекти са върхове край селата Сатовча, Осина, Фъргово и особено Црънча и Бабяк, по Горна Места[7]. Особено близко по характер е светилището на връх, до сегашното с. Левуново на десния бряг на Средна Струма. То е и със сходна на "Свети Петър" ориентировка – север-юг.

В заключение ще обобщим по-важните особености при полагането на даровете и използваните за това места на връх "Свети Петър"у през ранножелязната и римската епохи. Археологическите материали са депонирани върху материковата скала, между/ под камъни или в горната част на скалните кари, цепки, кухини. В повечето случаи те представляват керамични струпвания (през ранножелязната) и монетни находки (през римската епоха). Вероятно в древността скалата на хълма не е била покрита с почва.

Друга характерна особеност е сравнително голямото наличие на предмети, изработени от метал. В региона за момента това е един от най-богатите на метал обекти от ранната желязна епоха. Възможно обяснение е изобилието на метални руди в района и откритите няколко железни стопилки, една от които – от топене на руда. Отсъствието на някои от най-важните белези на едно светилище (оградена площ, олтар, конкретна постройка за изпълнение на ритуали, както и липсата на кости) ни кара да

[5] Пак там, с. 35, с. 36, обр. 2.
[6] Митова-Джонова Д. Археологически паметници в Пернишки ..., с. 20.
[7] Пак там, с. 69.

определим обекта като „култово място”[8].

Спомена за сакралното значение на връх “Свети Петър” сред местното население се е запазил до днес. На най-високата му точка, там където скалата е най-изявена са се правели курбани на Гергьовден. Значението на върха и скалата в свещенодействията се е съхранило у местното население до такава степен, че макар селяните да правели обредното угощение в селото, носели обредното животно (агне) на скалите на върха, за да го заколят върху скална кухина. Устойчивостта на този обред е доказана от наблюдения направени в средата на XX в. и в началото на XXI в.[9]

Голямата територия на обекта на “Свети Петър” и прекрасното му изложение (обр. 4) – от Краище и Руй до Витоша и Копитото, позволяват да се допусне, че той е играл важна роля в религиозния живот на населението в региона. С подобно изложение са и други два обекта, разположени сравнитлно близо до този – известният от етнографски данни обект, разположен в м. Хорото на връх “Големи връ”[10] и случайно регистрирания обект, разположен югозападно от връх “Свети Петър“(обр. 1, 5, 7-10). Последният до момента не е известен, въпреки че според издълбаванията в скалата изглежда да има повечето от обичайните за един скален култов обект елементи – скален трон (обр. 7), кръгли „паничковидни“ изсичания (обр. 8) и многобройни правоъгълни изсичания (обр. 9-10). Някои от последните са доста дълбоки, но острите им ръбове и правилната им форма не предполагат да са следствие от добив на каменни блокове (обр. 10). Описваният обект е с югозападно изложение и отлична експозиция. Непосредствено под него извира поток. Районът все още е много слабо проучен.

Вероятно върховете “Свети Петър”, “Големи връ” и “Павлов рид” са представлявали група от „култови обекти”. Между “Свети Петър” и “Големи връ” има визуална връзка. Към тази група навярно трябва да бъдат причислени и следващите два предполагаеми обекта – митичния култов обект в района на връх “Любаш “и случайно регистрирана единична скала, разположена не далеч от връх „Ребърска могила“ (обр. 1, 5, 11 – 13).

Има много устни данни – както етнографски, така от иманярски легенди и предания, че на връх „Любаш“ е съществувало голямо светилище. Многобройни са и изкопите, с които иманярите са го търсили. Тук ще се опитаме обаче да насочим вниманието към един по-малко известен обект,

[8] Любенова Л., Илиев Н. Паметници на соларния култ в ..., с. 35.

[9] Стојић М. Налазишта Басараби културе у околини Светозарева. // Старинар XXX, 1979, Београд, 1980, с. 101.

[10] Домарадски М. и колектив. Паметници на тракийската култура по горното течение на река Места. // Разкопки и проучвания 26, С., 1999, 16 – 18, 64 – 72.

намиращ се в югозападното подножие на върха (обр. 11 – 12). Интересни ми се сториха наименованията на местностите –" Църква" и "Престол". Макар в околният терен останки от църква да няма. Очевидно не само на мен, тъй като около няколко изявени скали в района иманяри са търсили късмета си (обр. 11). В непосредствена близост се намират и няколко извора (обр. 12).

Също толкова несигурен като определяне на археологическата среда е следващия обект – самотно скалопроявление разположено югоизточно от "Ребърска могила" (обр. 13). Самотностърчащата над терена скала не е голяма – около 3 м висока, 3 м широка и 7 м дълга. Освен доброто изложение и видимост от и към околния терен, това което ни заинтересува е едно вероятно естествено съоръжение, което обаче несъмненно е било използвано, поне в ново време. Става въпрос за отвор, преминаващ през повече от ½ от скалата, подобен на комин. Вероятно отворът е естествен, но със сигурност е дооформен от човешка ръка. Следите от това, както и от използването му (поне в ново време) са безспорни (обр. 13, детайли – горе и долу – ляво). В горната част на скалата се забелязва и кръгло, „паничковидно" изсичане (обр. 13, детайли – горе дясно).

Следващият обект с все още неизяснен характер е разположен на североизточния склон на възвишението "Бърдото", южно от гр. Брезник. В рамките на този обект се откриват каменни дискове (обр. 14). В литературата той е известен като „скално култово съоръжение"[11]. Въпреки това, както за повечето от разгледаните тук обекти, преди провеждането на археологически разкопки характеристиката му е невъзможна. От една страна, повечето от каменните кръгове имат стандартен размер – около 86 см, което е характерно за хромелни камъни. От друга страна, при няколко скални къса, увенчани с каменни кръгове в горната им част, има следи от площадка, при един голям отчупен скален къс – от площадка и улей – белези, характерни за култово място. Допълнителен довод в тази посока е и наличието на шахти за добив на руда в непосредствена близост до каменните кръгове (обр. 14, горе – дясно).

Наличието на богати рудни залежи, разработвани до наши дни, е предпоставка за наличието на кариера на хромелни камъни (предназначени за стриване на руда, не зърно) и за изграждането на култов обект. Почитането на рудите и изграждането на културни обекти в райони, богати на метални руди е често срещано през ранната желязна епоха. С други думи и двете хипотези имат своята логика, и единствено археологическото проучване

[11] Domaradzki M. Sanctuaires Thraces Du IIe– Millénaire AV. N. É. AAC XXV, 97.

на обекта може да потвърди или отхвърли едната от тях.

Следващият обект с подходящо изложение, видимост към останалите обекти от района и изворови данни, подкрепящи тезата, че е бил култов обект е разположен на връх "Криви камик", Люлин планина. От експозиционна гледна точка обектът е свързващ – от него има видимост както към северните райони – възвишенията около Сливница и Софийското поле, така и към източните и южните – цялото Брезнишко поле и заобикалящите го планини (вкл. "Св. Петър", "Големи връх" и "Любаш"), така и към Пернишкото поле и заобикалящите го планини. Със сигурност обектът е бил обитаван през дълъг период от време – от енеолита до античността. Археологически материали, свидетелстващи за това се виждат из многобройните иманярски изкопи, покрили повече от 2/3 от върха. Какво е било използването му обаче през тези епохи, може да бъде установено само след провеждането на археологически разкопки...

Последният обект от района е разположен над Радомирското поле (обр. 1, 16). Той няма визуална връзка и вероятно не е свързан с досега представените. Археологически разкопки не са правени и на него, но ритуалните функции на обекта изглеждат безспорни. При посещението ни на място във варовикова скала е забелязан сегмент от каменен кръг (обр. 16, долу – ляво). Варовикът не е подходящ за изработка на воденични или мелнични камъни. А и размерите на сегмента са твърде големи. Така че изглежда, това е най-югоизточно разположеният обект в разглеждания район.

Така обектите, за които се предполага, че е възможно да са били използвани като „места за практикуване на култове свързани със скалата" в този район стават дванадесет. Както беше казано в началото – едва ли всички от тях са такива. Единствено провеждането на бъдещи археологически разкопки би могло да установи с известна доза сигурност дали това е така. Все пак, колкото и от тях да се окажат такива, съществено е да се отбележи, че се намират в район, за който традиционно се смятше, че „култови скални обекти" няма.

ЗА ЕДНА СЛУЧАЙНА НАХОДКА ОТ БРЕЗНИШКОТО БЪРДО

Тодорка Момчилова

A FIND FROM THE BREZNISHKO BARDO

Todorka Momchilova

The report presents an accidental collective find from the Breznik Bardo, of a cross, of copper alloy, and iron farming tools. Based on historical sources on the provenance, an attempt is made to clarify a possible association of the cross with the destroyed churches atop the elevation. From the general stylistic traits and the functional character, the cross is assigned to the medieval Latin type procession crosses. A brief description of the shape, dimensions and function of the farming tools, which find parallels in the medieval agricultural tools from the Pernik fortress and attest to an advanced arable farming.

Ключови думи: Брезник, кръст, земеделски сечива
Keywords: Breznik, Christian Cross, Agricultural Tools

* * *

В средата на първото десетилетие от настоящия век геолози предадоха на читалищната музейна сбирка метален кръст, железни инструменти, обръч и дръжка от ведро, и парче обгоряла кост. Материалите са намерени при изкопни геоложки проучвания на хълма "Бърдото" върху заравнен терен с приблизителни размери 16 / 6 м., в квадрат с размери 1,50 / 1,50 м. и дълбочина на изкопа 1,40 м. По сведение на геолозите в изкопа е разкрит малък участък от каменен зид, (от неголеми камъни), и пласт обгоряла пръст, с дебелина 0.20 м. Материалите са били намерени натрупани едно върху друго, като най-отгоре е останал кръстът, който несъмнено е сред най-интересните предмети от колективната находка.

Местонахождението и разкриването на находката, макар и случайна, не буди изненада. Намерена е на хълма, в чието северно подножие е разположен град Брезник. Хълмът заема централната част на Брезнишката котловина, определяна още като Горно Граово, част от историко-географската и етнографска област Граово. Засвидетелствано е като Грахово поле за първи път в пътеписите на австро-унгарския пътешественик Бенедикт Курипишич от 1530 г.[1] От 1488 г. датират първите писмени сведения за мина *„Брезник"* и добива на сребърни руди, който има първостепенно значение за развитието на селището. Осаманотурски документи от XV и XVI в.свидетелстват за възникването на малкия град и развитието му като рударски и аграрен център.[2] Първи, макар и косвени сведения за хълма, откъдето е добивана рудата, се съдържат в географските карти от XVII – XVIII в. В района югозападно от София се отбелязва Monte Argentaro (Сребърна планина), което може би е сборно понятие включващо малките планини на Западна България, в това число и хълмовете край Брезник[3].

В края на XIX в. при едно от ежегодните си пътувания из България Константин Иречек за първи път конкретизира назоваването на хълма *Високия бряг*[4] *(Високио брег).* В тези пътувания Иречек е придружаван от българския геолог и бъдещ професор Георги Златарски, който още при първоначалния преглед на северозападния склон на хълма установява тънки жилки среброносен галенит и допуска, че при бъдещи проучвания ще бъдат разкрити значителни количества сребърна руда[5]. Прогнозите се потвърждават, когато през 1929 г. при анализиране на кварцов къс от м. *Лесков дол* пробата е показала 3g/t злато и 54g/t сребро[6]. На хълма, наричан днес Бърдото, са разкрити следи от стари минни разработки в местностите *Лесков дол, Густо тръне, Кариерите, Поятарски мост, Мутафини пояти, Дабовица, Дълбоки дол, Чуряк.* В м. *Лесков дол* е разкрито минно прокопаване на дълбочина 9 м., където са намерени миньорска кирка и дървена шейна. Галерията при м. Поятарски мост има вентилационна шахта, наричана „щолна", и това свързва минните разработки с практика-

[1] Йонов, М. Немски и австрийски пътеписи за Балканите, XV – XVI в. С., 1979, 77 – 79.
[2] Манолова-Николова, Н. Рударство и свети места. (Примерът на Брезник). – В: Сб. В чст на проф. д.и.н. Иваничка Георгиева. Т. II, С., 2008, с. 181.
[3] Авдев, С. История на златодобива по българските земи. С., 2005, 116 – 117; Манолова-Николова, Н. Пак там, с. 181.
[4] Иречек, К. Пътувания по България. С., 1974, с. 584.
[5] Златарски, Г. Материали по геология и минералогия на България. // Периодично списание на БКД, кн. XV, Средец, 1885, с. 23.
[6] Авдев, С. История на златодобива по българските земи. С., 2005, 116 – 117; Манолова-Николова, Н. Пак там, с. 181.

та на средновековното саксонско рударство на Балканите. Освен тях при проведените теренни археологически проучвания през 70-те години на миналия век на хълма и в района са регистрирани праисторически и антични селища и култови обекти. Предвид следите от античен поселищен живот на хълма и в района, едва ли има съмнение, че рудните находища от *Бърдото* са разработвани още в античността[7].

Специално внимание ще обърнем на регистрираните на самия хълм останки от църкви и оброчни места, където местностите носят наименованията *Свето Възнесение (Свети Спас), Свети Никола и Света Троица*, като последните две са названия на върхове на Бърдото, с богати материали от късноантичната и раннохристиянска епоха. Ретистрирани са раннохристиянска църква и селище на вр. *„Света Троица“*, и късноантична крепост на вр. *„Свети Никола“*. Най-вероятно след разрушаването на църквите, традицията на култовото място се е запазила чрез топонимията и оброчните каменни кръстове с изнасяне на „светец” на летни *Св. Никола* и на *Св. Троица.* Към средата на миналия век кръстовете са унищожени. Запазен до днес е третият оброчен кръст на *Свето Възнесение (Св. Спас).* Традицията на празнуването на „светеца” е продължила най-късно във времето, като постепенно е изоставена към средата на миналия век. Възобновена е през 1998 г. Кръстът е поставен от северната страна на разрушена до основи късносредновековна църква. Преди години стените са били запазени над терена, но днес те почти не личат. Димитрина Митова-Джонова отнася разрушената църква към типичните за Горна Струма и Знеполе едноапсидни, еднопространствени църкви от периода XV – XVII в. Периодът на възникването на църквата съвпада с времето на развитието на мина *„Брезник”*. Надя Манолова-Николова допуска, че Възнесение Господне (Спасовден) е бил празникът на местните хора, ангажирани с рудодобива[8]. Находката е намерена недалече от трите оброка и отстои на почти еднакво разстояние от тях. Трябва да отбележим, че чрез топонимията и оброчната практика тези места са съхранили във времето спомена за хората живяли някога на хълма. Можем да допуснем, че кръстът принадлежи на останките на една от разрушените църкви от Бърдото.

Кръстът е изработен от медна сплав, вероятно с примеси на сребро. В долния край е снабден с конусовидно оформена желязна втулка. Описанието е следното: обща дължина на хоризонталните рамене – 37 см.,

[7] Митова-Джонова, Д. Археологическите паметници на Пернишки окръг. С., 1983, 29 – 32.

[8] Манолова-Николова, Н. Рударство и свети места ..., с. 185.

на вертикалните рамене – 40 см., дебелина – 0,2 см. Дължина на втулката – 12 см. Хоризонталните рамене са по-къси, но всички части са слабо извити навътре и имат еднакво оформление. Всяко едно от раменатa представлявя издължена, разширена в края пластина. Чрез полукръгло изрязване формата на раменатa е разклонена и завършва в краищата с по два кръгли медалиона, фланкирани в основата от малки шипчета. От последните детайли са запазени само два: един на дясното хоризонтално рамо и един при долното вертикално рамо. Освен там, по мнението на археолога Венеция Любенова, подобен детайл е имало и на върха, по средата на горното вертикално рамо, където те общо биха били три, във форма на трилистник.

Кръстът има лице и обратна страна. На лицевата страна са запазени следи от украса. Върху споменатите медалиони личат релефно изпъкнали кръгчета със заоблени краища. Подобни кръгчета, комбинирани по четворки, са разположени на всяко от четирите рамена.

Основната украса, която без съмнение е била по-представителна, може би от благороден метал, липсва. Тя е заемала централната част на кръста. Там сега са съхранени издължени следи от припой, които ясно личат върху три от раменатa и по-слабо на лявото хоризонтално рамо. В долната част на хоризонталните рамене има малки, симетрично разположени отвори, които най-вероятно са служели за провесване на допълнителна украса като малки кръстчета, или други подобни пандативи[9]. Централната украса е покривала някои неугледни технически подробности от изпълнението. Фактически кръстът е изработен на части. Добре личи, че хоризонталните рамене са припоени върху предварително изработената вертикална част, като са раздалечени едно от друго. Освен с припой, те са закрепени с гвоздеи с неправилни видими части. Тази конструкция допълнително е подсилена от четири медни пластини, широки по 2 см., чиито заоблени краища са завити към лицевата страна.

Трябва да отбележим, че кръстът е бил повреден, или повреждан още докато е функционирал. В участъка на счупванията има следи от калаен припой. Видимо счупване има на горното вертикално рамо, което също е обхванато от пластина като кръпка, с цел укрепване. Обратната страна на кръста е без украса. Върху нея, вероятно за още по-ефикасно заздравяване, е била припоена кръстовидна желязна конструкция, на която липсват хоризонталните рамене. В средата тя има ромбовидна форма и продължа-

[9] Тотев, К. Още веднъж за процесийния кръст от средновековния Ветрен на Дунав. //Сб. Българите в Северното Причерноморие. Т. 7, УИ”В. Търново”, 2000, с. 187.

ва по вертикалните рамена в тесни пластини с ширина 1,5 см и дебелина 0,2 см. Конусовидната втулка е наварена към желязната конструкция и е свързана към долното вертикално рамо с два медни нита.

Както вече посочихме, кръстът е намерен най-отгоре и при разкриването допълнително е увреден от удар с остър предмет. Видими наранявания има върху лицевата страна на дясното хоризонтално рамо, където личат следи от съвременна драскотина и е пробит малък отвор. Пак в следствие на удара вероятно кръстът се е разпаднал на три части. От основното тяло е отделено долното вертикално рамо заедно с втулката. Третата самостоятелна част е парче от желязната конструкция с дължина 11,4 см., която е крепяла същото това рамо. Желязната конструкция и втулката са силно корозирали.

От казаното до тук можем да заключим, че кръстът е по-скоро в лошо състояние, предвид увреждания, които е получил още докато е функционирал и по-късно при разкриването.

Най-общите стилови характеристики го определят като кръст от латински тип с издължено вертикално рамо и разклонени краища на раменете, и конусовидно оформена втулка. Наличието на втулка означава, че е бил стоящ и лесно преносим, което поставя въпроса за неговата функция. Като една възможност Н. Манолова-Николова допуска, той да представлява своеобразен знак за отбелязване на минно разработване на определена територия. Според закона за мина „Брезник" от 1488 г. наемателите на шахти и съдружниците им внасят такси и хараджа, който по шериатските закони се плаща от неверниците, от което следва да се приеме, че част от наемащите и разработващи шахти са били християни[10].

Вече посочихме, че върху кръста има следи от допълнителна украса, която със сигурност е била по-красива и може би от благороден метал. Такава украса несъмнено е белег на представителност, тържественост и публичност. Това позволява да допуснем, че кръстът, снабден с втулка за държател, е бил предназначен за религиозни процесии. На коментираните в специализираната литература кръстове, датирани от периода X – XIV в., раменете им най-често са увенчани с по два кръгли медалиона, сфери или завършват с голям кръгъл медалион, фланкиран от два по-малки. Раздвоените в края рамене символизират максимално разнопосочна сила и мощта на християнския символ. Обикновено в средокръстието, което в случая с кръста от Бърдото е останало празно, но следите от

[10] Манолова-Николова, Н. Рударство и свети места ..., 178 – 182.

допълнителна централна украса ясно личат, се апликира медальон с изображение на светеца, на когото е посветен кръстът, или на Исус Христос или на *Света Богородица*[11].Относно функцията, в богослужебната практика още от края на IV в. процесийните кръстове били използвани в литийните шествия, където символизирали най-красноречиво умоляващия характер на литията. Обикновено такива шествия били организирани на големите църковни празници, по повод патронните празници на манастири и църкви; организирани в дух на покаяние, по повод на земетресение, суша или при възпоменателна служба за починали монаси и т.н. Писмените и изобразителни извори сочат, че литийните кръстове обикновено били изработени от сребро, или от сребро с позлата, поради ценностното осмисляне на този метал и съчетанието със символиката, и функцията на кръста по време на шествието[12].

Най-общите стилови характеристики ни дават основание да потърсим паралели с кръста от дворцовата църква на *Царевец* и бронзовия кръст от *Трапезица,* датирани от периода XIII – XIV в.[13]. Въз основа на най-общите стилови белези, кръстът от Бърдото можем да отнесем към публикуваните в специализираната литература процесийни кръстове от латински тип, датирани в широките хронологични граници от X – XIV в.

Останалата част от находката съдържа лемеж, черясло и подобен на косер железен инструмент, а също така дръжка и части от обръч на ведро, и парче обгоряла кост. Всички предмети са изработени от желязо и са силно корозирали.

Лемежът е от ръкавест тип, има триъгълна форма на работната част, която е слабо изпъкнала. В горния край двете страни на лемежа са срязани и подгънати навътре и образуват отворена втулка, посредством която е бил прикрепван към плазицата. Има обща дължина 30 см., най-голяма ширина на работната част – 15 см. и дебелина на листа 1,5 см. Според Христо Вакарелски този тип лемежи биха могли да се прикачват и на четирите типа рало. Без съмнение обаче, те са били използвани преди всичко при

[11] Джамов, Хр. Кръстът като завършек на кубето на средновековната българска църква. – В: Българо-съветски сборник в чест на 70-годишнината на проф. Иван Дуйчев. С., 1980, с. 360; Тотев, К.,Още веднъж за процесийния кръст ..., с. 189; Илиева, Г. Християнски символи върху археологически паметници от Първото българско царство на територията на България. Автореферат на дисертация от НАИМ, БАН, 22 – 24; Инкова, М. Процесиен кръст със среднобългарски надпис от Търговишко. // Известия на Националния археологически институт. Т. XL, 2012, 126 – 128.

[12] Инкова, М. Пак там, 131-132; Илиева, Г. Пак там, с. 6.

[13] Джамов, Хр. Кръстът като завършек ..., 359 – 360; Николова, Я. Домашният бит и въоръжението в двореца на Царевец. // Царевград Търнов. Т. II, С., 1974, 259 – 262.

правовуишното плазично рало, което е представител на по-съвършените ралнi форми. Етнографски то е засвидетелствано и в Западна България, включително в района около Перник, почти като единствена ралнa форма до първите десетилетия на миналия век[14]. По класификацията на Чангова лемежът от Бърдото има средни размери.

Черяслото от коментираната тук находка е масивно, изработено е от един къс желязо с дебелина 2,5 см. Общата му дължина е 53 см, ширина на режещата част – 10 см, дължина на работната част – 22 см. Той е важна съставна част на дървения плуг употребяван през Средновековието, като е срязвал почвата вертикално.

Третият инструмент също е изработен от масивно желязо. Подобен е на косер, но върхът на острието не е завит в кука, както при косерите, и не би могъл да се използва за издърпване на отрязаните клони. Неговото предназначение предстои да бъде изяснено. Има обща дължина – 43 см, максимална ширина на режещата част – 4 см, дебелина – 1 см. В долния край е пригоден за захващане чрез дървена дръжка.

Освен тези инструменти към находката принадлежат железни части от ведро: дръжка от ведро с кръгло сечение, дъговидно извита, а двата ѝ края завършват извити в куки. Диаметър – 26 см., радиус – 13,5 см.

От металния обков на ведрото са запазени две части. Първата е извита в дъга. Разстояние между двата края – 26 см и височина в най-изпъкналата част – 10,5 см. Втората част има дължина – 15 см, ширина – 1 см, дебелина – 0,4 см.

Обгорялата кост, най-вероятно от животно, има дъжина – 5,5 см, и ширина в най-широката част – 1,5см.

Представените в находката земеделски железни инструменти намират паралел със средновековните земеделски сечива от Пернишката крепост и са свидетелство за развито орно земеделие. Макар и разкрита в неясна археологическа среда, находката от Брезнишкото Бърдо е още едно неоспоримо свидетелство за средновековното живеене и работа на хълма.

[14] Чангова, Й. Перник. Т. III, С., 1992, 7 – 9.

ПРОБЛЕМИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРИ СОЦИАЛИЗИРАНЕТО НА НЕДВИЖИМОТО АРХЕОЛОГИЧЕСКО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО В САМОКОВ

Веселин Хаджиангелов

PROBLEMS AND CHALLENGES DURING THE SOCIALIZATION OF THE IMMOVABLE ARCHAEOLOGICAL HERITAGE IN SAMOKOV

Veselin Hadzhiangelov

ABSTRACT

The topic "Problems and Challenges in Socialization of Real Estate Archaeological Heritage in Samokov" is one of those related to preservation of immovable cultural values, where there is still a considerable discrepancy between theory and practice.

Cultural tourism is a form of tourism with a focus on culture and the cultural environment, such as: values, lifestyles, cultural heritage, art, crafts and traditions of the local population. Tourism should be a source of fresh financial revenue for municipal institutions and individual citizens. It gives them the potential to care for preserving and preserving traditions, cultural and natural wealth.

The text highlights some of the real problems, such as: insufficient and poorly developed infrastructure providing access to the country's cultural and historical heritage; insufficient number of qualified tourist staff; insufficient funds for an advertising and information campaign for the development of cultural tourism in Bulgaria; lack of tax incentives in the field of cultural tourism; lack of link between the revenues from tourism and the financing of activities related to the preservation and socialization of the cultural and historical heritage.

The existing socialized archaeological sites in Samokovsko have been explored and some of the future projects and possibilities for the preservation of the archaeological heritage are presented through socialization and adaptation activities.

Ключови думи:
Самоков, социализация, археологическо наследство
Keywords: Samokov, Socialization, Archaeological Heritage

* * *

Живеем в двадесетте години на XXI в. и темата за културния туризъм се разисква много активно на всякакви нива – в медиите, по форумите на глобалната мрежа, в стратегиите за развитие на туризма, на национално и на локално равнище. Човек би си помислил, че явлението културен туризъм е някаква иновация и предмет на дейност едва от последните години насам.

Културният туризъм е стародавна традиционна практика и се е развивала без хиатус от III хилядолетие пр. Хр., документирано на папируси в Египет. Духовните, интелектуалните и икономическите потребности на хората през следващите исторически епохи до ден днешен са основата, на която пътуването до свещени, култови места и исторически забележителности се явява един вид културен туризъм. Разликите са, че отделните му видове и форми се проявяват в отделна културна среда. Сам по себе си, туризмът се превърна в сложно явление с политически, икономически, социални, културни, образователни, екологични и естетически измерения.

Постигането на благотворно съжителство между потенциално конфликтните очаквания и стремежи на туристите от една страна, и на местното население от друга, е едновременно предизвикателство и възможност. Туризмът е източник на свежи финансови постъпления за общинските институции и отделните граждани. Той дава потенциал те да се грижат за опазването и съхраняването на традициите, културното и природното богатство. Колаборацията между местни власти, туроператори, собственици и специалистите, разработващи регионалните стратегически планове за развитие, са необходими в интерес на изграждането на непрекъсната туристическа индустрия, както и опазването и съхранението на културното и природно богатство за бъдещите поколения.

В принципите на Международната харта за културен туризъм на ИКОМОС (Мексико, 1999) се посочва, че културният туризъм е вид туризъм, използващ като ресурс наследството – културните и природни ценности на средата, които съхраняват колективната памет на обществото.

Следователно, културният туризъм е форма на туризма с фокус върху културата и културната среда като ценности, начин на живот, културно наследство, изкуство, занаяти и традиции на местното население. Културният туризъм включва всички преживявания на туриста, пътуващ извън обичайната си среда на местоживеене.

В уводната си част обърнах внимание на това, че туризмът е източник на доходи, но вярвам всички ще се съгласите, че посланията на Международната харта за културен туризъм на ИКОМОС у нас имат само пожелателен характер. След като този туризъм се фокусира върху културата, културното наследство, занаяти, традиции и бита на местното население, нека обърнем внимание и на това, какви средства се отпускат за опазване и развитие на тази култура. Говорейки за проблемите нека изведем на преден план някои от тях:

- **недостатъчна и слабо развита инфраструктура, обезпечаваща достъп до културно-историческото наследство на страната;**

Истинско предизвикателство за туриста в България е да стигне до рекламирания обект. Туристическото пътуване най-често се превръща в епизод от сървайвър по родните ни пътища. Проблемите с достъпа на хора с увреждания няма смисъл да коментираме.

- **недостатъчен брой квалифициран туристически персонал;**

Огромен проблем. Шансът да се намери персонал с добро владеене на чужди езици е равен на шанса от тотализатора. Младите хора, владеещи език предпочитат работа в лъскавите столични бутици или по морето, но бягат от предлаганата музейна работа, заради предлаганите заплати.

- **недостатъчни средства за рекламна и информационна кампания за развитието на културен туризъм в България;**

На местно ниво в провинцията отделянето на средства за реклама все още се счита за хвърлени пари на вятъра. Рекламните материали са на ниво брошури или флаери. Наемането на централни билбордове, да не говорим за дигитална или телевизионна реклама не може и да се мечтае. Най-много се разчита на фейсбук рекламата и то защото е безплатна.

- **липса на данъчни преференции в областта на културния туризъм;**

Поради слабости в държавната политика относно дарителството и меценатството, и пълната липса на данъчни преференции за това, спонсо-

рирането е сведено до минимум. В сферата на археологията работата със спонсорски средства е незначителна и ако я има, за някои тя буди подозрение. Има и изключения, и те се превърнаха в добри практики. С такива можем да се похвалим и ние.

„Необходимо е да се регламентира, както е по Конституция, равнопоставеността на частния сектор, т.е. да се създаде онзи механизъм, при който държавата и частното предприемачество и частния сектор могат да си сътрудничат в полза на съхраняване на културното наследство. Необходими са стимули, преференции за предприемачите, които искат да инвестират в опазване на културното наследство. Съвременното музейно дело в Европа се крепи върху частните музеи и колекции. В САЩ над 90% от всички съществуващи музеи са частни"[1].

- **липса на обвързаност между приходите от туризма и финансирането на дейности, свързани с опазването и социализирането на културно-историческото наследство;**

Не може да няма начин и този проблем да бъде решен. Когато е за реклама, големите туристически курорти като Банско, Боровец, Пампорово, Несебър и цялото Черноморие се надпреварват колко много туристи са имали, отчитат ръст в приходите от туризъм, а събирането дори на една туристическа такса в Общините се явява проблем.

Наличието на подобни проблеми не бива да спъват развитието. Със сигурност тези проблеми са стояли на дневен ред и пред развитите туристически локации на мощната икономически Западна Европа.

Акцентът в настоящата разработка са проблемите и предизвикателствата свързани със социализирането на археологическите обекти и в частност тези в Община Самоков.

Самоков поради близостта му до курортен комплекс „Боровец" минава за град с развит туризъм. Само че, зимният ски туризъм е някак в страни от културния. Амбицията на самоковци е да превърнат града си в целогодишна дестинация. До скоро интересът към историята на града и околията бе съсредоточен в сградата на Историческия музей в града. Малката музейна площ не може да побере и експонира богатите музейни фондове. Тази сбирка е създадена в началото на XX в., а сградата на музея е от 1941 г. От шейсет и пет години насам действащата експозиция представяше града само

[1] Иванов Д. Равнопоставеност на частния сектор и държавата е сред предизвикателствата пред социализацията на културното наследство. http://www.focus-news.net:85/opinion/0000/00/00/16969/
(20.03.2018 г.).

от времето на българското Възраждане. Други музеи в града са „Байракли джамия" и „Сарафската къща". Културни забележителности представляват и петте православни храма в града. Всички те са прекрасни паметници с историческа, архитектурна и художествена стойност, разкриващи богатото междуконфесионално многообразие в Самоков. Обиколката на града и посещението на тези обекти е от десетилетия експлоатирано мероприятие и намалелия посетителски интерес показва, че трябва да се търсят нови форми за задоволяване интереса на туристите и гостите на града към традиционната култура и археолого-историческите дадености на района. Това, което хората отвън не знаят и не могат да видят е, че самоковският район е богат не само на история от времето на Възраждането, но и на по-древни култури. Самоков не е град възникнал около османското нашествие, а напротив, това е град – твърдина, на християнството и металургията, град, чиито корени следва да дирим около края на римската империя.

От няколко десетки археологически обекта частично проучени са само шест, а експонирани като обекти на културния туризъм само два – Цари Мали град в с. Белчин и Бельова черква.

Цари Мали град направи своята пет годишна история. Докладван и представян е на множество конференции, за това тук няма да се спирам на него. За качествата на реставрацията и експонирането също няма да говоря. Дискусиите за него бяха в двете крайности от пълен възторг до пълно отричане. Важното в случая е мястото на обекта в процеса на социализация за нуждите на културния туризъм.

Няма да е пресилено, ако отбележа, че този обект бе един от първите по посещаемост обекти на културно-историческото наследство. До момента посетителите му наброяват 925 000 души, като най-многобройни бяха през първите три години от откриването му. Да, през последните две години посещаемостта спадна значително, но това е нормално. Активната публика в България вече го е посетила. По-съществен е въпросът, че дори и сега Цари Мали град успява да се самоиздържа. Приходите му напълно задоволяват издръжката на комплекса – заплати за персонал, скъпа техническа поддръжка, охрана, различни такси и данъци, енергийни консумативи и т.н. Всяка година се правят и различни подобрения по инфраструктурата. Мястото става все по-предпочитана дестинация за организиране на фестивали, концерти, тимбилдинги и сродни мероприятия.

Една от целите на проекта Цари Мали град бе да съживи едно малко, почти напълно „умряло" село. Мониторинговият период на Европейските проекти за финансиране е 5 години, в които да се докаже устойчивост на

проекта. Мисля, че успяхме. В резултат на Цари Мали град, етнографският музей и църквата „Св. Петка", с. Белчин смени своя облик. Направи се нова канализация и пречиствателна станция. Улиците са преасфалтирани. Откриха се три нови магазина, три ресторанта, два хотела, строи се и трети. Работят няколко десетки къщи за гости, а много от къщите се възстановяват. Отвориха няколко павилиона за храна и напитки. Новата хижа „Белчински рай" се радва на все по-голям интерес. Близостта на Белчински бани и двата плувни комплекса са допълнително удобство за туристите и гостите. Изградиха се паркинги, обществена тоалетна в центъра на селото. Църквата „Св. ап. Петър и Павел" е напълно ремонтирана, изцяло изографисана и отворена за посетители и вярващи. Обходният черен коларски път до крепостта е изцяло подновен с настилка и мантинели. Едва след като това се случи в с. Белчин, започна мащабен проект по изграждане на голям СПА комплекс, с нови басейни, атрактивни еко-къщи и модерен балнеоложки център.

Това ни дава основание да сме сигурни, че крепостта Цари Мали град няма да остане без посетители и в бъдеще. Всичко това е пример за действителна социализация и устойчивост. Не може да не се отбележи, че археологическите проучвания в продължение на седем години бяха със спонсорски средства от Фондация „Възраждане на Белчин", пак с нейна помощ бе изработен идейния и техническия проект, с който Община Самоков кандидатства с проект за Европейско финансиране. Моделът на пълноценно сътрудничество между частната инициатива и обществените институции може да работи.

Добрите резултати от реализацията на проекта породи едно ново предизвикателство пред Община Самоков. То е социализирането на още един археологически обект в близост до гр. Самоков. Крепостта Шишманово кале.

Обектът „Шишманово кале" се намира на 5 км южно от Самоков. Крепостта е изградена върху първото планинско възвишение от самоковското поле към северните склонове на Рила, известно като "Шишманов рид", разположен по поречието на р. Искър, непосредствено при вливането на реките Бели и Черни Искър. Двата хълма представляват една естествена порта към прохода и е нормално да са използвани за охрана. Проучванията там започнаха през 2004 г. като спасителни разкопки във връзка със зачестилите иманярски разкопавания, а по-късно „Шишманово кале" бе включен като приоритетен обект в проект „Адаптиране на археологически обекти за нуждите на културния туризъм в община Самоков", фи-

нансиран изцяло от Общината. Очевидно в границите на IV в. селището се превръща в значим от стратегическо и икономическо естество център като бива допълнително укрепено и подсигурено с външна и вътрешна крепостна стена.

Разкритите археологически структури: две раннохристиянски църкви, няколко сгради, порта и части от крепостната стена са подходящи за консервация и експониране. Разположението на крепостта непосредствено до р. Искър и пътят до туристическите дестинации: гр. Самоков и селата Бели искър, Мала църква, Маджаре и Говедарци са предпоставка за посетителски интерес. През последните години отново в близост до крепостта се откри нова локация „Чакърова поляна" с изградена инфраструктура – два атрактивни моста над реката, поляните са с места за пикник и сцена за фолклорни събития. От Самоков до „Чакърова поляна" е разработена и еко-пътека, живописно разположена в смесена гора, до брега на реката. В близост има плувен басейн. Всичко това, съчетано и с обект на културно-историческото наследство дава възможност за пълноценно изживяване на любителите на природата и историята.

Възниква въпросът – резонно ли е в един относително малък район да се експонират две крепости? Няма ли на туристите да им доскучае?

Това именно бе предизвикателството пред проектантския колектив. Ако в Белчин крепостта е акцент, представящ древната фортификация през късната античност, в новия проект, археологическите компоненти ще бъдат само допълващ елемент на фона на една грижливо оформена паркова среда. Тук е предвидена единствено класическа консервация с незначително надзиждане. Акцент в парка е самата природна красота, а археологията е илюстрация за антропогенните фактори и дейности в историческата зона. Социализацията на обекта предвижда атрактивен достъп до крепостта и Съборната църква extra muros, чрез мост прехвърлящ каменното дере между тях. Удобни еко-пътеки и алеи около археологическите структури и места за отдих под дърветата. Удобства за гостите е предвидено да предостави и посетителският център в подножието на крепостта. На практика това е многофункционална сграда, с иновативна архитектурна форма и конструкция. В нея е проектирана зала с петдесет седящи места, подходяща за експозиция и оборудвана за интерактивни презентации и прожекции. Обширно фоайе с два функционални кабинета, място за охраната и обслужващия персонал, санитарен възел и магазин за сувенири, храна и напитки. Многофункционалността на сградата дава възможност за по-динамично и пълноценно използване с представителни,

образователни и атракционни функции. Идеята е с минимално човешко обслужване да се обезпечи нейната работа. Този посетителски център да служи за база на археолози, еколози, краеведи, образователни, спортни и туристически деятели.

Тези проекти предизвикаха интереса на една американска фондация, специализирана в дейности подпомагащи развитието на туристическия бизнес и в опазването на археологическото наследство. Фондацията SPI – Sustainable Preservation Initiative (Инициатива за устойчиво опазване) е базирана в Ню Йорк. Същите посетиха девет населени места със знакови археологически обекти. От месец февруари т. г. пилотният проект стартира в Самоков.

SPI се занимава с проучването на подхода за устойчиво съхранение, за изграждане на бъдещето и спестяване на миналото, като дава възможност на общностите да развиват своите лостовете в полза на историческите си обекти. В областта на археологията, икономическото развитие и програмите на общността.

Обучението предоставя на обществата в неравностойно положение инструменти за създаване, изграждане и поддържане на местни предприятия. Програмата е важен елемент в създаването на многобройни успешни устойчиви предприятия, които дават възможност на общностите да изградят своето бъдеще, като същевременно запазят своите археологически обекти.

SPI предоставя субсидии за проекти, които отговарят на нейния подход. SPI осигурява средства за създаване или развитие на местен бизнес, чийто успех е свързан със запазването на уязвимото културно наследство. Всички предложени проекти трябва да имат местна подкрепа и да имат всички необходими разрешения. SPI не финансира опазването, освен ако не е насочено към подобряване на местния бизнес. Например, SPI финансира малко количество консервация, за да подобри туристическото преживяване на обекта. Всички проекти, получаващи финансиране от SPI, се очаква да съберат оценъчни данни за резултатите от бизнеса.

През 2018 година SPI потърси възможност да разшири границите на своя обхват и да стъпи в Европа. Първата дестинация е България.

ОСМАНОТУРСКИ ДОКУМЕНТИ ЗА БРЕЗНИК И БРЕЗНИШКО (XVII – XIX В.)

Надя Манолова-Николова, Стоян Шиваров

OTTOMAN TURKISH DOCUMENTS FOR BREZNIK AND THE REGION OF BREZNIK 17TH - 19TH CENTURIES

Nadya Manolova-Nikolova Stoyan Shivarov

ABSTRACT

This bulk of this article is devoted to the social and economic history of Breznik and the region in the 17th - 19th centuries, with Ottoman Turkish documents being the main source. Introduced is previously unknown archival material (three Ottoman Turkish documents), which sheds light on the tax burden, village network, demographic and economic conditions of the area, and the actions of the infamous criminal turned ayan Kara Feyzi. Another focus of this article are the ways of funding and the activities of the martolos, an unique military social class in the Ottoman Empire.

Ключови думи: Брезник, Кара Фейзи, XVII в., XIX в.
Keywords: Breznik, Kara Feizy, 17th Century, 19th Century

* * *

Историята на Брезник и Брезнишко в периода на Османската империя е предмет на изучаване от изследователи, които добре познават предимно местните свидетелства и документи. Най-сериозният опит да се обхване социалното минало в района е направен от Петко Асенов. Авторът гради един цялостен преглед на икономическото развитие на Брезнишко от Средновековието до 80-те години на XIX в. За времето от XV – XIX в.

освен домашните източници, включително спомени, той използва османските документи, преведени и публикувани през 60-те и 70-те години в поредицата Извори за българската история (ИБИ) и Турски извори за българската история (ТИБИ), засягащи Брезник и Брезнишко[1]. В последните години, в анализа на местната история бе включен османският документ от края на XV в. за сребърната мина „Брезник“ и земеделския хинтерланд, който е обслужвал формиращото се градско селище[2]. През 2010 г. е публикуван съкратен регистър на Пиротския кадълък от 1530 г., с данни за Брезник и Брезнишко, но информацията от регистъра все още не е обработена за историята на района[3].

Съвсем не може да се твърди, че икономическото и демографското развитие на Брезнишко през XV – XIX в. е изяснено. А от своя страна това развитие има отношение към останалите, също отчасти проучени въпроси – тези за църковната и манастирската мрежа, за училищата, за политическите и културно-духовните промени през Възраждането тук[4].

Цел на настоящото изложение е да се публикуват и анализират три османотурски документа, които са от колекция Брезник, съхранявана в Ориенталския отдел на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“[5]. До сега те не са превеждани и не са въведени в научно обращение. Два от документите са регистри от края на XVII в., а третият документ е от началото на XIX в., най-вероятно след 1806 г.[6].

Първият документ е от 9 юли 1680 г. и е регистър на обложените домакинства с данък джизие в нахия Брезник[7]. В документа се отбелязва, че се е наложило да се направи нов дефтер, а не да се използва този от Имперския кадастър. Причината била, че някои от християнските села са напълно разорени и разпръснати. При това селските заптиета от региона са се събрали, направили са проверка на изпадналите в тежко състояние

[1] Асенов,П. Из възрожденското минало на Брезнишкия край. – В: сб. Брезник и Брезнишко. С., 2005, 57 – 99.

[2] Манолова-Николова Н. Рударство и свети места в град Брезник. – В: Манолова-Николова Н. Желева, П. Исторически изследвания за Средна Западна България. С., 2014, 98 – 113.

[3] Конкретно за Брезник данните са: ханета мюсюлмани: 1; ханета неверници: 167; неженени: 30; вдовици: 15, имам 1; приход: 37 045 акчета. За жалост не е посочено отделно колко е приходът само от мината. Вж.: BOA, TD 370, s. 217. Вж.още Катич, Т. Д. Амедоски, Съкратен регистър на Пиротски кадилък от 1530 година. // ИДА, т. 99, 2010, 159 – 199.

[4] Сб. Брезник и Брезнишко, ..., 47 – 111; 134 – 248.

[5] НБКМ, Ориенталски сбирки, S85, л. 82б; S149, л. 29а; Ф. 157, а.е. 10.

[6] Документите са приложени към статията. Преводът е на д-р Стоян Шиваров.

[7] НБКМ, Ориенталски сбирки, S85, л. 82б.

селища и са преразпределили данъците върху останалите. Така че, документът за данъка джизие от края на XVII в. за нахията не е пълен, от него отсъстват разорените села, както и избягалите от другите села. Той е подписан от Мустафа, изпълняващ длъжността кадия на София, следователно административно Брезнишката нахия е подведомствена на София към това време. Описани са 300 ½ ханета, т.е. домакинства, като всяко от тях дължи на хазната 1 115 акчета. Или общо от нахията се искат близо 335 000 акчета.

Вторият документ е от юли 1684 г. и се отнася до наемането на мартолоси в Бразнишката нахия[8]. Според документа ежегодно се наемат такива с цел охрана на селата и проходите. За да продължи тази практика през 1684 г. местните първенци са назначили за шеф на мартолосите някой си хаджи Мустафа – мартолос башия. Неговите хора са действали заедно със селските заптиета и документът засвидетелства разпределението на сумите, които се събират за издръжката на тези мартолоси. Облагането не е обичайното – по домакинства (ханета), а по къщи, засега неизвестно защо. Броят на къщите е по-малък от броя на домакинствата на съответните села, описвани в предишния документ от 1680 г.

Мартолосите са специална категория население, чието име идва от гръцкия език – арматолос, пазител. Мартолосите са османска военнизирана структура, която добива очертания още през 1421 – 1438 г., по време на управлението на султан Мурад II (1421–1451). До възкачването на престола на Сюлейман Великолепни (1520–1566) мартолосите са гранични войски, съставени изключително от християни, редовно нападащи противниковите земи с цел плячкосване, т.е. имат сходни функции като акънджиите. Сред задълженията им е още да охраняват мините. От втората половина на XVI в. обаче функцията на мартолосите се изменя и те се превръщат в паравоенни части, натоварени с поддържане на реда във вътрешността на Румелия и особено с охраната на планински проходи. Въпреки че, през този период мартолосите са християни, техните командващи офицери (мартолос башиите) са изключително мюсюлмани. Обикновенно те са пехотинци и се екипират за собствена сметка.

Мартолосите получават парично възнаграждение за службата си от местните данъци или от извънреден налог, т.н. мартолос акчеси, както е в случая със средствата, събирани от Брезнишката нахия. Понякога те и семействата им са освободени от извънредни данъчни натоварвания от типа на аваризите или дори от джизие, но това се прилага в различна степен за

[8] НБКМ, Ориенталски сбирки, S149, л. 29а.

различните части на Румелия.

От края на XVI в. броят и значението на мартолосите плавно намаляват, процес, който значително се ускорява през следващия век. От втората половина на XVII в. мартолосите се свикват по инициатива на местната власт, за определен период, обикновено във връзка с някакъв конкретен проблем. Макар мартолосите да са прикрепени към даден район, все пак те са подвижни. Не само охраняват обектите, но и преследват бандитите. Службата им е за определен срок, а не е постоянна, както при дервентджиите[9].

На основата на пример от Никопол, Стефка Първева посочи сериозните промени във функциите на мартолосите през XVII в. по нашите земи. Освен това, във връзка с факта, че мартолоси, събирани от християнската рая, вършат злочинства, хайдутуват и пр., все по-често биват замествани от мартолоси мюсюлмани[10]. Към края на века, във връзка с войните срещу Свещената лига, когато мартолосите християни се показват като несигурен елемент, тези части започват да се комплектуват изключително от местни мюсюлмани.

В случая, в Брезнишко мартолос башия е хаджи Мустафа, но дали мартолосите са мюсюлмани е трудно да се твърди, тъй като мюсюлманите в района са много малко. Документът не дава отговор на въпроса защо е трябвало да се охраняват селата и проходите в нахията. Може би става дума за неспокойната обстановка не само в Брезнишко, а изобщо в цяла Румелия.

За окаяното положение на населението в българските земи свидетелстват докладите на католическите духовни водачи Антон Стефанов и Стефан Княжевич през 70-те – 80 те години на XVII в. Според тях обширните райони на Никопол, Свищов, Ловеч и Търново, на Русе и околностите са обърнати на пустош. Много села се разбягват, а останалите жители теглят страшно данъчно бреме. Причините някогашните

[9] Anhegger, Robert. Martoloslar Hakkında. Türkiyat Mecmuasi, 7 (1942), 281 – 320; Vasic, Milan. Osmanlı İmparatorluğunda Martoloslar. Tarih Dergisi, 31 (2011), 47 – 64; Özcan, Abdülkadir. Martolos. TDVIA. cilt: 28, 2003, 64 – 66. През 1721 г. бейлербеят на Румелия Осман Паша взема решение да разформирова мартолосите и вътрешната охрана да премине изцяло в ръцете на части от местните мюсюлмани. Въпреки това записи за мартолоси се срещат в документи до към средата на XIX в. От началото на XIX в. обаче мобилността на мартолосите е силно ограничена и те все повече се доближават до дервентджиите.

[10] Първева Ст. Българи на служба в Османската империя. Военни и военнопомощни задължения на аграрното население в Никопол и силистра през XVII век. Вж.: Грозданова Ел. Тодорова О. Първева Ст. Списаревска Й. Андреев Ст. Венедикова К. Контрасти и конфликти „зад кадър“. С, 2003, 226 – 248.

цветущи селища да се разорят се търсят във военните кампании срещу Русия (1677 – 1681) и действията срещу Чигирин[11]. Последвалата продължителна война от 1683 до 1699 г. срещу Австрия и със Свещената лига усложнява и нагнетява създадената обстановка, при която финансовата разруха увеличава неизбежно данъчното бреме[12]. Вероятно подобна е била и ситуацията в Брезнишко, тъй като в първия документ от 1680 г., се съобщава за разбягали се села и невъзможност да се събере данъка джизие от всички села на нахията. Необходимо е да се добави, че джизието е сред малкото монетарни (парични) данъци и това създава много големи трудности за населението. Възможно е намаляването на човешките ресурси в района да се дължи и на чумните епидемии, които са засвидетелствани от пътешествениците по Диагоналния път през целия XVII в. Особено силни са чумните епидемични вълни от 1675 г. до към края на века[13]. За съжаление, за региона нямаме домашни сведения от този период[14].

Впрочем, трябва да се посочи още, че Брезнишките села са част от Софийската епархия, която през първата половина на XVII в. изпада в печално финансово състояние. Още през 1614 г. софийският митрополит Йеремия дължи на богатия турски първенец Хасан Челеби Синан бег 25 000 акчета, което е само част от предишния му дълг, възлизащ на 50 000 акчета. Към същия Синан бег митрополитът имал друг дълг от 4 300 акчета, срещу който му отстъпил правото да събира таксите върху венчилата от Софийски, Берковски и Пиротски район. Владиката имал още дълг към друг софийски турчин Сюлейман бег от 30 000 акчета. Срещу този дълг е заложено правото да събира таксите за венчила и курбани от Трънско и Брезнишко[15]. Можем да си представим как са се събирали тези църковни данъци.

---

[11] Списаревска Й. Български политици и дипломати без българска държавност (дейността на А. Стефанов и Ст. Княжевичпрез 80те и 90-те години на XVII век). Пак там, 338 – 358.

[12] Списаревска Й. Цит. съч., 362 – 372.

[13] ЧПБ, Английски пътеписи за Балканите края на XVI – 30-те години на XIX в. С., 1987, с. 71, 112, 237, 251, 254; Манолова-Николова Н., М. Петкова – Енчева, За чумната епидемия на Балканите в края на XVII – началото на XVIII в. – В: Културна и медицинска антропология. Сб. В чест на проф. Минчо Георгиев. С., 2015, 166 – 171; Манолова-Николова Н. Чумавите времена 1700 – 1850. С., 2004, с. 63.

[14] Засега най-ранната приписка за голям глад и хайдушки нападения в района на Трънско, съседен на Брезнишко, е от 1689 г. Вж. : Манолова-Николова Н. П. Желева, Летописни бележки от Средна Западна България XVI – XX в. С., 1999, с. 243. л. б. 730.

[15] Мутафчиев П. Към историята на Софийската митрополия през XVII век. // Духовна култура, кн. 32 – 33, 1942, 60 – 61.

Навярно данъчния – държавен и църковен гнет –създава тази обстановка на несигурност, която пък предизвикала и нуждата селата да се охраняват от мартолосите. Възможно е още поради това, че Брезник е мина за сребро и заедно с доста села от нахията, те са хас на султана. Документът е и едно доказателство, ако приемем, че мартолосите охраняват именно района на мината, че рудодобивът в Брезник не е загубил значението си в края на XVII в. Има нужда да се издирят още документи, които да изяснят както данъчното натоварване за местното население, така и придобиването на рудите тук.

Двата документа от 1680 и 1684 г. съдържат информация за четиридесет и три села от каза Брезник. Повечето от селата са регистрирани и в други османски документи. Само няколко села откриваме за първи път в тези два документа, което не е гаранция, че няма да бъдат открити в бъдеще в по-ранна османотурска документация.

Така че, една група включва селата, за които до края на XVII в. нямахме информация. Те са от описаните през 1680 г., обложени с данъка джизие домакинства - осем села:

Брусник – 1 ½ д.

Владиславци – 9 д.[16]

Гоз – 9 д.

Джаджъровче – 4 д.[17]

Кошардан (Кошарево) – 40 д.

Лагатор, вер. Логатор – 2 д. [18]

Радуловци – 3 д.[19]

Режанци – 13 д.

Друга група са села, които са споменати в джелепкешанските регистри от XVI в., от 1576 г. и от началото на XVII в. – 1606 г., но нямахме никакви сведения за домакинствата в тези селища. През 1680 г. това са селата:

Арзан – 12 д.

Бабица – 5 д.

---

[16] За селата, които днес са в община Драгоман съм предположила, че се създават през XVIII в. Необходима е корекция, защото документите от XVI и края на XVII в. сочат, че те вероятно са се формирали по-рано. Това са Чуковезер, Круша, Владиславци, Ярловци, Ялботина. Вж. Манолова-Николова Н. Годечкият край (XV – XIX в.) – стопански и културни аспекти. В: Манолова-Николова Н. П. Желева, Исторически изследвания на Средна Западна България XV – XIX в. ..., с. 208.

[17] Неустановено.

[18] Днес махала в с. Гоз.

[19] Днес в община Сливница.

Пищане – 3 ½ д.

Чеканец – 2 д.

В списъка от 1684 г. с данъчно обложени къщи за мартолосите, присъстват села, които не са включени в джизие регистъра, възможно е да са разбягалите се, и за които досега имаме оскъдни или никакви сведения за населението:

Ноевци – 3 къщи. Ноевци е включено в джелепкешанския регистър от 1576 г. и от 1606 г. [20].

Билинци – 1 ½ къщи. Ригистрирано в 1475 г. като тимар с 21 д.[21].

Завала – 2 ½ къщи. Има го споменато през 1530 г. с 2 домакинства и през 1576 г. в дежелепкешанския регистър[22].

Братушково – 4 къщи. В 1530 г. е с 3 домакинства, в джемаат, нахия Изнебол, и с 31 домакинства в тимар. В джелепския регистър от 1576 г. също е отбелязано[23].

Драготинци – 1 къща. Има го през 1530 г. със 17 домакинства, а и в джелепския регистър от 1576 г.[24]

Ярославци – 1 къща. Досега няма информация за него в публикуваните османски документи. Това е първото сведение за селото.

Проданча – 1 къща. Има го през 1530 г. с 43 домакинства, в джемаат, нахия Изнебол, и като тимар с 10 домакинства[25].

Третата група села е най-многобройна, за която имаме различни сведения за брой домакинства от предишните векове. Тук няма да бъдат сравнявани наличните данни, тъй като методите на регистрация през различните векове са различни. В тази група са селата Чорул, Сопица, Гигинци, Муртинци, Вишан, Драгоил, Радивой, Ракита, Алдомировци, Слаковци, Видрица, Садовик, Бахалин, Конска и пр., гр. Брезник.

Сведенията за домакинства (ханета) и за къщи в двата документа от 1680 и 1684 г. показват относителна демографска картина на тези селища. Вече бе посочено, че не са описани всички села на нахията. От друга страна известно е, че в района има специални категории раи и не всички християни плащат данъка джизие, а още по-малко знаем за облагането, направено за мартолосите в Брезнишко. Най-общото сравнение с по-ранни документи и с по-късното административно определение на разположените северно от

---

[20] ИБИ, т. XVI, ТИБИ, т. III, С., 1972, 180 – 183; т. V, С., 1974, с. 240.

[21] ИБИ, т. XIII, ТИБИ, т. II, С., 1966, с. 359.

[22] Катич Т. Д. Амедоски, Съкратен регистър на Пиротски кадилък от 1530 ..., 159 – 199; ИБИ, т. XVI, ТИБИ, т. III, С., 1972, 180 – 183.

[23] Катич Т. Д. Амедоски, Цит. съч., с. 161, 181; ИБИ, т. XVI, ТИБИ, т. III, С., 1972, 180 – 183.

[24] ИБИ, т. XVI, ТИБИ, т. III, С., 1972, 180 – 183.

[25] Катич Т. Д. Амедоски, Цит. съч., с. 16, 173.

гр. Брезник селища показва, че нахията е имала доста обширна територия на север, обхващайки селища, които днес са в Софийска област.

Като цяло развитието на селищната мрежа в Брезнишката каза от XV в. насетне не е изучена. Необходими са още данни и внимателни сравнителни анализи на досега откритите сведения. Трябва да се подчертае, че регионът е важен, защото Брезник е описан като хас на султана, заедно със селата Вискяр, Сопица, Гърло и други, също отбелязани за хас на падишаха[26]. Причината е мината за добив на сребро, вер. и други метали, но нейното съществуване също не е проучено за този период.

Третият документ се отнася до Кара Фейзи, една от най-зловещите фигури за историята на Брезнишко[27]. От извора става ясно, че К. Фейзи е султански капуджибашия, един почетен ранг, с който султан Селим III (1789–1807) се е стремял да овладее разбойниците в Османската империя[28]. Изгонен от богатата Тракия, Фейзи е бил принуден да се установи в района. Получил е на откуп мукатаа Брезник срещу 70 000 гроша за доживотно ползване. Тъй като документът не е запазен цял, повече не научаваме, но свързан с Кара Фейзи, той може да бъде относително датиран в началото на XIX в., след 1806 г. Това е времето, в което известният размирник се установява в Брезник и според летописните бележки извършва безброй злодеяния[29]. Насилията навярно са свързани и с обстоятелството, посочено в документа, че мукатаата е доживотна.

Трите документа допълват представата ни за Брезник в края на XVII в. и донякъде обясняват насилията над хората в района, така драматично присъстващи в приписките от началото на XIX в. Необходими са още изследователски усилия, за да бъде проучена в дълбочина социалната и стопанска история на Брезник и Брезнишко. Настоящото изложение е само един малък принос към нея.

[26] ИБИ, т. XIII, ТИБИ, т. II, ..., с. 31. // ИДА, т. 99, 2010, с. 165 има 39 дом.
[27] НБКМ, Ориенталски сбирки, Ф. 157, а.е. 10.
[28] За действията на Кара Фейзи до идването му в Брезник има различни изследвания. Вж.: Мутафчиева В. Кърджалийско време. С., 1974, 331 – 332; Esmer T. The Precarious intimacy of Honor in Late Ottoman Accounts of Para-militarism and Banditry. // European journal of Turkish studies, 18, 2014.
[29] Манолова-Николова Н. П. Желева Летописни бележки от Средна ..., с. 37, 229.

ПРИЛОЖЕНИЕ

№1

Препис на регистър на дължимия данък джизие за селата от нахия Брезник, изготвен от Мустафа ефенди, изпълняващ длъжността кадия на София, от 11 джемазиелахир 1091 г. [9 юли 1680].

[Съдържанието на] регистъра е следното:

На Бешир ага, който е за пример на събратята си, от страна на Височайшата държава е възложено и поръчано събирането на джизието, дължимо от неверниците от нахия Брезник за периода рамазан 1090 - шабан 1091 година [6 октомври 1679 – 24 септември 1680] За което му е издаден височайш берат, както и препис от Императорския кадастър[30]. Някои от селата на неверниците обаче са напълно разпръснати и разорени, а други са в състояние на оскъдица, поради което не е възможно събирането на данъка в съответствие с дефтера, снабден с тугра[31]. За да стане възможно това, селските заптиета се събраха, за да направят проверка на изпадналите в оскъдица, както и да се извести колко са другите и да се разпредели [данъчната тежест] помежду останалите. Въз основа на това на 11 джемазиелахир 1091 година [9 юли 1680] се изготви този джизие дефтер.

[Село]	**Хане [брой]**
Чуковезер	6
Чорул	1
Ракита	18
Драгоил	15
Джаджъровче	4
Радуловци	3
Арзан	12
Бабица	5
Горна Круша	4
Слаковци	10
Владиславци	9

Билинци	3
Пищане	3 ½
Алдомировци	2 ½
Видрица	5
Вискяр[32]	7
Ноевци	11
Брусник	1 ½
Проданча	1
Лагатор	2
Ярловци [!]	15
Брезник	36
Сопица	14
Гигинци	19

[30] В случая става въпрос за препис от регистъра на нахия Брезник, чийто оригинал се съхранява в Императорския кадастър (Defter-i Hakani).
[31] Т.е. в съответствие с преписа на дефтера от кадастъра.
[32] Тук изписано като „Висяр“. Срв. с док. № 2.

Садовик	8
Бегуновци	8
Извор	5
Режанци	13
Конска	7
Муртинци	4
Гърло	6
Красава	4
Романци	8
Гоз	9
Невла	3

Ялботина	3
Бахалин	6
Ново село[33]	1
Несла[34]	½
Романци […][35]	½
Чеканец	½
Долна Невля	½
Вишан	2
Кошарево[36]	40 [!]

Общ брой ханета: 293 ½

Словом: Двеста деветдесет и три и половина[37]

Да бъде заличен оригиналният регистър.[38]

От всяко хане по 1115 [акчета]

Словом: Хиляда сто и петнайсет акчета

[Подпис:] Мустафа, изпълняващ длъжността кадия на град София

НБКМ, Ориенталски сбирки, S85, л. 82б.

[33] Дн. Долно ново село, общ. Драгоман. Изписано като „Новосел“. До 1956 г. селото се е наричало Новосел чифлик.

[34] Изписано като „Неслух“ или „Неслох“. Срв. с док. № 2.

[35] Вероятно това е Войнушко Романци. Срв. с док. № 2.

[36] Тук изписано като „Кошардан“.

[37] Общо домакинствата са 300 ½. Най-вероятно последният ред, където са записани четири от селищата, е пропуснат при събирането, тъй като сборът на всички останали редове е точно 293 ½.

[38] В смисъл, че оригиналният препис от Императорския кадастър е вече невалиден.

ПРИЛОЖЕНИЕ

№2

Препис на регистър на извънреден паричен данък, необходим за наемането на мартолоси за охрана на областта от разбойници, за селата от нахия Брезник от 8 шабан 1095 г. [21 юни 1684].

[Съдържанието на] регистъра е следното:

С цел охрана на селата и проходите, намиращи се в нахия Брезник, спадаща към град София, обичайна практика е ежегодното наемане на мартолоси. За да продължи [тази практика] и през настоящата честита година е необходимо и нужно [отново] да се наемат мартолоси. Местните първенци са назначили за мартолос башия хаджи Мустафа. Средствата за неговата и на хората му, които действат съвместно със селските заптиета, заплати са разпределени [върху селищата] от нахия Брезник [съгласно този] регистър. Написано на осмия ден от свещения месец шабан 1095 година.

Изчислено по къщи:

Брезник	10
Садовик	5 ½
Сопица	1 ½
Конска	5
Гигинци	3
Бегуновци	4
Романци	2
Гърло	3 ½
Извор	2
Режанци	2 ½
Муртинци	1 ½
Красава	1
Гоз	1

Ярловци	1 ½
Чуковезер[39]	1
Арзан	2
Горна Круша	2
Вискяр[40]	3
Пищане	2
Чеканец	1
Ноевци	3
Вишан	3
Драгоил	1
Чорул	1
Ярославци	1
Видрица	1

[39] Тук изписано като „Чуквез“.
[40] Тук изписано като„Вистяр“.

Неделище	1
Слаковци	2
Билинци	1 ½
Радуловци	1
Бабица	1 ½
Алдомировци	5
Брусник	3 ½
Войнушко Романци[41]	4
Завала	2 ½

Братушково	4
Драготинци	1
Несла[42]	1
Ялботина	1
Владиславци	1
Ракита	1
Долна Круша	½
Лигатор	½
Бахалин	½
Кошарево	13 [!]

Общо брой къщи: 110 ½ къщи

От всяка къща по 3 еседи гроша и 1 тимин[43]

НБКМ, Ориенталски сбирки, S149, л. 29а.

[41] Тук изписано като „Романче-и войнук“.

[42] Изписано като „Неслух“ или „Неслох“. Срв. с док. № 1.

[43] „Тимин“ е рядко срещана в Османската империя европейска (френска или немска) сребърна монета. Нейната равностойност в акчета е трудно да бъде определена, но е несравнимо по-ниска от тази на холандския „лъвски“ талер, т.е. на „еседи“ гроша, който по това време се равнява на 120 акчета.

ПРИЛОЖЕНИЕ

№3

Фрагмент от документ, вътрешна кореспонденция между централната османска администрация, относно нередности при събирането на илтизама на муката Брезник, отдадена на илтизам на местния аянин Кара Фейзи[44].

Ваше благородие, честити, почитаеми и многоуважаеми брате мой,

На аянина на Брезник Кара Фейзи, притежаващ ранг на султански капуджибашия, е отдадена на откуп муката Брезник. Известено е, че той е надхвърлил границите на нормалното [при събирането на] стойността на илтизама. Въпросната муката е прехвърлена и отдадена на откуп срещу 20 000 гроша. Освен това [тази муката] е предоставена за доживотно владеене на споменатия ага срещу предплата от 70 000 гроша. Негово превъзходителство валията на Румелия е донесъл и ходатайствал по този въпрос, като за [настоящото] положение е доложено на султанската канцелария и дефтердаря. [...][45]

НБКМ, Ориенталски сбирки, ф. 157, а.е. 10.

Транскрипция

№1

[1] Defter oldur ki, bin doksan Ramazan-ı şerifi gurresinden bin doksan bir Şabanı gayetine değin Breznik nahiyesi

[2] keferesinin üzerlerine edası lazım gelen cizyelerinin cem ve tahsili kıbel saltanat-ı aliyyeden kudvet ül-emasil

[3] ve el-akran Beşir ağaya tefviz ve sipariş olunub yedine berat-ı alişan ve suret-i Defter-i Hakani

[4] virilüb lakin bazı kariye keferesi bi-l külliye perakende ve perişan ve bazısı zaaf ül-hal olub tuğralu defter

[5] ile tahsili mümkün olmamağın olageldiği üzere kura zabitleri bir yere gelüb zaaf olanları tahkik ve diğerincine [?]

[44]Съхранена е само началната част на документа. Липсват конкретни данни за адресант, адресат или дата. Вероятно документът е създаден в периода 1806 – 1810 г.

[45] Останалата част от документа липсва.

[6] olanları mevcud minem [?] idüb beynlerinde tevzi eyledikleri cizye defteridir ki zikr olunur tahriran fi el-yevm el-hadi

[7] aşer min Cemaziyelahir li sene ihda ve tisin ve elf min hicre men lehu el-izzu ve el-şeref […][46]

Cemen yekün hane: 293 1/2

Yalnız: iki yüz doksan üç buçuk hanedir

Tuğralu silecektirler

Beher hane fi

1115

Yalnız: bin yüz on beşer akçedir

Hurrira bi ittifak el-ayan [?]

el-fakir Mustafa el-müvella hilafe

bi medine Sofya

№2

[1] Defter oldur ki: medine-i Sofya mülhakatından Breznik nahiyesinde vaki kura ve revbendleri haydud eşkıyasından muhafaza içün beher sene

[2] martolos dutulmak mutad olmakla işbu sene-i mübarekede vaki olugeldiği üzere martolos dutulmak lazım ve mühim

[3]olmağın; ayan-ı vilayetten kura zabitleri ittifaklarıyla martolos başı tayin olunan el-hac Mustafa'nın ve neferatının

[4] ücretleri içün nahiye-i mezbureye tevzi-i eyledikleri martolos akçesinin deferidir ki zikr olunur hurrira fi el-yevmi el-samini

[5] min Şaban el-muazzam li sene hamse ve tisin ve elf

[6] be-hesab ev:

[…][47]

Ceman yekün

Evler: 110 ½

[46] Пълен списък на изброените селища е посочен по-горе в превода на документа.
[47] Пълен списък на изброените селища е посочен по-горе в превода на документа.

Beher eve fi esedi 3; timin 1

№3

[1] Benim saadetlü, mekremetlü, meveddetlü karındaş-ı eazzım hazretleri,

[2] Der-gah-ı ali kapucubaşlarından Breznik ayanı Kara Feyzi Ağanın iltizamen ühdesinde

[3] olan Breznik mukataasının bedel-i iltizamı hadd-i itidali tecavüz etmiş olduğu beyanıyla

[4] mukataa-ı mezkürün yiğirmi bin guruş bedel ile […] ağa-i mumaileyhe ihale ve iltizam olunması

[5] veyahut yetmiş bin guruş muaccele ile ber-vech-i malikane ağa-ı mumaileyh ühdesine tevcih

[6] alınması [?] husus-ı bundan akdem saadetlü Rumili valisi hazretleri tarafından işar ve iltimas olunmuş olduğundan keyfiyet savb-I [?]halk sadriden [?] Rikab-ı Hümayun tarafına […] olvakt gelen […] mezkür için rikab […] defterdarının takdim […]

БРЕЗНИК ИЛИ ПРОВАДИЯ? ЦАР СЕЛЕВКИЯ И СЪЗДАДЕНИТЕ ОТ НЕГО ГРАДОВЕ В „СКАЗАНИЕ НА ПРОРОК ИСАЙЯ" И ЕДНА НЕГОВА ОСМАНСКА РЕДАКЦИЯ

Делян Русев

BREZNIK OR PROVADIYA? ON THE TOPONYMY IN AN OTTOMAN REDACTION OF "THE TALE OF THE PROPHET ISAIAH"

Delyn Rusev

ABSTRACT

The only mention of the city of Breznik in a historical source pertaining to the medieval period is contained in an apocryphal work titled Tale of the Prophet Isaiah of How an Angel Took Him to the Seventh Heaven, which is believed to have been originally composed in the late 11th century but survives in a single manuscript copy from the 17th century. This fact as well as the legendary nature of the relevant account in the apocryphon has led to the accumulation of a wide range of interpretations and opinions regarding its authenticity and meaning. Besides reviewing the state of the discussion, the present paper aims to broaden it through the introduction of a so far unknown recension of the Tale, which is surprisingly included, after a thorough redaction, in the History of the Ottoman House by the early sixteenth-century Ottoman historian Kemalpashazade. In the relevant passage of Kemalpashazade's History, a city by the name of Pravadi (present-day Provadia) is featured instead of Breznik. While not authoritative, this new source comes to support the hypothesis that Breznik was interpolated to the Slavic text of the Tale only after the settlement had developed into a prominent city in the early centuries of the Ottoman period.

Ключови думи: Провадия, Брезник, Сказание на пророк Исайя
Keywords: Provadia, Breznik, Tale of the Prophet Isaiah

* * *

Съществувал ли е град Брезник през Средновековието? Дискусиите по този въпрос в научната и краеведската литература се основават най-вече върху едно от най-важните и най-трудни за тълкуване произведения на старата българска литература: т.нар. Български апокрифен летопис, който носи оригиналното заглавие „Сказание на Исайя пророка, как бе възнесен от ангел до Седмото небе“ (СИП)[1]. В този исторически извор, чието възникване обикновено се датира в XI-XII в., се съдържа единственото споменаване на Брезник, което може да бъде отнесено към периода преди налагането на османската власт в българските земи. Скептицизмът на някои изследователи по отношение на историчността на това сведение се корени както в проблематичния характер на неговия контекст в СИП, свързан със загадъчния образ на цар Селевкия-Симеклит, така и най-вече във факта, че единственият известен препис на това произведение се съдържа в т.нар. Кичевски сборник, съставен едва в началото на XVII в.[2]. Без да може да даде категоричен отговор на поставения в началото въпрос, настоящото изложение има за цел да допринесе към дискусията, като направи преглед на нейното развитие до момента и представи един непознат досега исторически извор, в който се откриват значителни паралели с текста на СИП и съдържащия се в него пасаж за цар Селевкия. Донякъде изненадващо, интересуващият ни наратив е част от съчинението на османския историк Кемалпашазаде, съставено в началото на XVI в. и озаглавено „История на османската династия“ (ИОД).

Шемседдин Ахмед б. Сюлейман б. Кемал паша (ок. 1468/9 – 1534), известен като Ибн Кемал или Кемалпашазаде, получава от султан Баязид II (1481–1512) поръчката да състави ИОД заедно с първото си назначение като преподавател (*мюдерис*) в Одрин през 908 г. от Хиджра (1502/3 г.).

[1] В своето изследване върху „Сказание на Исайя пророка“ Ив. Билярски аргументирано показва, че употребата на заглавието „Български апокрифен летопис“, придадено на това произведение в неговото първо българско издание, не е коректно и не отразява същинския характер на текста – вж. Билярски, Ив. Сказание на Исайя пророка и формирането на политическата идеология на ранносредновековна България. С., 2011, 8 – 9. Тук е мястото да се обърне внимание и на разпространената най-вече в някои краеведски проучвания заблуда, че автор на „Сказанието“ е някой си „монах Исай“. Всъщност става дума за анонимно произведение, чийто главен персонаж е старозаветният пророк Исайя, представен като разказвач на наратива – вж. пак там, с. 55 и сл.

[2] Турилов, А. Кичевский сборник с „Болгарской апокрифической летописью” (Датировка, состав и история рукописи). // Palaeobulgarica XIX4, 1995, 2 – 39.

Първите осем тома на съчинението, всеки от които е посветен на отделен султан от основателя на династията Осман до настоящия владетел, са представени на Баязид през 1510 г. Окончателния си вид монументалният труд на Кемалпашазаде придобива около 1526 г., когато са завършени и последните два тома, обхващащи управлението на Селим I (1512-1520) и първите години от властването на неговия син Сюлейман II (1520-1566). Интересуващият ни пасаж се съдържа във втория том на ИОД, който разглежда управлението на султан Орхан (ок. 1324-1362) и отделя особено внимание на първите османски завоевания на Балканите под ръководството на султанския син Сюлейман паша. В желанието си да запознае своите читатели с историята на региона преди идването на османските войски, авторът инкорпорира в наратива една значителна по обем глава, озаглавена „*Разказва се как султаните на българското племе се появили с помощта на съдбата и станали господари на прочутата земя, наречена Румелия“*. Както личи от надслова, този пасаж е посветен изцяло на предосманската българска история, а неговият анализ показва, че в основата му лежи неизвестна редакция на СИП, близка, но не напълно идентична по съдържание с тази, намираща се в Кичевския сборник. От съществено значение за настоящия проблем е констатацията, че тази непозната редакция е била на разположение на Кемалпашазаде близо век преди съставянето на Кичевския сборник, както и че тя е претърпяла значителна трансформация от страна на османския историк, за да се превърне в пълноценна част от цялостното му съчинение[3].

Както е известно, в СИП откриваме две споменавания на Брезник, поместени изцяло в контекста на управлението на цар Селевкия, носещ прозвището Симеклит. Първото засяга основаването на града от този владетел редом с още четири селища – Пловдив, Срем, Средец и Ниш, а второто – кончината на Селевкия „*под град Брезник“*[4]. В исторически план петте града не могат да бъдат свързани с личността на един и същ

[3] По-подробни данни за живота и дейността на Кемалпашазаде, както и детайлен анализ на съдържащия се в неговото съчинение пасаж, посветен на българската история, в: Rusev, D. Kemālpaşazāde's History of Medieval Bulgaria: A Sixteenth-Century Ottoman Rendering of the Bulgarian Apocryphal Chronicle (Tale of the Prophet Isaiah). В: Сборник в памет на проф. Иван Божилов (под печат). Тук трябва да се отбележи, че най-ранният запазен ръкопис на интересуващата ни част от ИОД е датиран в края на XVII в., т.е. по-късно от Кичевския сборник. Въпреки това структурата на текста и сравнението с другите запазен ръкописи показват, че този пасаж е интегрална част от оригиналното съчинението на Кемалпашазаде, създадено в началото на XVI в. За критично издание на османския текст вж. İbn-i Kemal, Tevārih-i Āl-i Osman, II. Defter, haz. Ş. Turan, Ankara 1983.

[4] Билярски, Цит. съч., с. 21.

основател, още по-малко – предвид засвидетелстваното съществуване на четири от тях (без Брезник) като важни градски центрове през Античността – с личност от българското Средновековие, т.е. тяхното изброяване в този контекст е аисторично и има за цел да изгради образа на Селевкия като цар-основател[5]. Второто цитирано сведение обаче има по-конкретен характер и подсказва, че присъствието на град Брезник в СИП не може да бъде разглеждано изолирано от въпроса кой е цар Селевкия и можем ли да търсим зад неговия образ конкретна историческа фигура. Това налага да бъде направен преглед на досегашните изследвания по проблема и известните източници, имащи отношение към него, преди да бъде дискутиран интересуващият ни пасаж в ИОД.

Изхождайки от географското положение на свързаните с цар Селевкия-Симеклит топоними и появата му в наратива след смъртта на цар Петър, първият изследовател на СИП Константин Иречек свързва съответния пасаж с преместването на политическия център на българската държава на запад след падането на Преслав и Източна България под византийска власт.[6] В по-късните изследвания могат да бъдат откроени три тенденции при подхода към този персонаж. Първата се състои в опита той да бъде идентифициран с някой от известните български средновековни владетели и е зададена от Ив. Дуйчев. който мимоходом изказва предположението, че „изглежда, в името на Селевкия трябва да се види едно смътно споменание за цар Самуила“[7], и припомня оприличаването на този български цар с „библейския Седекия“ у Анна Комнина[8]. Това мнение се приема и от други изследователи, без да бъдат приведени допълнителни аргументи в негова подкрепа освен локализирането на персонажа в западните български земи[9]. Далеч по-разгърнат е анализът на П. Георгиев, който свързва образа на Селевкия с паметта за хан Крум, откривайки паралели между него и споменатия от Анна Комнина български владетел Мокрос, също идентифициран с Крум. П. Георгиев свързва името Селевкия с това на

[5] За този топос, който е особено силно засегнат в СИП, вж. пак там, с. 84, сл.; Каймакамова, М. Историографската стойност на „Български апокрифен летопис”. – В: Civitas divino-humana. В чест на проф. Георги Бакалов. С., 2004, 431 – 432.

[6] Jireček, C. Das christliche Element in der topographischen Nomenklatur der Balkanländer. – Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenaschaften, Bd. 136 (1897), XI. Abhandlung, 89 – 90.

[7] Дуйчев, Ив. Из старата българска книжнина, т. 1. С., 1943, с. 240.

[8] Дуйчев, Ив. Едно легендарно сведение за Аспарух. – В: Сб. Българско средновековие, С., 1972, 128 – 129.

[9] Каймакамова, М. Българска средновековна историопис (От края на VII до първата четвърт на XV в.). С., 1990, с. 130.

един от наследниците на Александър Велики, Селевк I Никатор (305–281 г. пр. Хр.), който също като Крум основава собствена династия, а за псевдонима Симеклит предлага гръцка етимология в смисъла на „Планината (хълма) на Сим“, обвързвайки това название с Мадарското плато и личността на Сим, сина на Ной, от когото древните българи извеждали произхода си преди да се заселят в Европа[10]. С оглед на настоящата тема е важно да се отбележи, че нито П. Георгиев, нито някой от останалите автори, цитирани по-горе, обръща специално внимание на присъствието на град Брезник в наратива.

Втората тенденция в изследванията на СИП се характеризира с един почти буквален прочит на съдържащите се в него сведения и търсенето в образа на Селевкия на действителна, но непозната от други извори историческа личност. Този подход е най-явно изразен у Ив. Венедиков, който приема Селевкия за изопачено под влиянието на апокрифната литература име на неизвестен управител на Средецкия комитат в края X в., който ръководи съпротивата на региона срещу византийското настъпление[11]. Смъртта на този висш провинциален управител „край град Брезник“ Венедиков свързва с предполагаемото превземане и разрушаване на Средец от император Василий II (976-1025) в периода 991-995 г.[12]. Анализът на Ив. Венедиков е силно проблематичен, доколкото е видима склонността му безкритично и на места произволно да наслагва сведенията на СИП върху действителни или мними исторически събития, като например похода на Селевкия срещу незасвидетелствания в изворите град Срем в Тракия[13]. Подобен подход срещаме и у краеведа Петко Асенов, който приема сведението за наличието на български цар или „независим болярин“ с името Селевкий в края на X в. напълно буквално и твърди, че резиденцията му „освен Средец, бил и град Брезник, но не град в сегашния смисъл, а като „градище“, сиреч, укрепено място във военностратегически смисъл“[14]. Въпреки очевидната неиздържаност на този разказ и липсата на

[10] Георгиев, П. „Симеоновият връх“ край Плиска и неговата идентичност с Мадара-Мундрага. В: *България в световното културно наследство.* Материали от третата национална конференция по история, археология и културен туризъм „Пътуване към България“ – Шумен, 17-19.05.2012 г. Ш., 2014, 519 – 521.

[11] Венедиков, Ив. Военното и административното устройство на България през IX и X век. С., м 1979, 133 – 138.

[12] Пак там, с. 135. Предположението за такъв поход срещу София е изказано у Златарски, В. История на българската държава през средните векове, т. 1: Първо българско царство, ч. 2: От славянизацията на държавата до падането на Първото царство. С., 2007, 687 – 689.

[13] Венедиков Ив., Военното и административното устройство..., с. 133.

[14] Асенов, П. Из възрожденското минало на Брезнишкия край. – В: Брезник и Брезнишко.

каквито и да било доказателства в негова подкрепа, в текста на П. Асенов заслужава внимание изложената легенда за наличието на средновековен манастирски център („Бреза манастир“) в района, както и свързаното с нея тълкувание на топонима „Брезник“ като хълм, покрит с брези, под който се намирал манастирът[15].

Като отделна категория изследвания на СИП могат да бъдат откроени тези, които не си поставят за основна цел да разкодират конкретни исторически личности и събития в апокрифния текст, а изхождат от разбирането за него по-скоро като литературна творба с ясно изразено идеологическо послание, в чието изграждане са включени и редица квазиисторични образи – сред които и този на Селевкия-Симеклит – носещи определена символика. Това не означава, че тези изследователи използват еднаква методология или стигат до сходни изводи по отношение на СИП и конкретно пасажа за Селевкия. От една страна към тази група се числи Т. Моллов, който прилага един крайно фолклористичен подход към текста и търси в него елементи на предхристиянската българска космология. В тази насока са и неговите наблюденията върху персонажа на Селевкия-Симеклит, в чиито имена и обвързването му с град Средец той се опитва да открие потвърждение на ролята на този образ като поредно начало в цикличната структура на СИП, която според Моллов изразява разбирането на древните българи за хода на историята[16]. Далеч по-обоснована е тезата на Ив. Билярски за водещата роля на християнската символика в идеологическия характер на това произведение. Според Билярски основополагащата идея на СИП се корени в християнската концепция за „новия Израил“, пренесена върху българската история, т.е. в представата за българите (в единение с ромеите) като богоизбран народ, основана върху библейската и най-вече вехтозаветната традиция. Именно в нея изследователят търси произхода на цар Селевкия като „някаква интерпретация на антиохийския елинистически цар Селевк IV Филопатор“, който присъства в библейските книги на Макавеите и може да бъде свързан със силно застъпения в СИП и в интересуващия ни пасаж топос за владетеля-строител[17]. Връзката на образа на Селевкия с историческата памет за античната династия на Селевкидите

Краеведски изследвания. Под ред на Ст. Михайлов. С., 2005, с. 58.

[15] С този топоним Асенов свързва и етимологията на прозвището Симеклит, което според него на гръцки език означава „склон, осеян с брези“ – пак там, с. 60.

[16] Моллов, Т. Мит – епос – история. Старобългарските историко-апокалиптични сказания (992-1092-1492). В., 2002 <https://liternet.bg/publish/tmollov/mei/content.htm> (Последно посещение: 12.09.2018 г.).

[17] Билярски Ив, Цит. съч., 195 – 197.

е изтъквана и от други автори[18].От съществена важност за определяне характера на сведенията за цар Селевкия-Симеклит в СИП е съпоставянето им с немногото други източници от периода, където може да бъде открит персонаж със същото или подобно име. На първо място с оглед на сходния характер на текста и близостта му по време на възникване с предполагаемия архетип на СИП трябва да се постави апокрифът „Повест за кръстното дърво“ на поп Йеремия, чийто незапазен оригинал се датира в X в. Връзката между тези произведения и трето, „успоредно“ на „Повестта“, където вместо името Селевкий е използвано подобното на Симеклит име Семиклей, е отбелязана още от Й. Иванов в първото българско издание на СИП[19], като повечето от следващите изследователи се задоволяват да преповторят неговата бележка без да разгледат по-подробно отношението между трите текста и техните ръкописи. Всъщност пасажът за Селевкий в „Повест за кръстното дърво“ и този за Семиклей в запазеното в руски ръкопис от втората половина на XVII в. „Сказание за побратимяването“ са независими преработки на старозаветната Книга на Товит[20]. И в двата случая Селевкий или Семиклей е представен като съвременник на Иисус Христос и получава неговата благословия чрез сина си Пров. Не може да бъде пренебрегнат фактът, че в „Повестта“ образът на Селевкий е част от един компилативен, но притежаващ обща структурна и идеологическа рамка наратив за разпятието на Христос на „кръстното дърво“[21], а в СИП той е позициониран насред разказа за откриването на „честния Христов кръст“ от страна на цар Константин. Допълнително свидетелство за пряка или косвена връзка между двете произведения е наличието на препис на „Повест за кръстното дърво“ в т.нар. Драголов сборник от XIII в., който съдържа и реди-

[18]Тъпкова-Заимова, В., А. Милтенова. Историко-апокалиптичната книжнина във Византия и в средновековна България. С., 1996, 79 – 80.

[19] Иванов, Й. Богомилски книги и легенди. С., 1925 фототипно изд., С., 1970, с. 285, бел. 2.

[20] Соколов М., Матеріалы и замѣтки по старинной славянской литературѣ, вып. 1, I-V, М., 1888, 168 – 172. Соколов споменава (на с. 169, бел. 1) ръкопис на „Сказание за побратимяването“ от XVIII в. и насочва към изданието на това съчинение в Памятники старинной русской литературы, вып. 1, под ред. на Н. Костомаров. СПт, 1860, 123 – 124. Там от своя страна като източник на публикацията е посочен ръкопис № 1606 от архива на М. П. Погодин, който в по-нови изследвания е датиран във втората половина на XVII в., вж. Библиография истории древне-русской литературы. Древне-русская повесть. Съст. В. О. Адрианова-Перетц и В. Ф. Покровская. М., 1940, с. 225.

[21] Георгиев, Е. Литература на изострени борби в средновековна България. С., 1966, 206 – 217.

ца други апокрифни съчинения, имащи паралели с отделни пасажи в СИП[22].

В научната литература отдавна е обърнато внимание на факта, че в българските исторически съчинения от втората половина на XVIII в. – Паисиевата История славянобългарска, Зографската анонимна история и Историята на йеросхимонах Спиридон – присъства образът на цар Селевкия, който има значителни допирни точки с едноименния персонаж в СИП. Това, което по-рядко се уточнява, е, че в основата на сведението за Селевкия в трите истории от XVIII в. всъщност стои „Царството на славяните“ на бенедиктинския монах Мавро Орбини, отпечатано за пръв път през 1601 г., т.е. почти синхронно с появата на Кичевския сборник. В монументалния труд на Орбини Селевкия (Seleuchia) също е поставен в контекста на събития и личности от втората половина на X в. – след управлението на Борис II и преди това на Комитопулите, а свързаната с него топонимия предлага допълнителни допирни точки с текста на СИП: владетелят „не се задоволил единствено с провинцията Верия, или още наричана Загория, и завладял земите на трикорнестите, днес под името Топлица. Същото сторил и със Средец, наричан неправилно от гърците Сардика“[23]. „Провинцията Верия“ (Ferrea Prouincia) е идентифицирана от издателите на българския превод на съчинението на Орбини като областта на гр. Вериа (Бер) в днешна Северна Гърция, но пояснителното название Загория (Zagorie) насочва по-скоро към град Вероя (дн. Стара Загора) и областта Тракия. В този смисъл може да се търси връзка със сведението в СИП, че Селевкия приел царството в „полето, наречено Романия“, което обикновено се идентифицира именно с Тракийската равнина. Същото важи и за обвързването на дейността на този владетел с гр. Средец (дн. София). По-трудно е да се обясни присъствието на топонима Топлица в текста на дубровничанина, но трябва да се отбележи, че едноименната река, дала името си на областта, през която минава, се влива в р. Южна Морава на около петнадесет километра югоизточно от гр. Ниш, чието основаване СИП също приписва на Селевкия. Направените наблюдения дават основание да се предположи съществуването на общ източник по отношение на сведенията за този легендарен цар, съдържащи се в

[22] За датировката и състава на Драголовия сборник вж. Тъпкова-Заимова В., Милтенова , Цит. съч., 27 – 29.

[23] Орбини, М. Царството на славяните: история. Прев. С. Тодоров, Е. Попова. С., 2012, 473 – 474.

двете произведения.

Тук е мястото да се спомене тезата на Хр. Трендафилов, че основният източник за съставянето на СИП е именно съчинението на Мавро Орбини[24]. Достатъчен аргумент за отхвърлянето на тази ексцентрична теория е новооткритата османска редакция на СИП, възникнала близо век преди да бъде публикувано „Царството на славяните“. В същото време трудно може да се говори за пряко обратно влияние от апокрифния текст върху творбата на бенедектинския монах, доколкото може да се предположи, че Орбини е използвал един и същ извор за вмъкнатите в иначе достоверния наратив за българската история от края на X в. личности на Селевкия и Съботин (Subotin), втория от които не откриваме в СИП. Така най-подплатена остава хипотезата за съществуването на общ първоизточник или традиция, свързваща името на Селевкия с определени места в Западна Тракия и западните български земи[25]. За съжаление от наличните исторически свидетелства не може да се извлече по-ясна представа за съдържанието на тази традиция (или текст), нито за мястото на Брезник в нея. Последното става още по-проблематично, когато се вземе предвид, че това е един от малкото топоними в СИП, които отсъстват от османската редакция на произведението в ИОД на Кемалпашазаде. В нея откриваме ясен еквивалент на Селевкия, който тук фигурира след Константин, тъй като разбираемо в османския текст не присъства легендата за откриването на Христовия кръст. Интересуващият ни персонаж носи името Мескине, което може да се тълкува като умишлено или не видоизменена форма на прозвището Симеклит, изхождайки от наличието на консонантите С, М и К в двете имена, както и съвсем сходното изписване на буквите Т (та) и Н (нун) в арабската графика. Идентичността на Мескине в ИОД със Селевкия-Симеклит в СИП става напълно очевидна при

[24] Трендафилов, Хр. Българският апокрифен летопис и Мавро Орбини. Ш., 2016.

[25] На този въпрос се спира Матанов, Хр. Представата за държавно устройство и царска власт в „Български апокрифен летопис“. – В: Държавностно-политически традиции по българските земи. Сборник с материали от Втората национална конференция на младите историци, 14-16 ноември 1979 г. Велико Търново. Под ред. на П. Тодоров и др. ВТ, 1980, 151 – 153. Матанов търси произхода на сведението за Селевкий при Орбини в регистрираната в релация на епископ Филип Станиславов от 1636 г. легенда за цар Силивик (Silivich), разпространена сред католическото население в централна северна България, което води произхода си от пловдивските павликяни. Интересна светлина в тази насока би могла да хвърли новооткритата, но все още неиздадена история на българския католическия архиепископ Петър Богдан – вж. Илиева, Л. Открит е първият трактат върху българската история: Петър Богдан, за древността на бащината земя и за българските неща.// Балканистичен форум, 1 2018, 98–103.

съпоставка на съответните пасажи в двете съчинения[26]:

СИП	ЙОД
И след това се издигна друг цар на име Селевкия, а неговото прозвище бе Симеклит. И този прочее излезе от планините, наречени Витоша, и отиде на полето, наречено Романия, и там прие царството. И той създаде пет града по българската земя: 1. Пловдив; 2. Срем; 3. Брезник; 4. Средец; 5. Ниш. И цар Селевкия царува в града Средец и в българската земя тридесет и седем години, И там цар Селевкия завърши своя живот – под град Брезник.	След като Кустантин умрял, се появил седмият падишах на българското царство, когото наричали Мескине, а резиденцията му била Текюрдаг. Областта Загра процъфтяла в неговото царуване, а воините и раята живеели спокойно под неговата закрила. Той основал пет крепости: първата е Филибе, втората – Правади, третата – Сираме, четвъртата – Сирдач, а петата – Ниш. [Мескине] населил запустелите места в българските земи, дарил владенията си със справедливост и равенство и тридесет и седем години царувал в гореспоменатата област.[27]

Както се вижда, освен предложената връзка на името Мескине с прозвището Симеклит, идентификацията на този „падишах“ с цар Селевкия от СИП се потвърждава от съвпадащата продължителност на приписваното им управление – тридесет и седем години. Топонимите в ИОД също съвпадат почти напълно с тези в славянския текст, като повечето от тях са предадени в своята турцизирана форма, за да бъдат понятни на османския читател. Загра (Заара) е турското наименование на Тракия и пряко отговаря на „полето, наречено Романия“ в СИП. По-различен е случаят с топонима Текюрдаг, който в ранните османски текстове не обозначава византийския град Родосто (дн. Текирдаг), а намиращата се в неговия хинтерланд хълмиста полупланинска местност. Самият Кемалпашазаде малко след своята българска история говори за завладените от Орхановия син Сюлейман паша „села и крепости в планинската местност (*кухсар*) Текюрдаг“[28] Буквалният превод на названието гласи „Планината на текюра“, като текюр е дума с арменски произход, използвана в османо-турския език в смисъла на местен християнски владетел или управител. Именно тази етимология, както и присъствието на областта сред първите османски завоевания на Балканите, вероятно са поблазнили османския историк да замени „планините, наречени Витоша“, от които излязъл цар Селевкия, с „планината на текюра“. Сред градовете, основани от Селевкия и Мескине, пълно съвпадение се открива при Пловдив (тур. Филибе), Срем (тур. Сирем/Сираме,

[26] Билярски Ив.ш, Цит. съч., 20 – 21.
[27] İbn-i Kemal (Turan), Tevārih, II, 103 – 104.
[28] Пак там, с. 151.

дн. Сремска Митровица), Ниш, както и при Средец (Сирдач). Последният от тези топоними представлява по-голям интерес, тъй като още най-ранните османски текстове наричат град Средец изключително с името София, което постепенно се налага като водещо през XIV в.[29] Изглежда в случая османският редактор на текста не е успял да идентифицира селището, криещо се зад името Средец, и е запазил славянското му име в транскрипция.

Най-значим от гледна точка на темата на настоящото изложение е петият град, наречен в СИП Брезник, а в ИОД – Правади. Това несъответствие поражда няколко хипотези. На първо място, доколкото османският текст се базира върху една по-ранна славянска редакция на СИП, може да се предположи, че в неизвестния архетип на съчинението вместо Брезник е фигурирал средновековният български град Овеч (гр. Прават, тур. Правади, дн. Провадия). Втората хипотеза е, че Кемалпашазаде или някой по-късен преписвач на съчинението му е заменил – умишлено или по грешка – името Брезник с Правади. Разбира се, съществува и непроверимата възможност в по-ранните незапазени версии на СИП да е присъствал съвсем различен топоним, който да е останал непонятен както за съставителя на Кичевския сборник, така и за Кемалпашазаде или неговите преписвачи, в следствие на което той да е бил заменен съответно с Брезник и Правади.

Хипотезата, че град Брезник е интерполиран в текста на СИП в началото на XVII в. с включването му в Кичевския сборник за пръв път е поставена от Н. Манолова-Николова в изследването ѝ върху развитието на селището през османския период. Изследователката базира това предположение на заключенията си, че през Късното Средновековие и целия XV в., от когато датират първите споменавания на този топоним извън СИП, Брезник функционира като мина и тепърва формиращо се край нея селище, което все още няма статут на град. Такъв статут то придобива едва през следващото столетие, когато израства до център на *нахия*, а в последствие и на *каза*, като неговото нараснало значение би могло да е причината за вписването му като град в редакцията на СИП в съставения в района Кичевски сборник.[30]

[29] Данчева-Василева А. Имената на София през вековете. // Bulgaria Mediaevalis, 1 (2015), с. 448.

[30] Манолова-Николова Н. Рударство и свети места в град Брезник. – В: Манолова-Николова Н. П. Желева. Исторически изследвания за Средна Западна България XV-XIX в. С., 2014, 99 – 102.

Това предположение е доразвито от Ив. Билярски, който разглежда апокрифното съчинение като компилативен, макар и идеологически хомогенен, текст, чийто краен вид, достигнал до нас, той е придобил в следствие от различни редакционни етапи. Редом с хипотезата за възможното влияние на издадената през 1572 г. печатна книга „Различни потреби“ на Яков Крайков върху текста на СИП, в преработеното английско издание на своята монография по темата Ив. Билярски дава като пример за възможни интерполации от османско време топонимите Брезник и Добрич, които не се срещат през Средновековието, или поне не в смисъла и контекста, в който ги откриваме в СИП[31]. Интерес представлява бележката на Билярски, че град с името Брезник (Μπρεάσνηκ) присъства в грамота на Алексий I Комнин (1081-1118), но той е локализиран в околностите на гр. Струмица в днешна Югоизточна Македония, поради което не може да бъде отъждествен с българския град, носещ това име[32]. Съществуването на подобно селище би подбудило въпроса дали то не е визираният в СИП „град Брезник“, но всъщност тук става дума за известна неточност. Въпросният документ не е грамота на Алексий I, а *практик* от 1152 г. за определяне на границите на поземлен имот, дарен на манастира Пресвета Богородица Милостива край Струмица, където един от топонимите, използвани за локализиране на имота е „хълмът, наречен Брезник“ (*πρὸς τὸν βουνὸν τὸ καλούμενον Μπρεασνίκον*)[33]. В този смисъл документът засвидетелства съществуването на топонима Брезник през Средновековието, но не и наличието на град, носещ това име.

Пасажът за Мескине (Симеклит) в ИОД на Кемалпашазаде може да се разглежда като допълнителен аргумент в полза на гореизложената хипотеза. От своя страна този текст повдига въпроса доколко е вероятно град Провадия да е фигурирал в по-стара редакция на СИП. На пръв поглед Провадия изглежда неестествено в контекста на апокрифа, чийто географски акцент, особено в частта за цар Селевкия, пада върху западните български земи. На практика обаче в него са споменати и редица градове от Северна и Източна България – освен старите столици Плиска и Преслав, такива са още Никопол, Дръстър (Силистра), Червен, Несебър. Дори цар Селевкия-Симеклит не е обвързан с твърде тясна географска област, предвид присъствието на Срем (дн. Сремска Митровица в Западна Сърбия) и Пловдив сред построените от него градове.

[32] Biliarsky The Tale, p. 58, n. 82. ,
[33] ГИБИ, т. 7, с. 91.

В същото време, за разлика от Брезник, средновековният Овеч, наричан във византийските извори с гръцкото име Прват, което впоследствие е възприето и адаптирано от османците, е добре документиран като важен градски център и митрополитско седалище във Второто българско царство[34]. По-сложен е въпросът, ако вземем предвид общоприетата датировка на незапазения оригинал на СИП в края на XI в., тъй като сведенията за функционирането на града по време на Първата българска държава са твърде несигурни [35]. Все пак археологическите данни свидетелстват за известна активност през XI в., когато е възможно византийската власт да е ползвала крепостта като един от постовете срещу варварските нападения от север[36]. Не може да се изключи и възможността Кемалпашазаде, а и съставителят на Кичевския сборник, да са разполагали с редакция на СИП, създадена през XIII-XIV в. Към подобно предположение подтикват и някои други топоними в текста като град Червен, който също като Провадия лежи върху ранновизантийски основи, но след известно прекъсване изживява своя разцвет във Второто българско царство.

Валидна остава и хипотезата османският автор да е заменил името на Брезник или друг град с това на Провадия подобно на подмяната на Витоша с Текирдаг. Провадия е позната на Кемалпашазаде, който по-нататък в съчинението си споменава превземането на града от османците[37]. В ущърб на тази хипотеза говори фактът, че всички останали градове, изброени в османския текст, отговарят на своите еквиваленти в СИП, включително в случаите, когато те не са идентифицирани и предадени с османските им названия.

---

[34] Андреев Й. Средновековният град Овеч през XIII-XIV в. – В: Средновековният български град. Под. ред. на П. Петров. С., 1980.

[35] В историографията е изказано мнението, че Провадия функционира като отделна епархия още от края на IX в., но то е отхвърлено от Кузев А. Развитието на градовете и създаването на нови епархии във Второто българско царство. – В: Средновековният български град. Под. ред. на П. Петров. С., 1980, 84 – 85. Според Кузев липсват и убедителни археологически данни за съществуването на града в Първата българска държава, срв. Кузева Овеч-Прват. // Музеи и паметници на културата, 6 (1980), 11 – 12. Първото сигурно писмено сведение за града дава арабският географ Идриси в средата на XII в., като го нарича Бурфанту, вж. Недков, Б. България и съседните ѝ земи през XII век според „Географията“ на Идриси. С., 1960, с. 69, 80.

[36] Митев Н. Монети и монетна циркулация в средновековния Овеч (491 – 1388). – В: България в световното културно наследство. Материали от третата национална конференция по история, археология и културен туризъм „Пътуване към България“ – Шумен, 17-19.05.2012 г. Ш., 2014, с. 587.

[37] Kemalpaşazāde (İbn Kemal). Tevārih-i āl-i Osman, III. Defter. Haz. A. Satun. İstanbul, 2014, 79-80.

Освен вече споменатия пример със Средец, такъв е и случаят с град Морунец (дн. Кавала), основан според СИП от цар Никифор. В ИОД на съответното място откриваме името *Модуне*, а не Кавала, както османците наричат града. *Модуне* очевидно е грешно изписване на Морунец поради сходната форма на арабските букви Р (ре) и Д (дал). град Водена (дн. Едеса в Сев. Гърция)[38].

Предвид относителната ортографска близост в изписването на имената Брезник и Правади с арабски букви е възможно да става дума за подобна подмяна в хода на преписването на текста. Във всеки случай окончателно разрешение на този проблем може да се очаква единствено при евентуалното откриване на автограф (авторски ръкопис) на тази част от произведението на Кемалпашазаде.

Изложеният по-горе преглед на историографията и източниците по въпроса за съществуването на средновековния град Брезник демонстрира голямата сложност на проблема и свързаното с нея разнообразие от мнения и интерпретации. Представеният нов исторически извор, а именно османска преработка на „Сказание на пророк Исайя“, съдържаща се в историческото съчинение на Кемалпашазаде, е по-скоро аргумент в полза на мнението, че Брезник е включен е текста на „Сказанието“ на един по-късен етап, но не позволява крайни оценки. Извън малко вероятната възможност в бъдеще да бъде открита по-стара българска редакция на СИП или друг непознат писмен източник, по-непосредствените задачи в изследването на средновековното минало на града и региона би трябвало да се концентрират в областта на археологията. Несъмненото значение на Брезник и Брезнишко като рудодобивен център в ранната османска епоха, самият топоним, чиято славянска форма подсказва неговия предосмански произход, както и легендите за наличието на голям средновековен манастирски център в региона подсказват, че едно по-мащабно археологическо проучване би могло да доведе до значими резултати. Междувременно наличните писмени свидетелства не бива да бъдат подлагани на свръхинтерпретация, тъй като това води до създаването на нови митове и заблуди, които биха могли само да попречат на научното дирене.

[38] Вж. Rusev Kemālpaşazāde's History of Medieval Bulgaria.

БРЕЗНИШКИТЕ ВЪЗРОЖДЕНЦИ

Елена Андреева

THE NATIONAL REVIVAL FIGURES FROM BREZNIK

Elena Andreeva

ABSTRACT

The main purpose of this paper is to remind citizens of the town of Breznik forgotten names of historical figures, who with their deeds have not only contributed to the development of the city, but also for its rescue. To this end,are described facts of life on Kota Kafedjiiski and Dimitar Popivanov. Kota Kafedžijski played a key role at an important historical moment when the town of Breznik overcame the danger of being annexed by neighboring Serbia after the end of the Russian-Turkish Liberation War. After having a personal meeting with Prince Nikolai Nikolayevich, the commander of the Russian army, deputies from military and civilian officials were sent to Breznik and thanks to this, the city remained within the borders of the Principality of Bulgaria. Another person who participates in these events is Pop Doycho, who with bold and decisive action influences the course of events. Kota Kafedjiyski Develops an activity for the achievement of church independence. Actively participates in the development of educational activity. He participated in the creation of a community center in Breznik. Dimitar Popivanov is the courier of the Apostle of Bulgarian Freedom - Vasil Levski. He risks many times his life by unfolding a broad revolutionary activity.

Ключови думи: Брезник, Възраждане
Keywords: Breznik, National Revival

* * *

Брезник е моят роден град. Това е моята малка Вселена, моето малко отечество. Градчето се е сгушило в полите на Бърдото като в майчин скут.

Всеки народ, всеки град, подобно на хората, има своя съдба. Град със своя съдба е и Брезник. Често пъти, когато вървя по неговите тихи улици се питам: как са изглеждали обитателите на тази земя, от какво са вълнували, с какво са се занимавали, с какво е бил свързан животът им. Какви сме ние брезничани? Знам, че сме тръгнали от най-древните пластове на времето и сме устоявали на всички исторически бури, защото е безсмъртна духовността.

В моята краеведческа и изследователска работа с особено вълнение проучих брезнишките възрожденци. В града е имало горди, достойни личности, превърнали родолюбието в своя религия. Те са народни люде, поставили над всичко благото на своя роден град, милеят за него, живеят с тревогите му. Такива личности като брезнишките възрожденци са творили историята на града, променяли са събитията със смелостта си, с любовта на истински родолюбци. Жертвали са сили и мъдрост в името на свободата, водени от непреклонния си дух, пред робството и униженото достойнство.

В историческата летопис на града видно място заема дядо Кота Кафеджийски. Какво се знае за него? Роден е на 10 май 1834 г. Кота Кафеджийски доживял дълбоки старини. Починал през месец октомври 1939 г. Образованието си получил в килийното училище при черквата „Св. Петка“. Останал невръстен сирак, той поел с готовност кръста на себеотрицанието и правил всичко възможно да отгледа своите братя и сестри.

Дядо Кота Кафеджийски (1834-1938), награден с императорски отличия от цар Александър II

На младини бил кюркчия (кожухар) и с честен труд и разумна пестеливост станал търговец и се издигнал до пръв гражданин на град Брезник. Преди Освобождението бил „коджабашия“ на Брезнишкия край, т.е. старейшина, защитник на българското население пред турската власт. Със своя авторитет и влияние пред каймаканина (околийски управител) и кадията (съдията) спасявал много български граждани от своеволията на турците. Достатъчно е да се припомни оня момент, когато тата-

рите искали да се заселят в Брезник и благодарение на прозорливостта на Кота Кафеджийски и други възрожденци успели да ги отклонят от града.

Като общественик готов за саможертва още на млади години, взел дейно участие и в решаването на църковните въпроси. Ето какво споделя: „Три пъти съм ходил до Цариград по църковни въпроси с различни делегации“[1]. Кота Кафеджийски взел дейно участие в строежа на черквата „Св.Крал“/„Св. Неделя“ в София. Той споделя, че това станало по време на Севастополската битка от 1853 г. Черквата се строила със средствата на българските еснафи. „За малката тогава София „Св. Крал“ беше монументална сграда, построена от поробената рая. Това беше тържество за българите. Аз съм работил като повеничар заедно с други мои съграждани при изкопите на основите на църквата[2]. Дядо Кота взел дейно участие при избора на първия български владика Мелетий в София. Изборът станал в църквата „Св. Крал“/„Св. Неделя“. Тя била обградена от турска войска за запазване на реда в града. Бил се събрал много народ от цялата околност на София и Граово.

Може със сигурност да се твърди, че в Брезник бил основан революционен комитет към Софийския революционен комитет. По спомени на стари брезничани събранието на подкомитета станало през пролетта на 1871 г. Провело се в старото килийно училище – в магерницата на „Св. Петка“. Кота Кафеджийски бил избран за председател, за секретар Димитър Тонджаров (пръв главен учител в класното училище през 1869/70 година, загинал в баташките клането при потушаване на Априлското въстание), за куриер Димитър Попиванов. На събранието присъствали още брезничаните Гиго Тинков, Кала Терзията, Симо Гигов, буйният и смел поп Дойчо Андонов, поп Петър, поп Георги, поп Ставри и някои други по-будни брезничани и от селата. Дядо Дончо, клисарят, бил на пост-охрана. Членовете на подкомитета били длъжни да пазят клетвата, да бъдат бдителни, да не се доверяват на никого. Независимо, че комитетът не развил някаква революционна дейност, населението се готвело за въстание. По спомени на баба Ристена Джавалийска живяла в края на турското робство, на тавана на тяхната къща се е събирало оръжието. Дядо Кота Кафеджийски твърди: „Когато Димитър Общи обра турската поща, властите го търсиха и в Брезник, и в Трън. Тогава членовете на комитета се изпокрихме, защото смятахме, че щом го хванат, ще бъдем издадени и ние“[3]. Дядо Кота се

[1] Асенов П. Бащино огнище, Брезник и Брезнишко. С., 1969, 76 – 77.
[2] Пак там, 76 – 77.
[3] Пак там, с. 80.

укрил в Радомир под чуждо име. Вестта за обявяването на Руско-турската освободителна война населението на Брезнишко посрещнало с радост[4]. Скоро след падането на Плевен, в началото на декември 1877 г. Сърбия обявила война на Турция и войските ѝ завзели Трънско, Брезнишко и някои други райони от Софийско и Радомирско. В една черковна книга се чете следното: „Да се знае како потъна турское царство, лето Господне 1877 година, месеца декемврия 20 ден, избегаше из Брезник и дойдоха сербете у Брезник, декември 25[5].

Поведението на сърбите показало, че това не е край на робството, че то се заменя с ново. За присъединяването към Сърбия на окупираните райони била приложена система от мероприятия за доказване, че населението е сръбско, записвайки имената на хората на старосръбска азбука, като се изпращат петиции до Великите сили. Срещу намерението на Белград окупираното население оказало организирана съпротива под ръководството на Кота Кафеджийски и градските първенци тайно написали прошение – адрес до Александър II. При същите обстоятелства такъв адрес е бил подписан и в гр. Трън. Тук начело на борбата стоял градският кмет Тако Пеев. Прошението в Брезник било написано от краснописеца Миле Дурев и подписано от всички грамотни от града и селата, както и децата в училището. В прошението се изразявала волята на населението да остане в пределите на България, защото хората от Брезник и Брезнишко живеят като българи и са готови да умрат като българи. С това прошение, скрито в самара на коня, дядо Кота и придружаващите го лица се отправили най-напред към София, откъдето заедно с Марин Дринов заминали за Одрин. Но руската главна квартира се преместила в Сан Стефано и те се отправили за там. В Сан Стефано пристигнал и Тако Пеев от Трън. Прошенията били предадени на руския княз Николай Николаевич, който обещал да вземе под закрила участта на тези два града.

По решение на Петербург княз Дондуков възложил на полковник Лукашов да приеме от сърбите двата района и да установи в тях българско гражданско управление. На 26 Май 1879 г. в Брезник пристигнал полковник Лукашов със свита офицери и специални граждански чиновници. Те били посрещнати от много граждани и ученици. Това бил тревожен ден, защото трябвало да се реши съдбата на брезничани.

Съществува предание, че е била отслужена света литургия в църквата „Св.Петка“. На нея присъствали освен брезничани и сръбските офицери.

[4] Асенов П. Цит. съч., с. 80.
[5] Асенов П. Граовски летописани. Ликовски, 1999, с. 106.

Клисарят бил предупреден да пусне миряните по-късно. В това време смелият и буен поп Дойчо, който под расото си носел револвер, тревожно започнал да бие камбаната. Миряните се събрали в църковния двор. Ясният глас на божия служител прозвучал призивно: "Който се смята българин да дойде при мен, а който е сърбин при тях." Сръбските офицери стояли до черковната ограда. Присъствал и полковник Лукашов със своята свита. Тревожният звън на камбаната и гласът на поп Дойчо разпалили още повече свободолюбивите чувства в душите на брезничани. Духовен порив, чувство за съдбоносен миг-свобода или отново робство. Всички отишли при божия служител. Сръбските офицери останали сами. Лукашов уверил гражданите, че те вече се присъединяват към Княжество България. Велика минута! Достойно есть!

Това е неповторим звезден миг за Брезник, който доказва силата си, своята изключителност, защитавайки правото си на бъдеще. В родовата памет трябва да бъдат съхранени спомените за миналото, защото то е мъдрост и поука, родовата памет е връзката между минало, настояще и бъдеще, между различните поколения.

В своите спомени брезничани наричат дядо Кота Кафеджийски живата история на Брезник от времето на робството до 30-те години на двадесети век. Родолюбец, благодетел, умен, предвидлив, сговорчив и без преувеличение може да са каже, че той е бил най-светлата харизматична личност в миналото на Брезнишкия край. Такъв го представя в своите спомени Димитър Кожухаров.

Кота Кафеджийски намира своето заслужено място в Българска енциклопедия, в която срещу името му четем следното: "Български общественик, участник църковните и националноосвободителни борби, майстор строител, ръководи строежа на църквата „Св. Крал"/„Св. Неделя" в София"[6]. Участва в откриването на класно училище в Брезник и е един от учредителите на читалище „Просвещение". Награден е с руския орден „Св. Владимир IV степен". След Освобождението се занимава с обществена дейност и ръководи редица родолюбиви прояви, свързани с културното строителство.

Още един брезничанин, проявил смелост и готовност за саможертва, е Димитър Попиванов. Роден е към 1845 г. Баща му бил свещеник. Димитър работил в Софийската митрополия. Станал куриер на Софийския революционен комитет. Изпълнявал ролята на куриер на тайните писма на кореспонденцията на комитета в София и околностите. Тази кореспонденция,

[6] Българска енциклопедия. Т. III, С., 1966, с. 508.

твърди Димитър Попиванов, съм предавал на Васил Левски и Димитър Общи, когато те нямаха възможност да внасят или изнасят такива важни кореспонденции в София поради преследването им от турските власти[7]. Левски започнал да му възлага различни задачи. Като служител в Митрополията Димитър Попиванов имал работа в много селища в Софийско, Брезнишко, Трънско, Самоковско, Пернишко и други места. Бил много подходящ за таен куриер на Апостола, като връзка между него и будните българи, и съучастниците на делото по тия места. Като скромен служител в Софийската митрополия Димитър Попиванов посредством игумена на Драгалевския манастир Генадий Скитника и софийските учители се включил в революционното движение и се запознал с Левски. Апостолът познавал добре хората и бързо преценил за какво е годен брезничанина. Препоръчан от отец Генадий, от Драгалевския манастир и проверен от самия Левски, Димитър станал добър техен помощник в революционното дело. Колкото пъти го претърсвали турците все нищо не намирали, защото писмата умело били прикривани в кухото на специален бастун и подковата на коня му. Димитър Попиванов имал среща и с Димитър Общи, от когото също получавал задачи и ги разнасял между комитетите. След залавянето на Димитър Общи турците го търсили, но той успял да се укрие. Скривалището му било в село Бабица, в местността Маджарски пояти. След Освобождението водил енергична борба срещу опитите на Сърбия да завладее Брезнишкия край. На 29 август 1891 г. подал молба за поборническа пенсия до Осмото Обикновено Народно събрание. Чрез съратниците си доказал, че е бил куриер на Софийския революционен комитет. Комисията му отказала пенсия поради, това че не се бил с „оръжие в ръка“, както изисквал тогавашния правилник за отпускане на поборнически пенсии.

Спомени за Димитър Попиванов разказва дъщеря му Тимка: “Помня много добре, когато баща ми разказваше за Васил Левски. Носел революционни писма, които криел на специално място – високо в старата църква „Св. Петка“ в София“. Васил Левски му подарил сабя, за да си служи с нея при опасност. Знам, че тя дълги години стоеше вътре в дървения шкаф. Беше изкривена и се държеше в черна кожа. Не беше ръждясала. Дръжката беше бяла, но потъмняла малко. После Сандо Симин като човек на властта я взе и каза, че я предал в Народния музей в София. Нещастието ни състоеше в това, че на баща ми беше отказана пенсия като куриер на Васил Левски. През 1909 г. стана наводнение в Брезник. Водата завлече

[7] Чолов П. На Левски най-верни другари. С., 1965, 80 – 82.

всичко, между което и сандъчето с документи, в което съхраняваше всички книжа от куриерството му в София. Помня много добре, че баща ми предупреждаваше да пазим сандъчето, да не пипаме в него, защото има важни документи. Няма портрет, снимка, нито някакъв документ. Горното разказах най-добросъвестно и се записа пред мен от адвоката Михаил Георгиев на 24 януари 1962 г.[8]“ Така изчезнала възможността да се хвърли по-ясен поглед върху дейността на Левски в Брезнишкия край и Трънско.

Населението на Брезник след Освобождението наричало Димитър Попиванов „пощаджията на Левски“. Димитър Попиванов починал на 7 април 1907 г.

Ако за Димитър Попиванов професор Петър Чолов написа книга, а Кота Кафеджийски намира своето място в Българската енциклопедия, какво са направили брезничани за своите възрожденци? Има страни и градове, където се цени всяка вещ останала от миналото. А как се отнасят брезничани към далечното минало на града?

И още нещо. През 1909 г. в Брезник е имало голямо наводнение и буйните води разрушават къщата на Димитър Попиванов. Какво става с къщата на Кота Кафеджийски!? Невежество, нехайство или нещо друго посегна на къщата на дядо Кота, която се разруши през 80-те години на XX век. Тя се отличаваше по своя архитектурен стил. Беше едноетажна с шест широки стаи, голям салон и декоративни железни решетки на прозорците. Една чудесна сграда за музей.

Често пъти се забравят тежко извоюваните ценности. Знаят ли днес младите брезничани историята на родния град!? Има ли някакъв паметен знак или улица, носеща името на брезнишките възрожденци? Не сме ли длъжници на тези родолюбци отдавна изпратени в забвението и към поколенията идващи след нас? Споменът за достойно поведение дава самочувствие. Животът-горене ражда народната признателност. Това е родолюбивата памет, която кара брезничани да се гордеят с миналото си и да живеят с отговорност за бъдещето.

Време е, наистина е време, брезнишките възрожденци да намерят своето почтено място в историята на Брезник.

ЗАСЛУЖАВАТ ГО!

[8] ДА – Перник, ф. 358К. Архив на Михаил Георгиев.

БРЕЗНИК И БРЕЗНИШКО В АРХИВНИ ДОКУМЕНТИ, СЪХРАНЯВАНИ В НАЦИОНАЛНИЯ ЦЕНТЪР ЗА НЕМАТЕРИАЛНО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВОПРИ ИЕФЕМ – БАН

Милена Любенова

BREZNIK AND THE BREZNIK REGION IN ARCHIVAL MATERIALS, PRESERVED IN THE NATIONAL CENTER FOR INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE AT IEFEM-BAS

Milena Lyubenova

ABSTRACT

The text presents the archival material preserved in the National Center for Intangible Cultural Heritage at the Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum – BAS. The documents contains information about the traditional culture in Breznik region. The text presents the folklore research and fieldworks, which are realized in the region, as well as various types of documents that are preserved in the archive – phono, photo, video and paper documents.

Ключови думи: Брезник, архив, Национален център за нематериално културно наследство

Keywords: Breznik, Arhive, National center for itangible cultral heritage

* * *

Настоящият текст има за цел да представи архивните документи, които се съхраняват в Националния център за нематериално културно наследство при Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН (НЦНКН при ИЕФЕМ – БАН) и които съдържат информация за традиционната култура в Брезнишкия регион[1].

Теренни изследвания в Брезнишкия регион

В последните десетилетия на XX в. регионът попада в изследователския интерес на фолклористи от ИЕФЕМ – БАН (тогава Институт за фолклор), които провеждат теренна работа и документират сведения за различни сфери на традиционната култура – музикален фолклор, словесен фолклор, детски фолклор, народна вяра и знание, селищна история и т.н.

Фолклорните проучвания в Югозападна и Средна Западна България се провеждат като част от експедицията „Регионални проучвания на българския фолклор", която се реализира между 70-те и 90-те години на XX в. Изследователската работа обхваща селища от днешните административни области София, Перник, Кюстендил и Благоевград. Изследванията в Пернишко започват в края на 80-те години и продължават до 1993 г., в резултат на което са документирани материали от селища в общините Перник, Радомир, Брезник и Трън.

Основният масив от теренни записи, направени в Брезнишкия регион са от същия период, основно в годините 1987–1989. Документирани са фоно- и фотоматериали[2]. През 1971 г. Лиляна Богданова прави теренно проучване като документира песни в село Бегуновци[3], а през 1987 г. доц. д-р Наталия Рашкова събира фолклорни материали от селата Долни Романци, Красава и Завала, които включват различни дялове от фолклорната култура – обредност (календарна, сватбена и трудова), песни, детски фолклор, словесен фолклор (предания, оброци, топоними, демонология сведения за селището)[4]. През 1989 г. са реализирани следните теренни проучвания в селата Долна Секирна, Кошарево и Душинци: Елена Томова записва песни, инструментални мелодии,

[1] Проучването и настоящият текст са резултат от работата на автора по проект „Опазване на културното наследство – анализи, документи, практики", финансиран от ФНИ, договор № ДН 09/17.

[2] Различните типове материали са архивирани със следните сигнатури: ФнАИФ (фоно), ФтАИФ (фото), ПВ (видео), АИФ (документи на хартиен носител).

[3] ФнАИФ № 683.

[4] ФнАИФ №№ 480-482; АИФ I № 21.

приказки, анекдоти, хумор, демонология, вярвания, сънища, баене, лечителски практики, погребална обредност[5]; Боряна Александрова документира обредност, песни, инструментални мелодии (на дудук), сведения за селището, меморати, предания, родствени взаимоотношения, лечителски практики[6]; проф. Милена Беновска записва песни, календарна обредност, вярвания[7]; доц. д-р Саша Лозанова, събира информация за обредността, облеклото, покъщнината, занаятите и др.[8]; доц. д-р Ваня Матеева документира песни, сведения за облеклото, сънища, информация за фолклорните групи в село Кошарево[9]. Осъществени са наблюдение и документиране на Окръжния събор в град Брезник през 1981 г.[10] и Граовския събор през 1989 г.[11].

Обект на изследователски интерес в региона е и обичаят Сурва. През последните години, наред с проучването на маскарадните игри в селища от Брезнишка община[12], теренни наблюдения са проведени и по време на маскарадния фестивал, който се провежда в град Брезник от гл. ас. д-р Милена Любенова и докторант Емилия Бояджиева-Пеева[13]. В този период, във връзка с проучване на свети места и култови обекти, изследователското внимание е насочено и към Църногорския манастир „Свети безсребърници Козма и Дамян Асийски“. В рамките на работата по изследователски проект „Свети места в София и Софийско – наративни традиции и поклоннически практики”[14], теренни проучвания бяха реализирани от членове на екипа на проекта, като акцент в изследователската работа на гл. ас. д-р Таня Матанова бяха преданията и съвременните наративи, свързани с манастира[15]. В рамките на разработването на дисертационната си тема „Култът към светците безсребърници в България. Образи, вярвания и ритуални практики“, теренна работа в Църногорския

[5] ФнАИФ №№ 674-676.
[6] ФнАИФ №№ 948-952.
[7] ФнАИФ №№ 1117-1121.
[8] АИФ I № 74.
[9] АИФ I № 93.
[10] ФнАИФ № 606 .
[11] ФнАИФ № 668-673 .
[12] Наблюдение и документиране на обичая е направено селата Банище, Велковци, Гигинци, Долна Секирна, Кошарево – ФтАИФ № 1412.
[13] ФтАИФ №№ 1359, 1361, 1417.
[14] Проектът се реализира от изследователски екип на ИЕФЕМ – БАН в периода 2010-2013 г., с ръководител проф. дфн Албена Георгиева. ФтАИФ №№ 1131, 1203.
[15] Матанова, Т. Църногорски манастир „Свети безсребърници Козма и Дамян Асийски“ – история, пространства за посещение, случаи на наказания и изцеления. – В: Георгиева, А. (съст.) Свети места в Софийско – култове, разкази, образи. С., 2013, 225–243.

манастир провежда и гл. ас. д-р Яна Гергова[16].

Архивни документи в НЦНКН

Документираните теренни материали в Брезник и Брезнишкия регион се съхраняват в НЦНКН при ИЕФЕМ–БАН[17]. В зависимост от начина на записване на информацията: фоно-, видео- и фотодокументиране, те се съхраняват съответно във фоноархива, видеоархива, фотоархива и в архива на хартиен носител. Характерен момент при обработването на теренните материали е дешифрирането на звуковите записи, в резултат на което, наред с документираната информация на звуков носител, в архива се съхраняват като вторични документи и дешифрамите[18] . Така всеки ползвател на архивните материали може да работи с фонодокумента или да прочете дешифрамата на записа.

Във *фоноархива* на Националния център се съхраняват материали, записани на ролки или аудиокасети[19], които са резултат от теренните проучвания в селата Бегуновци, Долни Романци, Красава, Завала, Долна Секирна, Кошарево и Душинци[20], както и от Окръжния събор в град Брезник 1981 г.[21] и от Граовския събор през 1989 г.[22].

В *архива на хартиен носител* освен теренните записи, направени по време на изследователските експедиции, се съхраняват и други видове документи, които постъпват във връзка с различните научни и експертни дейности на сътрудниците на института или в резултат на постъпления от външни фондообразуватели (физически лица и институции). Различните видове материали на хартиен носител са обособени в информационни фондове в зависимост от спецификата и начина на

[16] Гергова, Я. Култът към светците безсребърници в България. Образи, вярвания и ритуални практики. С., 2015.

[17] Основна задача на Центъра е цялостно документиране, съхранение и популяризиране на фолклорните традиции, както и документацията, свързана с опазването на нематериалното културно наследство.

[18] Повече за документирането и архивирането на теренните материали вж.: Любенова М. Устни извори за фолклора – проблеми на събирането и архивирането. Дисертация. С., 2005; Любенова М., К. Панайотов. Архивни документи от Югозападна България в Националния център за нематериално културно наследство при ИЕФЕМ – БАН. – В: „Музейните и архивни фондове – места на памет. Представяне на богатството на музейните фондове и архиви от Югозападна България" (под печат 2018).

[19] Една част от материалите са дигитализирани и се съхраняват и на електронен носител.

[20] ФнАИФ № 683; 481- 482; 674-676; 948-952; 1117-1121.

[21] ФнАИФ № 606.

[22] ФнАИФ № 668-673.

създаване на архивните документи: теренни записи, документирани от сътрудниците на института; документи, създадени в резултат от работата на студентския кръжок „Проф. Иван Шишманов" при Филологическия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски"; лични архиви (документи, свързани с дейността на известни български и чужди учени като Михаил Арнаудов, Цветана Романска, Маркета Сикорова, на краеведи и др.[23]); материали от събори и фестивали (локални, национални и международни), надпявания, концерти и др.; документи, свързани с провеждането на научни събития (конференции, семинари, кръгли маси); информационни материали (плакати, програми, покани, брошури и др.); документи, които постъпват за съхранение във връзка с работата по различни проекти.

Теренните записи на изследователите от института, които са дешифрирани и се съхраняват и на хартиен носител, от Брезнишките села са Долни Романци, Красава, Завала, Долна Секирна, Кошарево и Душинци[24].

Във фонда с документи от личен произход се съхраняват копия на анкети, които са направени от чешката изследователка Маркета Сикорова[25] през 30-те години на XX век. Анкети са попълнени и от няколко села, които по това време спадат към Брезнишка околия[26]. Оригиналите на анкетите се съхраняват в Етноложкия институт към Академията на науките в Чехия, а в резултат на съвместен българско-чешки проект, реализиран в края на XX век, копия от анкетите постъпват и в Националния център. Личен фонд е създаден също така и на името на фолклористката Елена Огнянова. Тя предава за съхранение значим обем материали, които включват фолклорния репертоар на Иванка Огнянова от село Радуй, Брезнишко. Материалите са събирани в периода 1947-1967 г. и съдържат приказки, анекдоти, предания и легенди, меморати и разкази, народни песни, пословици, поговорки, характерни изрази, гатанки[27].

Архивни материали от региона постъпват за съхранение от съборите в Копривщица (V Национален събор на българското народно творчество

[23] Част от тези документи постъпват като дарения, а други след откупка.
[24] АИФ I №№ 21, 74, 93.
[25] Маркета Сикорова изследва епическото наследство и през 1932 г. прави предложение до Министерство на народното просвещение да се изпрати анкета до училищата, чрез която да се регистрира съвременното състояние на епоса в България.
[26] Селата от Брезнишка околия, които отговарят на изпратената анкета са: Витановци, Красава, Банишор (сега Банище), Билинци, Сопица, Конска, Муртинци – АИФ III № 67, оп. 1, а.е. 2.
[27] АИФ III № 34, оп. 1, а.е. 2.

през 1986 г.[28] и IX Национален събор на българското народно творчество през 2005 г.[29]), както и от Граовския фолклорен събор, който се провежда в град Брезник през 1989 г.[30]. Покани и програми се съхраняват също от Окръжния събор на народното творчество в местността Бърдото[31], както и документи, свързани с проекта „Издирване, съхраняване и популяризиране на празничните и песенните традиции в Брезнишко[32]. През 2009 г. в архива е предадена и една курсова работа на тема „Град Брезник и железната минерална вода“[33].

В резултат от съвместната работа между ИЕФЕМ – БАН и Министерство на културата на Република България в НЦНКН се съхранява документацията по Националната система „Живи човешки съкровища – България”[34], както и материали от конкурсната сесия „Нематериално културно наследство”[35] на Национален фонд „Култура”.

Една от номинациите на област Перник в Националната система „Живи човешки съкровища – България“ представя словесния фолклор на брезнишкия регион. Това е кандидатурата „Чуйте и ще знаете“[36], представена от разказвачката Лидия Добревска от гр. Брезник, която беше вписана през 2010 г. в Националната представителна листа на нематериалното културно наследство[37].

В конкурсните сесии на Национален фонд „Култура” след 2001 г. постъпват също проекти, свързани с опазване на фолклорните традиции в региона, като най-активно участие взема Народно читалище „Просвещение – 1870“ в град Брезник, което представя различни елементи от локалната култура на региона: съборът на Видовден, обичаят Сурова, граовско-

[28] АИФ IV № 3, а.е. 64.
[29] Материали, постъпили за съхранение в архива са от град Брезник и селата Слаковци, Бегуновци, Велковци, Кошарево, Долна Секирна, Ноевци – АИФ IV № 21, а.е. 36-46.
[30] АИФ IV № 7, а.е. 1.
[31] АИФ VI № 54, а.е. 1-2.
[32] АИФ VI № 255, а.е. 1-3.
[33] CD АИФ № 53.
[34] Началото на Националната система „Живи човешки съкровища – България” се поставя през 2008 г. Тя се координира от Министерство на културата и се осъществява на всеки две години. Кандидатурите, които участват в Националната система, представят обичаи и локални културни практики, знания и умения, които се съхраняват и са жизнени в селищните общности до съвременността.
[35] Първоначално програмата се нарича „Автентичен фолклор”, а от 2015 г. „Нематериално културно наследство”.
[36] АИФ X Пк № 8. Вж. също Райчева, В. Нематериалното културно наследство на България: политики, практики, носители. // Български фолклор, № 1, 2013, 15–28.
[37] http://bulgariaich.com/?act=content&rec=11

то пеене, както и пресъздаване на граовска сватба[38].

Във *фотоархива* на НЦНКН се съхранява и снимков материал, документиран през 1989 г. в селата Долна Секирна, Ръждавец и Кошарево[39], както и от Граовския събор, провеждан в местността Бърдото в град Брезник[40]. В последните десет години фотодокументи от региона са предадени в архива от проучвания предимно на маскарадните игри в Брезнишко[41] и в резултат на изследователска работа в Черногорския манастир „Св. св. Козма и Дамян Асийски“[42].

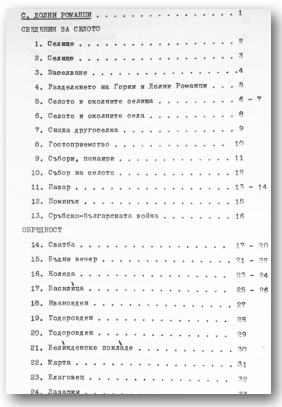
Видеоархивът съдържа документи, свързани основно с обичая Сурова в селата от Брезнишка община – Банище, Велковци, Гигинци, Долна Секирна[43], както и от сурвакарския фестивал в град Брезник[44]. Видеоматериали се съхраняват и за различни селища от региона, които са документирани по време на локални, регионални, национални и международни събори и фестивали. Най-голям обем видеозаписи се съхраняват от Националният събор на българското народно творчество в Копривщица[45], както и от Международния фестивал на маскарадните игри „Сурва“ в град Перник[46]. Сред видеозаписите от тези мащабни събития могат да се открият кадри и за участващите в тях селища от Брезнишка община.

* * *

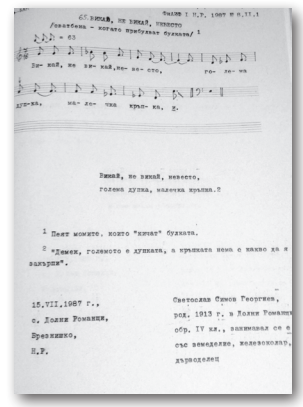
В резултат на прегледа на архивните материали в НЦНКН при ИЕФЕМ – БАН се вижда, че се съхраняват различни типове документи от Брезнишкия регион: фоно-, фото-, видеодокументи и документи на хартиен носител. На фона на експедициите, които са направени във връзка с регионалните проучвания, проведени от фолклористи в последните десетилетия на XX век, Пернишкият регион и конкретно Брезнишко са по-слабо изследвани. По-цялостни проучвания са реализирани в други части на страната като Благоевградско, Североизточна България, Сакар, Ивайловградско. Една от причините вероятно е по-късното осъществяване на

[38] АИФ IX.
[39] ФтАИФ №№ 657-659, 666-668.
[40] ФтАИФ №№ 660-665, № 725-729.
[41] Фт АИФ №№ 1359, 1360; 1361, 1412, 1417.
[42] ФтАИФ № 1131; 1203.
[43] Фт АИФ №№ 890, 959, 1091, 1095.
[44] Фт АИФ № 363, 891.
[45] ПВ № 2, 72, 84-90, 158-166, 278, 284-325, 337, 348-352, 746, 772, 800, 805-810, 884-885, 980, 994-1000, 1086-1087, 1122.
[46] ПВ № 3, 626, 648, 694, 745, 782, 813, 892, 928, 1040, 1096.

изследователската работа в Пернишкия регион – след 1989 г. В резултат на обществено-политическите промени в страната след 1989 г. намаляват финансовите възможности за провеждане на този тип регионални проучвания и те на практика са прекратени след 90-те години на XX век. Оттогава до днес, теренни изследвания се правят основно чрез работа по проекти или в резултат на индивидуалните изследователски интереси на етнолози и фолклористи[47]. Това от своя страна, ограничава възможността да се проучват цялостно отделни региони, а инициативата за такава дейност остава грижа основно на културните институции на локално равнище – на музеите в областните и общинските центрове.

С. ДОЛНИ РОМАНЦИ 1
СВЕЩНИИ ЗА СЕЛОТО
1. Селище 2
2. Селище 3
3. Заселване 4
4. Разделянето на Горни и Долни Романци . . . 5
5. Селото и околните селища . . . . . 6 - 7
6. Селото и околните села 8
7. Синха другоселка 9
8. Гостоприемство 10
9. Събори, панаири 11
10. Събор на селото 12
11. Пазар . . . . . 13 - 14
12. Поминък 15
13. Сръбско-българската война 16
ОБРЕДНОСТ
14. Сватба . . . . . 17 - 20
15. Бъдни вечер . . . . . 21 - 22
16. Коледа . . . . . 23 - 24
17. Васильца . . . . . 25 - 26
18. Йлиновден 27
19. Тодоровден 28
20. Тодоровден 29
21. Великденске покаде 30
22. Мартa 31
23. Благовец 32
24. Лазарки 33

Съдържание на архивна единица НЦНКН:АИФ 1 № 21

Теренен запис на песен и нотиране на песента.НЦНКН:АИФ 1 № 21

[47] Райчева, В. Нематериалното културно наследство на България… , 15–28; Алексиев, Б. Манастирът „Седемте престола“: изключението като процес. – В: Георгиева, А. (съст.) Свети места в Софийско – култове, разкази, образи. С., 2013, 170–189; Матанова, Т. Църногорски манастир „Свети безсребърници Козма и Дамян Асийски“ – история, пространства за посещение, случаи на наказания и изцеления. – В: Георгиева, А. (съст.) Свети места в Софийско ..., с. 225–243; Гергова Я. Цит. съч.; Любенова, М. Образът на Кара Фейзи в Пернишко – приписки и предания. – В: Фолклор, разказване, религиозност. Юбилеен сборник в чест на Албена Георгиева. С., 2016, 175–188.

БРЕЗНИК И БРЕЗНИШКО – ИНФОРМАЦИОННИ ФРАГМЕНТИ, ИЗВЛЕЧЕНИ ОТ ЛИЧНИ АРХИВИ

Константин Панайотов

BREZNIK AND BREZNIK REGION – FRAGMENTS FROM PERSONAL ARCHIVES

Konstantin Panayotov

ABSTRACT

This article is based on data extracted from several personal archive fonds. The varied engagement of the fond creators with the region determines the way the information is gathered and stored; its quantity, content, and value. In any case, these fragments could be regarded as valuable sources of information about the recent and not so recent past of the region; about the local community or its individual representatives.

Ключови думи: Брезник, лични архивни документи
Keywords: Breznik, Personal Archives

* * *

В предговора на едноименния сборник се застъпва мнението, че този край, от историко-географската област Граово, е сравнително слабо проучен в много отношения. Споменава се за съществуващите още от 40–те години на XX в., но останали нереализирани, намерения за издаването на подобен труд[1]. Същевременно бегъл поглед към помес-

[1] Сб. Брезник и Брезнишко. Краеведски изследвания. С., 2005.

тената в изданието библиография[2] убеждава, че спорадичен интерес по отношение на района е проявяван през целия период от края на XIX и през XX в. от изследователи, принадлежащи към различни клонове на научното познание (етнографи и фолклористи, археолози и историци, изкуствоведи и архитекти, лингвисти, геолози и т.н). Сред публикациите от най-ново време, третиращи историческа, етноложка и фолклористична проблематика, свързана с Брезник и Брезнишко, бих посочил работите на Б. Алексиев[3] Т. Матанова[4], Н. Манолова-Николова[5]и М. Любенова[6].

След като се запознах с част от посочените в библиографията на споменатия сборник трудове (на лица, работили в сферата на етнографията, историята, археологията и изкуствознанието), си поставих за цел проучването на някои лични архиви, съхранявани предимно в Централния държавен архив (ЦДА), в търсене на непубликувана информация за Брезник и района. В тази връзка ще спомена, че ме интригуваше и проблемът за връзката изследовател – обект на изследване. Т.е дали след приключване на съответната планова (проектна) задача и публикуването на определена статия или студия, връзката на проучвателя с обекта приключва, или продължава напред във времето. Казвам това предвид факта, че някои от публикуваните изследвания предлагат „изводи и препоръки" с оглед запазването и популяризирането предимно на образци от културата и народна архитектура[7]. Не на последно място, в личните фондове често имаме възможност да проследим и субективното отношение на фондообразувателя към даден обект, събитие, социален контакт, което ми се струваше важно в контекста на темата.

Погледнат в друг ракурс, текстът предлага едно популяризиране на имената на хора, които – чрез своята работа или чрез своето влияние и връзки – са допринесли за запазването и популяризирането на културн-

[2] Михайлов, Ст. Въведение. – В: Брезник и Брезнишко ..., 5 – 6.

[3] Алексиев Б. Манастирът „Седемте престола": изключението като процес. – В: Свети места в Софийско. Култове, разкази, образи. С., 2013, 170–189.

[4] Матанова Т. Черногорски манастир „Свети безсребърници Козма и Дамян Асийски" – история, пространства за посещение, случаи на наказания и изцеления. – В: Свети места в Софийско. Култове, разкази, образи ..., 225–243.

[5] Манолова-Николова Н., Рударство и свети места в град Брезник. – В: Манолова-Николова Н. П. Желева, Исторически изследвания за Средна Западна България XV-XIX в. С., 2014, 98–113.

[6] Любенова М. Образът на Кара Фейзи в Пернишко – приписки и предания. – В: Фолклор, разказване, религиозност. С., 2016, 175 – 186.

[7] Колектив Изводи и препоръки. – В: Комплексни научни експедиции в Западна България. Трънско – Брезнишко - Кюстендилско през 1957 и 1958 година. С., 1961, 558–562.

но-историческото наследство на града и района.

Личните фондове

Към настоящия момент, в търсене на информация за Брезник и Брезнишко, имах възможност да проуча описите на няколко лични фонда, съхранявани в Централния държавен архив (ЦДА) – София. Сред тях ще откроя тези на: Асен Василиев Петров – ф. 1680к, оп. 1 и оп. 2; Васил Пандурски – ф. 2085к, оп. 1; Христо Вакарелски – ф. 2072к, оп. 1; Борислав Георгиев – ф. 1319 к, оп. 1; Петър Чолов – ф. 686, оп. 1; Крум Нелчинов – ф. 1488к, оп. 1.

С оглед краткото време за подготовка на настоящата публикация, по-обстойно имах възможност да се запозная с архивните фондове на Петър Чолов, Асен Василиев и Борислав Георгиев.

Ще следвам схемата на последователно представяне на всеки един от споменатите фондообразуватели, съчетано с презентация на информацията за Брезник и Брезнишко, която съответният фонд съдържа. Където е нужно ще допълня изложението с бележки, относно забелязани различия в публикувана и архивна информация.

При преглед на инвентарния опис на личен фонд Петър Чолов (1923–2013) попаднах на податки за наличие на проектосборник с тематика Брезник и Брезнишко[8]. Запитах се дали не става въпрос за научно издание, което по някакви причини не е било обнародвано? Беше ми любопитно да проследя имената на авторите, подали статии за подготвяното издание, тематиката, както и евентуалните причини, довели до това проектоизданието да не бъде отпечатано. Оказа се, че става дума за вариант на сборника, издаден през 2005 г. Това, което прави впечатление е, че проектоизданието е мислено да съдържа и „Показалец" (вероятно именен, географски, на вещи), възложен за изработване на Петър Чолов и Павлина Денкова. Запазено е писмо, изпратено от Вера Георгиева, в качеството ѝ на секретар на организационния комитет по издаване на сборника, към Петър Чолов, в което се обсъжда работата по статиите, времето, в което трябва да постъпят, за да бъдат редактирани, както и работата по библиографиите. Като особено интригуващи бих посочил група документи, представляващи снета на фиши информация, за публикации, отнасящи се до Брезник и района, обнародвани във възрожденската ни преса (в-к Цариградски вестник, в-к Дунав, в-к

[8] Колектив Изводи и препоръки. – В: Комплексни научни експедиции в Западна България. Трънско – Брезнишко - Кюстендилско през 1957 и 1958 година. С., 1961, 558–562.

Македония и др.), и във вестници и статистически издания от периода след 1878 г.[9].

Следващият фонд, който имах възможност да прегледам по-подробно, е на проф. Асен Василиев Петров (1900–1981). Вниманието ми към него беше насочено от факта, че той е известен художник и учен-изкуствовед, работил активно и в района на Брезник. Творческият му път започва, след завършване на Художествената академия в София (1925 г.), първоначално като гимназиален учител в градовете София, Берковица и Шумен. През 1936 г. издава първият си значим труд „Трем на българското Възраждане". Впоследствие, през 1939 г. започва работа в Археологическия музей (Институт с музей при БАН от 1948 г.), междувременно по време на Втората световна война е на работа и в Народния музей – Скопие.

В тази връзка ще цитирам спомените, отнасящи се до Василиев, които срещнах в публикуваните мемоари на Иван Венедиков. Определя го като добър художник-копист, привлечен на работа в Археологическият музей от д-р. Иван Велков. Поради известни различия с Никола Мавродинов, заел поста директор след деветосептемврийския преврат, напуска и започва работа в отдел „Музеи" на Министерство на информацията: „[…] И Асен Василиев, и Карло Йорданов бяха свикнали да разполагат с времето си както си искат, защото вършеха възложената им работа добре. […] Но по това време се въведоха разни правила и партийните и профсъюзни организации следяха за изпълнението им"[10]. В периода 1948–1950 г. работи като референт и главен референт на музеите при Комитета за наука, изкуство и култура (КНИК). Впоследствие е сред основателите на Института за изкуствознание – БАН, и негов заместник директор (1950–1960). До смъртта си е професор във ВИИИ „Николай Павлович", днес Национална Художествена Академия[11].

Наследниците на А. Василиев поделят неговото архивно наследство между две институции – ЦДА и Център за славяно-византийски проучвания (ЦСВП) „Ив. Дуйчев". В първата постъпват документи предимно от неговият личен архив[12]. Във втората – неговата библиотека, фотоархив, ръкописни и старопечатни книги, рисунки, чертежи, писма.

Бих типизирал документите, съхранявани в неговия личен архивен фонд, свързани с Брезник, в няколко категории: създадени във връзка

[9] Вярвам, ще се приеме мнението ми, че работата в архив е чувствително по-времеемка, отколкото запознаването с класическа библиография.
[10] ЦДА, ф. 686, оп. 1, а.е. 486, л. 1–22.
[11] Пак там, л. 1–3.
[12] Пак там, л. 6.

с работата му в района; свидетелства за дейността на други лица; документи, възникнали във връзка с комуникацията му с лица, търсещи неговото съдействие и експертна намеса. Тъй като въпросните документи не са малко, тук ще направя една представителна извадка на съответните типове.

Сред тези, носещи информация за работата на други лица, ще обърна внимание на една пространна „Служебна записка" от 15.IX.1948 г., адресирана от Василиев, в качеството му на референт на музеите, до Председателя на Комитета за наука, изкуство и култура (КНИК). Чрез нея, най-общо, се обосновава искането на сума от тридесет хиляди лева, с които д-р Иван Велков да продължи разкопките си в Брезнишко.

„[...] Д-р Иван Велков, неплатен сътрудник на Българската академия на науките е единствения археолог, който се занимава нарочно с предримските укрепени селища в българските земи. Тези си проучвания той концентрира главно в Западна България, в областта Граовско, рядко посещавана от наши учени. При изследванията той се натъкнал на извънредно много тракийски крепости, струпани на едно място, нещо още необяснимо за нашата страна. За обяснение на тази научна задача и търсене на икономическите причини, събрала толкоз гъсто население в една малка област, през миналата година той започна разкопки на някой обекти, недовършени поради изчерпване на средствата и настъпилото неблагоприятно време за разкопки. [...] През тази година с помощта от Комитета той продължи проучванията си, но тази помощ се указа недостатъчна и затова предлагаме да му бъде отпусната допълнително помощ от 30 000 лева за да продължи работата си"[13].

„Записката" е ценно свидетелство в няколко насоки. От една страна, ни въвежда в познание за начина на работа на Чиновника Василиев. Добре информиран, запознат с механизмите за изразходване на средства, убеден в необходимостта и полезността от разходването на споменатите суми. От друга страна, видно е, че Бюрократът не е успял да „задуши" учения. Василиев не само акламира работата на своя бивш директор и колега, но чрез аргументацията си изразява убеденост в необходимостта от нейното продължение. Записката е източник, носещ информация за дейността на д-р Иван Велков в Брезнишко и неговият принос по разкриването, изследването и популяризирането на редица антични паметници от района.

Документите, свидетелстващи за работата на А. Василиев в областта, могат да се причислят към две категории – служебни писма и удостове-

[13] Пак там, л. 8–22.

рения, и записки на терен. Към първия тип бих посочил „Удостоверение" издадено от БАН с дата от 3.X.1952 г., в което се казва, че:

„Асен Петров Василиев, старши научен сътрудник от Института за изобразителни изкуства при БАН, като член на научната експедиция из Трънско краище, уредена по решение на Управителния съвет на БАН, е натоварен с изследване на народните изобразителни изкуства, стенописи, църкви и др. и за тая цел има право да прави фотоснимки на съответни обекти. […]"[14].

Безспорно по-интересни са документите, произлезли вследствие на неговата теренна работа. В архивния фонд се пазят свидетелства за дейността му в Брезнишко още от 40-те г. на XX в. От това време в неговия личен архив е запазена подробна оразмерена скица на църквата „Св. Петка" в Брезник, датирана с 8.VIII.1940 г. Изписано е името на свещеник Страхил Сотиров. В лявото поле, по дължина на листа, изследвачът е изписал с едри цифри годината 1643 и надпис „Праздникъ за всички месеци въ времето на Матей Бесарбов". Става дума за миней, издаден във времето на Матей I Бесараб (1632 – 1654), съдържащ портрет на владетеля. Василиев споменава за този паметник в своя публикация[15]. В нея обаче е пропуснал да спомене въпросната година. Използваният израз „издаден" навежда на мисълта, че става дума за печатна книга. Поради липса на повече информация, мога само да гадая за съдбата на този паметник – останал на съхранение в църквата, в музея на Брезник, попаднал чрез другата част от архива на Василиев в Центъра на името на проф. Ив. Дуйчев …

Интерес представлява работното тефтерче на А. Василиев от посещението му в Брезник през 1955 г. В него той документира работата си в църквата „Св. Петка" в гр. Брезник и Черногорския манастир „Св. Безсребърници Козма и Дамян Асийски" край с. Гигинци. От църквата „Св. Петка" са „свалени" ктиторски и епитропски надписи, свидетелства за изографисването на църквата, скица на църквата и на кръст, датиран 1831 г. Всички те са обнародвани от Василиев, а и от други изследователи. По-интересни ми се струват някой сведения за неговите контакти в гр. Брезник, както и бележки, информиращи за здравословното му състояние по време на експедицията. На л. 10 (гръб) с дата 15.VIII.1955 г. е записал следното:

[14] Венедиков И. Познайте ги по делата им. Българската интелигенция в моите спомени. С., 1993, с. 296.

[15] Венедиков И. Цит. съч., с. 296.

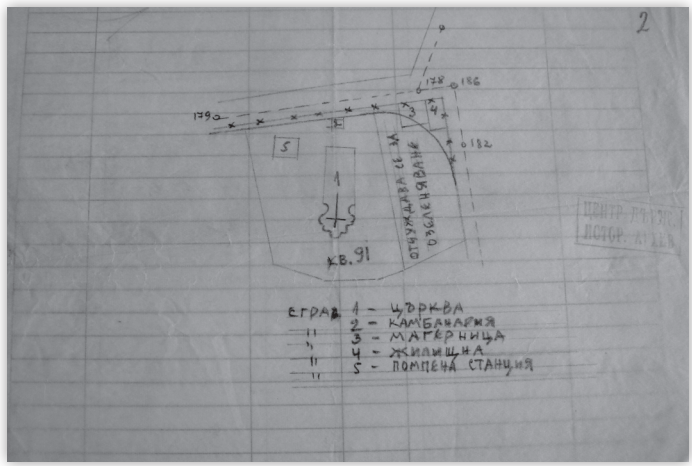
„Посещение и гостуване на проф. Георги Любенов-ската библиотека, много богат и ценен архив от баща му и дядо му. Старопечатни книги, Етнографски материал. Мемоари. Извънредно ценна сбирка – думи и изрази с обясненията им – от брезнишкия и граовски говор – около 6 000 думи. Това е единствения културен човек в Брезник. Прави впечатление и адвоката-пенсионер Михаил Георгиев – жив ум – находчив – Голям поклонник на брезнишката минерална вода[16]. С него отидохме до манастира Св. Безсребърници. С проф. Любенов и Н. Агънски бяхме на Билинския м-р.“[17].

На 17.VIII.1955 г. Василиев работи в Черногорския манастир. На лист е снета скица на църквата. Встрани от нея, по дължината на листа е записал: „Имах 5 часово кръвоизлияние от венеца и едва работих големи болки в зъбите”[18]. Врху друг лист е оставил сведение за находката на чук от епохата на неолита в землището на с. Велковци (дн. Брезнишко) и името на неговият откривател, учителят Янко Божилов.

1944 г.,Брезник „Желязната вода,
От ляво на дясно: Проф. Георги Любенов(първи), Александър Тинков (четвърти, Михаил Георгиев (шести). ДА-Перник, ф 358к, оп. 1, а. е. 79, л. 9.

[16] Тодева М. и кол. Пътеводител по фондовете от личен произход, съхранявани в Централния Държавен Архив // Архивни справочници, ДА „Архиви”, 17 (ч. I), 2012, с. 129.
[17] ЦДА, ф. 1680к, оп.1-2, а. е. 5914, (1839 – 1984). Вж. - http://212.122.187.196:84/Process.aspx?type=Fund&agid=41&flgid=5090193. Посетен на 15.08. 2018 г.
[18] По-подробно за архива на А. Василиев, съхраняван в ЦСВП „Ив. Дуйчев”, вж.: Полимирова М. С. Ангелов. Фотоархивът и личният архив на проф. А. Василиев като извор за историята на ценни и труднодостъпни паметници на Балканите. // ГСУ, ИФ, 99 (18), 2017, 349–391. Статията съдържа и богато приложение от снимков материал. Изказвам благодарност на колегите Анна Вергиева и Любомир Ташев от Института за изследване на изкуствата – БАН, че ми обърнаха внимание относно съществуването на фонд „А. Василиев” в ЦСВП „Иван Дуйчев” и ме запознаха с цитираната статия.

Скица на манастирския комплекс „Св. Петка” - гр. Брезник и на промените, които Градският съвет иска да наложи. ЦДА, ф.1680к, оп.1, а. е. 282, л. 2.

Ценен документ от архива на А. Василиев, разкриващ неговата ангажираност в процеса по запазване на културните паметници от миналото, както и авторитета му на експерт в тази област, е отправеното към него писмо, съдържащо молба за съдействие. Същевременно то е свидетелство за практиките на бездушно разрушаване на оцелели през вековете старини в епохата на най-новата ни история. Документът, подписан от Левкийският епископ Гервасий, се състои от два листа. Лист 1 представлява писмо – машинопис, изпратено до Василиев от Софийската митрополия с дата от 6.VII.1962 г. В него се говори за извършеното около 1960 г., под диктата на градския съвет в Брезник, застрояване на помпена станция в двора на манастирския комплекс „Св. Петка”. Съобщава се за направените от същия градски съвет промени в градоустройствения план, предвиждащи събаряне на части от оградата, магерницата и жилищната постройка и отнемане на въпросния терен, с цел изграждане на зелена площ. В писмото е изтъкната архитектурната и историческа стойност на обекта; научния интерес, проявяван към него; обяснена е несъстоятелността на плановете за въпросното преустройство. Към документа е приложена скица на имота и постройките. Към момента не познавам документи, осветляващи реакцията на Василиев по този случай. Знае се, че той е един от хората, с чиято намеса е спасена от събаряне църквата „Св. Петка Самарджийска” в София. Предвид професионалната, а защо да не добавя и емоционална обвързаност с манастирския комплекс „Св. Петка” в Брезник, ще предположа, че е твърде вероятно да е използвал някои механизми за влияние, успели да позабавят във времето този без-

мислен акт, осъществен, както ни информира краеведа П. Асенов, през 70 -те г. на XX в.

На края ще разгледам документи, запазени във фонда на Борислав Георгиев. Цитираната архивна единица съдържа три писма, разменени между Георгиев и протойерей Борис Николов от Брезник. Писмата са от април 1966 г. Основната тема в тях, като оставим настрана личните моменти, е ситуацията и състоянието, в което се намира църквата „Св. Георги" в Брезник. Запознавайки се с тях, четящият разбира, че те са продължение на проведен между двамата личен разговор. Стилът им е странен, долавя се някаква конспиративност, присъстват доста недоизказани неща. Например, единствено от използвания веднъж израз „новата църква" в писмото на Б. Георгиев от 18.IV.1966 г. се подразбира за коя точно става дума. Разбираме, че църквата се нуждае от нови прозорци (30 броя), а иконостасът ѝ е сериозно заплашен от вредители. Едно от исканията на свещеника, отправени към Георгиев, е да му намери „нечупливи" прозорци, като вероятно става дума за плексиглас. Това може да се тълкува като подсказващ знак, че над храма се осъществяват вандалски набези.

В свое писмо от 28.IV.1966 г. Борислав Георгиев се ангажира да закупи и изпрати разтвор срещу вредителите по иконостаса. Предлага да се използват боядисани шперплатови плоскости, вместо трудно-достъпното и много скъпо „нечупливо стъкло". Бил ли е застрашен храма от затваряне или друга по-сериозна заплаха от писмата не става ясно.

Първоначално храм-паметникът „Св. Георги Победоносец" е замислен като пантеон на падналите в Сръбско-българската война, впоследствие е посветен на всички загинали във войните за национално обединение уна България[19]. Осветен в 1948 г., през 1966 г., както се подразбира от разменените писма между свещеника и интелектуалеца, вече се нуждае от специална закрила. Борислав Георгиев поема обещание да говори „лично с Директора на Института за опазване на паметниците". В този тон са и заключителните думи в писмото му:

„[…]Сега подготвям почвата за всичко това. Не съм сигурен, че всичко непременно ще се разреши както ние искаме, но поне трябва да се действа, да се опитва, да се говори и убеждава. Аз обаче вярвам в добрия изход на всичко, което ще предприемем"[20].

В заключение бих предложил следните обобщения. Видно е, че прегледаните лични фондове съдържат ценен информационен ресурс по

[19] ЦДА, ф. 1680к, оп. 1, а. е. 201, л. 1.
[20] ЦДА, ф. 1680к, оп. 2, а.е. 1091, л. 2.

отношение на темата. Благодарение на този ресурс можем да осветлим моменти от по-близката или по-далечна история на района. Наред с това обаче тази информация поражда и въпроси. Какво е отношението ни към културното наследство (движимо и недвижимо)? Доколко мнението на учения, експерта, специалиста надделява в спора с чиновника? В наши дни това мнение често се подкрепя от гласа на гражданското общество, но пак сме свидетели на вандалски актове на разрушаване на археологически паметници или на ценни образци от градската архитектура. Свидетелствата от А. Василиев и конкретно тези, свързани с проф. Г. Любенов, отправят предизвикателства към музейни специалисти, архивисти и краеведи: каква е съдбата на неговото наследство, запазено ли е някъде? Може ли да бъде издирено и съхранено, дори фрагментарно, или е разпръснато и унищожено?

НЯКОИ АСПЕКТИ ОТ ЖИВОТА И РЕВОЛЮЦИОННАТА ДЕЙНОСТ НА ВОЙВОДАТА СЛАВЧО ПИРЧЕВ ОТ ГРАД БРЕЗНИК

Георги Радославов

ASPECTS OF THE LIFE AND REVOLUTIONARY ACTIVITY OF THE VOEVODE SLAVCHO PIRCHEV FROM BREZNIK

Georgi Radoslavov

ABSTRACT

In pursuit of the national interest, for hundreds of Bulgarians the national liberation struggle in Macedonia gave meaning and substance to live. They made up an army of volunteers ready to fight with everything they have for the coveted freedom for their Bulgarian brothers in Macedonia. The presentation reveals some aspects of the busy revolutionary activity of the Breznik born Bitola voivode (rebel leader) Slavcho Gigov Pirchev. For more than 13 years (1906-1920), with his detachment he patrols the villages in the Bitola area, shielding local population from Turkish atrocities. During the two Balkan wars (1912-1913) and the First World War (1915-1918), Sl. Pirchev kept at his watch. As part of the Macedonian-Adrianopolitan volunteer corps, for the entire duration of the hostilities and continuing armed fight afterwards, he battled the enemies of Bulgaria and Macedonia. For demonstrated initiative and heroism, he was awarded the military cross of the order "For Bravery".

Ключови думи: Битоля, Славчо Гигов Пирчев
Keywords: Bitola, Slavcho Gigov Pirchev

* * *

Със създаването на българската държава през 1878 г. националният въпрос на българите, дори частично не е решен. Според договора от Берлинския конгрес, българската държавност се осъществява само върху съвсем малка част от териториите населени с българи. Не беше решение за националното обединение на българите и създаването на Източна Румелия. Това разпокъсване на българската земя, за наше съжаление, отвори дълбока рана в душите на патриотично настроените хора, които искаха от всички откъснати от Берлинския диктат краища, българите да се присъединят към своето отечество. Извън българската държава остава Македония, в която избухва Кресненското въстание като протест против Берлинския договор, Западна и Източна Тракия, голяма част от Добруджа, земите по поречието на Българска Морава и други по-малки райони. С една реч, остана двойно повече територия извън границите на България. Затова съдбата на поробена Македония е органически свързана с родината – майка България. Страданията на българите в Македония е жестока и нетърпима болка в сърцата на патриотично настроените борци за свобода. Хиляди родолюбци от цялата страна, в това число и от днешната Пернишка област, се включват в революционните борби за освобождението и обединението на българския народ с останалите извън територията на България. Убедени, че се осъществява българския национален идеал, те са всеотдайни и решени на саможертва за постигането на основната цел – освобождаването на братята оттатък границата. Тази борба те приемат като неотменима човешка съдба и солидарност, навсякъде проявяват старание и нечуван героизъм. Стотици от тях загиват в тази борба като герои. За някои от тях, родени в Пернишка област, авторът е проучвал и публикувал досега три научни съобщения[1].

Първото съобщение е за роденият в с. Косача, Радомирско, околийски

[1] Радославов, Г., Войводи и четници от Брезнишко и Трънско, участници в национално-освободителното движение на Македония (1903 – 1920). – В: В търсене на националния идеал 1878 – 1913. Доклади и съобщения от Международна научна конференция. Благоевград, 2 – 3 октомври 2008. Благоевград, 2009, 262 – 271; Радославов, Г. Петър Милев – околийски войвода на Неврокоп по време на националноосвободителните борби в Македония. – В: Сб. Доклади от военнонаучната конференция, 23 юли 2003 г., Велико Търново. В. Търново 2010, с. 133 – 142.; Радославов, Г., Войводи от Радомирско в борбата за освобождението на Македония (1895 – 1925). – В: Сб. 100 години от Рилския конгрес на ВМОРО.
История и съвременност. Сборник доклади от международна конференция в Благоевград, 29 – 30 Септември 2006 г. Благоевград, 2006, 237 – 248.

войвода на Неврокоп по време на националноосвободителните борби в Македония – Петър Милев, загинал на двадесет и седем годишна възраст през юли 1908 година. Следващото съобщение е за участието на петима войводи от Радомирско в освободително революционното дело на Македония. От тях четирима загиват: Михаил Апостолов / Попето (на 2 април 1902 г.) и Христо Тодоров Атанасов, обесен в Битоля на 11 март 1908 г., споменатият вече Петър Милев и Асен Даскалов от Радомир, убит на 19 август 1925 г. В третото съобщение са представени войводите и четниците от Трънско и Брезнишко. Посочени са имената на загиналите от този край за свободата на Македония. Сред тях е синът на известния войвода от Трънско по време на Руско-турската война (1877 – 1878) Симо Соколов – Александър Соколов, загинал през Илинденското въстание от 1903 г. Освен него загиват още трима четници от Брезнишкия край. Според все още неуточнени данни, четници и войводи от Брезнишкия край в Македония са: Михал Анев Малинчев и Асен Ст. Михайлов, взели участие в Илинденското въстание[2].

Интересът ми провокира един друг съществен, но засега непроучен въпрос – за съществуването на пункт за преминаване по нелегалния канал от София и от вътрешността на страната за Македония, организиран още преди Илинденското въстание край радомирското село Мусибей (дн. Гълъбник). Пунктът е организиран в собствения чифлик на спечеления за свободата на Македония Владимир Бобошевски, закътан в малка странична и много тиха котловина, което е твърде голямо предимство. Тоѝ, както свидетелстват войводите капитан Георги Тенев, Душо Желев – войвода в Малашевско, Кратовско и Тиквешко, подвойводата Стойно Черногорски – непосредствен участник в боевете с турците по време на Илинденското въстание 1903 г., е солидна база и опора за преминаващите бойци на път за Македония[3].

В пункта край с. Гълъбник пристигащите борци имат възможност да отпочинат от дългия и труден пеши поход, да се опознават и сприятелят, да се подготвят психически за предстоящите боеве. Тук комплектуват и оборудват оръжието си и го изпробват. Освен това, тук се снабдяват с необходимите хранителни провизии и облкло. Бойците от техническите

[2] Сб. Брезник и Брезнишко. Краеведски изследвания, под редакцията на проф. Стамен Михайлов. С., 2005, Илюстрации на снимки, с. 18, 19.

[3] Николов Б. Спомени на Душо Желев. Вътрешна македоно-одринска революционна организация. Войводи и ръководители /1893 – 1934/. Биографски и библиографски справочник. С., 2001, 129 – 130; Гоцев Сл. Свободна България – стимул, база и опора на Македоно- Одринското революционно движение 1878-1912. Благоевград, 2005, Приложение № 17, Из спомените на Душо Желев., 155 – 156.

отделения се обучават в приготвянето на фугаси и подпалването им от различни разстояния, посредством медна тел и електрическа машина. По сведенията на преминалите през пункта, създадени са условия за правене на бомби, крайно нужни за въоръжената борба и за всеки боец поотделно. С една дума, доуточняват всичко, което им трябва за успешното преминаване на границата и реалното им участие в боевете. Много важен момент още е организирането на преноса на багажите им. За тази цел, те най-често наемат здрави и яки коне от близките села.

Според сведенията, с които разполагаме, в началото на август 1903 г. за дейността на базата край Гълъбник знаем, че за въстанала Македония тръгват Струмишката, Костурската, Кочанската и Воденска чета, а така също и техническата чета, всичко над 350 бойци, заедно с войводите си – Христо Чернопеев, Петър Самарджиев, Никола Жеков, капитан Георги Тренев, Панойот Байчев и Душко Желев. Засега тези сведения не разкриват цялостната дейност на пункта, но и те са достатъчни да се установи неговата важност в борбата за освобождението на поробена Македония. През следващите години от тук на път за Македония, пунктът продължава да приема и изпраща десетки, вдъхновени от идеята за свободата на Македония. През този пункт и през Кюстендил на път за Македония преминава през 1906 г. и Слави Гигов с четата на Алексо Стефанов[4].

* * *

Войводата Славейко (Славчо) Гигов Пирчев е роден на 8 януари 1886 г. в гр. Брезник, тогава в Трънски окръг. Неговият баща Гиго Пирчев изхранва семейството си с много труд чрез земеделие, като едва закърпва положението с недостатъчната му, за всички нужди, земя. Налагало се е да се занимава и с дребна търговия. Той взема участие като доброволец в Сръбско – българската война през 1885 г. Заради русофилските си убеждения, бащата е лежал известно време в затвора. Съдбата не е благосклонна към Славчо Пирчев. Твърде малък, когато е само на дванадесет години умира баща му. Славчо Пирчев остава сирак, с двете си, по – големи от него, сестри Еленка и Магдалена. На тази крехка за всеки човек възраст, бъдещият войвода е принуден да работи много, за да подпомогне прехраната на семейството. Принуден е да оре земята, да сее и да жъне за парчето хляб. Така помага на пословично трудолюбивата си майка Митра и двете си сестри. Майка му като жена, останала вдовица, също е един стълб и

[4] Гоцев Сл. Цит. Съч. с. 156.

работи наравно с него. Майка ми Митра беше много работна и *трудолюбива жена*[5]. Въпреки това малкият Славчо расте като буйно и свободолюбиво дете, независимо от тежката си орисия. Той, по своеобразен начин, се включва в протеста на неговите съученици, още като ученик в прогимназията. Причината е, че учителите му в Брезник не осигуряват необходимото им време за подготовка на изпитите в края на годината.

За богатата революционна дейност, свързана с борбата за освобождаване на Македония говорят многото запазени документи, предадени лично от Славчо Пирчев в Централния държавен архив в София, приети на 27 януари 1972 г. от комисия с председател проф. Любомир Панайотов.

Особено място в документацията заемат удостоверенията, издадени от Битолския революционен център за участието на Славчо Пирчев като войвода в Македония, за участието му в Македоно-одринското опълчение през войните от периода 1912 – 1918 г, материали като окръжните и околийските нареждания на Битолския революционен комитет и на Битолския околийски революционен център[6]. Съхранените документи удостоверяват натрупаният опит в разнообразната дейност на Битолския революционен комитет и са ценни извори за историята на революционните борби в Македония. От тях установяваме, че местните ръководства на другите окръзи в Македония действат по подобие на Битолски окръг. Архивните документи, които е оставил Сл. Пирчев дават пространна представа за цялостната работа на революционните органи и представляват задълбочен, и широк план на революционното мислене и действие. Многобройните писма от редица кадрови революционни дейци или редови борци, които е съхранил и впоследствие е предал в архива, са едно неоценимо документално богатство, разкриващи много страни от цялостната борба за освобождението на Македония и конкретно, извършеното от самия Пирчев. В предадените от него документи има и такива от сръбски четници. Те илюстрират стремежа и опитите, правени за единодействие между българи и сърби по време на борбата срещу турците. Много богата информация намираме в спомените на Пирчев за завръщането му от Македония през Албания и Румъния в България[7].

Ако се опитаме да вникнем, защо още като дете той е патриотично на-

[5] ЦДА, ф. 771К, оп. 6, а. е. 73, л. 1. Това са спомените на Сл. Пирчев за македонското революционно движение, където твърди: Когато станах 10-12 годишен, започнах да работя цялата мъжка полска работа: аз връзвах снопи, аз вдигах, вършеех – всичко аз работех, макар че бях дванадесет годишен.

[6] ЦДА, ф. 771К, оп. 6, а. е. 65 до а. е. 73. Архив на Сл. Пирчев.

[7] Николов Б. Спомени на войводата Славчо Пирчев. // ИДА, кн. 50, 1985, 327 – 335.

строен, трябва да знаем, че в тяхната къща често разпалено се говори за съдбата на Македония, останала извън пределите на България. Трайно запомнящи за малкото момче са уроците на всеотдайния патриот, учителя по история в Брезник, Иван Бояджиев. Той методично и постоянно в своите учебни часове втълпява на своите ученици, че Македония е исконна българска земя и всички българи трябва да са готови да помогнат да се освободи от наложеното ѝ робство. Тези разсъждения на учителя по история дълбоко и трайно остават в душата на Славчо, те стават верую на неговия живот[8].

След основното си образование Сл. Пирчев успешно издържа изпитите за влизане в новооткритото кадетско училище в София, но поради липса на средства се отказва. Записва се в Първа мъжка гимназия в София. Осъзнава какво го очаква и какво трябва да прави, за да оцелее и да бъде в полза на своето семейство. За да се издържа, в свободното си време усвоява обущарския занаят. Работата му в работилницата на Ризов му дава възможност да опознае несгодите на живота. Всички тези обстоятелства представляват сериозна школа най-вече за оформяне на неговия характер и за утвърждаване на мирогледа му. Той е удивително последователен в своите намерения. Съдбата сега е благосклонна към него. Попада в желана обстановка, където установява трайни контакти с хора, които работят за освобождението на Македония. На тази тема, тук непрекъснато се провеждат много задълбочени разговори. Младият човек е сериозно повлиян от разсъжденията на тези патриоти, ежедневно мислещи за съдбата на Македония. Те търсят пътища как да се включат в предстоящата борба за нейното освобождение. Сл. Пирчев е погълнат от тяхното убеждение и стремежа им безвъзмездно да дадат своя дял за освобождението на Македония. Това е завладяващ пример за младият човек, който смята на всяка цена да осъществи своите намерения.

Особени вълнения изживява по време на Илинденското въстание през 1903 г. Тогава младежът е силно развълнуван и е в безпътица, тъй като неговите съмишленици отклоняват желанието му да отиде с чета в Македония. Той не остава на страна от всеобщия революционен подем и прави опит да помогне с оръжие в ръка на поробеното и избивано невинно население в Македония. Твърде млад, Пирчев се убеждава, че само чрез

[8] ЦДА, 771К, а. е. 73, л. 3. Ето какво е записал в спомените Сл. Пирчев за ранните си години: Иван Бояджиев, учителят ми по история, непрекъснато ни говореше за Македония. Всеки учебен час намираше време, след като преподаваше урока, да ни разказва за Македония. Още в Брезник аз бях вече залюбил Македония.

въоръжена борба може да се помогне на братята от Македония. Разбрал за въстанието, неговата душа се бунтува и проявява желание за непосредствено участие във въстанието. Закърмен още от дете с тази повеля, за ранния си период от своето израстване, Сл. Пирчев пише следното: *Когато стана Илинденското въстание през 1903 г. в Македония, аз вече бях поотраснал. Аз работех като обущар при македонци*[9].

По това време Славчо Пирчев е само на седемнадесет години. Неговите опитни съидейници преценяват, че момчето е твърде малко. Както в спомените си е записал, дадения отговор за отказа да бъде включен в някоя чета е: *Не може, млад си*[10]. Това не го отчайва, а напротив го мобилизира и му дава сили, че в крайна степен чрез упоритост той ще постигне онова, което с цялата си душа желае – да даде своя принос за свободата на Македония. Дълбоко убеден, че избраният от него път е правилния избор, той ежедневно търси вариант да отиде като боец в Македония. Затова използва различни варианти и чака подходящия момент, без да губи вяра, че това все някои ден ще стане. Вторият му опит е през 1904 г., когато прави всичко възможно да се включи в четата на Алексо Стефанов, родом от с. Радево, Битолско. И отново, заради възрастта си, не е одобрен. Макар временно разочарован, буйният и смел младеж не престава да работи за осъществяването на своето верую – да воюва с оръжие в ръка за свободата на Македония.

Навършил двадесет години през пролетта на 1906 г. Сл. Пирчев влиза в родната казарма, за да отбие своя войнски дълг към отечеството. Включен е в състава на 26-ти пехотен Пернишки полк, разположен на гарнизон в Радомир. Това е очаквано за него задължение, тъй като е убеден, че именно тук той ще добие физически сили, военни умения за водене на боеве. Престоят му в Радомир е изключително свързан с утвърждаването му като личност. Неговият стремеж е да придобие онези човешки качества, които го правят достоен гражданин на своята родина. Сл. Пирчев, знаейки важността за бъдещето му като боец в Македония, отделя много грижи и усилия за издигане нивото на физическата си подготовка. Той е висок и строен, силен и здрав младеж. Тук израства и укрепва не само физически, но и психически. В казармата осмисля много неща свързани с защитата на всичко българско. Тук осъзнава, че всеки българин е длъжен да изпълнява своя дълг към родината. И още, че това се постига само чрез усвояването на бойните умения, на здравата физика и на патриотичното чувство, зало-

[9] ЦДА, ф. 771К, оп. 6, а. е. 73, л. 3.
[10] Пак там, л. 3.

жено в психиката на всеки човек. Само за няколко месеца, той разкрива не само пред себе си истинските си качества и възможности. Вследствие на доброто си представяне в казармата и с изключителните си качества впечатлява, и спечелва своите другари и военни командири. Утвърждава се като пълноценен човек, пламенен патриот, родолюбец и отлично подготвен боец. Вследствие на сериозните тренировки той става отличен стрелец и издръжлив в дългото бягане по неравен терен. За да го насърчи и отличи от останалите войници, командването на полка го награждава с часовник[11].

Това е сериозно признание за него, но той не се възгордява, а продължава да работи за усъвършенстването му в бойната подготовка. За това време в неговите спомени четем: *По стрелба бях отличник. По бягане бях - втори. Бях висок, силен и здрав*[12]. И като проследяваме развитието му през следващите години се убеждаваме, че добрата физическа подготовка му помага през целия дългогодишен период от 1906 до 1920 г. като борец за свободата на Македония.

След известните нам няколко опити, най-после през месец юни на 1906 г. възмъжалият и физически укрепналият младеж, Сл. Пирчев прекосява през Кюстендил границата с Турция, като един от четата на дългогодишния войвода в Македония, Алексо Стефанов[13]. Това е време на сериозно изпитание на неговите физически и психически качества. Започва своята революционна дейност за освобождението на Македония е продължение на тринадесет години. С четата на Ал. Стефанов участва в отделни престрелки с националния поробител. През зимата Пирчев се разболява. С разрешение на войводата се връща в България. Лекува се в София няколко седмици. Будното му революционно сърце не се примирява и той не спира да търси връзка със своите другари и революционни дейци, които да му помогнат отново да замине в Македония.

По това време той се запознава с големия български войвода Иван Наумов (Алябака), който често идва в обущарницата на Ризов, в която работи Сл. Пирчев. При своите срещи и разговори, младият патриот моли да го вземе като четник, а Ив. Наумов се съгласява като му казва: *На мене ми трябва такова момче*[14]. Спечелил доверието на войводата, Славчо е изпратен по негова поръка в Пловдив, за да вземе от III артилерийски полк

[11] Пак там, л. 3.
[12] ЦДА, ф. 771К, оп. 6, а. е. 73, л. 3.
[13] Пак там, л. 3.
[14] Пак там , л. 5.

трима подофицери с по десет войници, да ги уговори и качи на влака за Кюстендил. Спечелил уважението на войводата, през май 1907 г. Пирчев заминава с него за Македония. В спомените не пропуска да напише: *Голям войвода беше*[15]. Според записките на младия четник, само за една нощ стигат до Велес. Сега за втори път минава р. Вардар. На другия ден са край с. Белица, Кичевско. Тук за по-голяма оперативност при престрелките с поробителя, войводата разделя четата на групи.

По писмените сведения на Сл. Пирчев, когато воеводите свършват поредната конференция, Иван Алабяка изпраща Димко Могилчето (околийски воевода от Битолско), Блаже Крушовски и Алексо Стефанов да си отидат. На връщане взема само един четник със себе си, но в престрелка с турска потеря край с. Милковец, Кичевско, за всеобщо тяхно съжаление, войводата и четника са убити. Както пише Пирчев: *Така ние останахме без воевода, сираци*[16]. Според него мъката по загубата на смелия войвода е голяма. Войводата Ив. Наумов, Алябака е любим началник. Всеки четник тъгува за него, защото той държи на всеки един от тях като важна част от бойните единици, посветили се на идеята за подпомагане и освобождаване на местното население от тиранията. За него най-важно е било те да са боеспособни и мотивирани да влизат в честите престрелки с турския аскер. Бил е постоянно загрижен за тях и с особено внимание се е отнасял към проблемите в ежедневието им. Всеотдаен и грижовен, Ив. Алябака е съпричастен към съдбата на всеки боец, правещ всичко, за да има нормални битови условия за живот. Любимият им войвода не ги оставя гладни или без подходящото облекло и оръжие. Грижи се ежедневно и бащински за неговите бойни другари-четниците. Физическите му качества и смелостта му също са основен критерии за отношението на всеки четник към своя войвода. ЦДА, ф. 771К, оп. 6, а. е. 65, л. 1; Описанието е подробно: Минахме границата през месец юни 1906 г. край ойвода, след като умря Йован Пашата.

Кюстендил и оттам направо стигнахме в едно село отсам Вардар. Обаче не останахме в селото, а в една черква, там спахме. На другата нощ ни

[15] ЦДА, ф. 771К, оп. 6, а. е. 65, л. 1; Описанието е подробно: Минахме границата през месец юни 1906 г. край Кюстендил и оттам направо стигнахме в едно село отсам Вардар. Обаче не останахме в селото, а в една черква, там спахме. На другата нощ ни преведоха през Вардар с едно опънато вече между двата бряга на реката и ние по въжето. Отбихме се във Велес, където ни дадоха вечеря. Оттам се запътихме към Оровац – селото на Алабяка. В това село преспахме и на другия ден отидохме в с. Попадия. Под селото се срещнаха воеводите – 6-7 души, на конференция. Тези воеводи бяха: Христо Цветков, Иван Наумов – Алабяка, Тане Николов – прилепски воевода, Петър Ацев (с голяма брада) и други.

[16] Пак там, ф. 771К, оп. 6, а. е. 73, л. 7.

преведоха през Вардар с едно опънато въже между двата бряга на реката и ние по въжето. Отбихме се във Велес, където ни дадоха вечеря. Оттам се запътихме към Оровац – селото на Алабяка. В това село преспахме и на другия ден отидохме в с. Попадия. Под селото се срещнаха воеводите – 6-7 души, на конференция. Тези воеводи бяха: Христо Цветков, Иван Наумов – Алабяка, Тане Николов – прилепски воевода, Петър Ацев (с голяма брада) и други.

Известно е, че кръвопролитният бой на 3 юли 1907 г. с турския аскер *На Ножот* край с. Ракле, Прилепско, е с извънредно значение в национално-освободителното движение на Македония. Боят е паметен и за Сл. Пирчев. Удивен е от геройското поведение на българите, особено на петдесет и четирмата четници. След привършване на боеприпасите, пред опасността да бъдат заловени живи, както свидетелства войводата Пирчев, всички те се самоубиват. Пред телата на героите, командирът на турската военна част, се обръща към своите: *Виждате ли как се умира за свободата. Вие бихте ли умрели така?* Някои от турците започнали да разсъбличат четниците, тъй като те са с нови дрехи. Предводителят им Енвер бей ги предупредил: *Никой да не смее да вземе нещо!*[17].

В кръвопролитния бой На Ножот загиват младите Стоян Попов от с. Пенкьовци, Трънско, Стоян Иванчев от с. Станьовци и Крум Апостолов от с. Сопица, последните двама от двете брезнишки села[18].

Битолски войвода

След убийството на любимия войвода Ив. Алябака, Сл. Пирчев отива за петнадесет – двадесет дни при охридския войвода Петър Чаулев. След това два месеца е секретар в четата на Алексо Стефанов – Демир Хисарски районен войвода.

След убийството на битолския полски войвода Йован Пашата (Йоан), познавайки качествата и достойнства на Сл. Пирчев, независимо от предстоящите трудности и съгласно решение № 16 от 15 януари 1908 г. на Битолския околийски революционен комитет и околийският войвода, той е утвърден за Битолски полски войвода. Ръководните органи се надяват, че Пирчев ще оправдае високото доверие. Надяваме се, четем в документа, че Вие достойно и с по-голяма енергия ще запълните празнината, която се чувствува в казания район. В същото време му пожелават пълен успех в

[17] Пак там, л. 6.

[18] Радославов Г. Войводи и четници от Брезнишко и Трънско ..., 262 – 271; Дойчинов Ст. Кратък, но героичен живот. В-к Димитровско знаме, № 57, 16.VI.1982 .

трудната задача, с която се нагърбва. И, ако се интересуваме каква е оценката за цялостната му работа като дългогодишен войвода, ще разберем от по-късен документ, в който Битолският окръжен комитет удостоверява, че войводата Сл. Пирчев е показал голяма деятелност и акуратност във времето на неговото служене на Организацията, макар животът му е бил всякога в опасност. Това е достойна оценка за самоотвержения боец за свободата на Македония и местното население[19].

За по–лесното справяне с задачите като войвода за негов помощник е определен Петър Павлов, добре познаващ района и населението. Районът му за действие са селата – от Битоля до р. Църна – Кукуречани, Църнио бук, Трън, Карамани. Обхождайки ги с четата си, системно обучава населението и и пропагандира революционните идеи. Във всяко село има подготвени по 30-40 души, служещи си с оръжие, а целта му е местните хора да бъдат подготвени за предстоящото стълкновение с националния враг и потисник[20]. Мене ме смятаха – пише Сл. Пирчев, за воевода до 1920 година. Аз получавах нареждане за работа от окръжния комитет в Битоля[21]. Развива добра дейност за опазването сигурността на населението в битолския район.

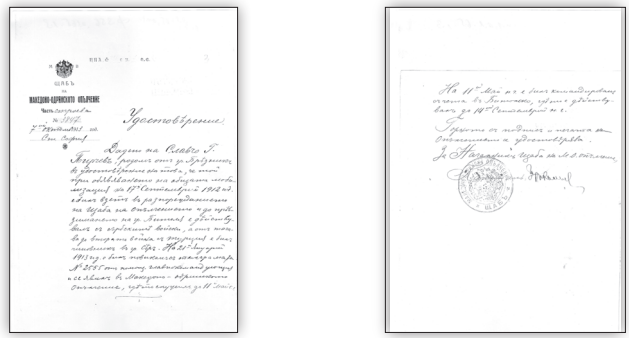
Денят 10 юни 1908 г., празник за българите в Македония

През пролетта на 1908 г. в Турция се забелязва едно осезателно активизиране на нови сили, които смятат, че е наложително да се проведат радикални промени в държавата [22]. На 10 юни 1908 г. е обявен Хуриетът. Този ден е вълнуващ за българите от Македония. Това е дълъг ден на всенародна радост за всички християни, защото се смята, че се слага край на теглото. Но твърде за кратко! Ние се събрахме 500-600 души комити и отидохме в Битоля. Там беше и Ниязи бег, който ми подари една кама за спомен, защото бях пленил един турски офицер с 12 души войници и ги освободих, не ги убих. Всички бяха млади момчета – 18-19 години[23]. За този хуманен акт след Хуриета от 1908 г., Сл. Пирчев получава от военния управител на Битоля Ниязи бей кама, която остава скъп спомен и съхра-

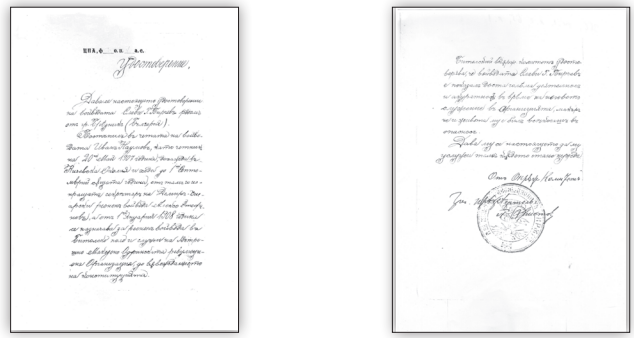
[19] ЦДА, ф. 771К, оп. 6, а. е. 65, л. 1.
[20] Пак там, а. е .73, л. 8
[21] Пак там, л. 9.
[22] Пак там, л. 1; Славчо Пирчев, в своите спомени, е написал следното: Преди Хуриета Ниязи бег – дружинният командир в град Ресен – избягал в гората да се бори против султана. Аз разбрах, че ще има нещо и реших да отида да се съветвам с Алексо Стефанов, беше неграмотен, но умен човек, като него рядко се намира.
[23] Пак там, л. 12; Личен архив на Станислава и Николай Пирчеви.

Битолски войводи

Документ № 1

Документ № 2

нява като реликва. Внуците му Станислава и Николай пазят, и сабята, и свирката на войводата.

С действията си войводата Сл. Пирчев печели доверието на местните хора. В този ден, като израз на уважение и благодарност, всеки го кани на гости. Той пише: Идват при мене четири непознати момиченца: „Господин Славчо, към нас да дойдеш“. Пита ги чии деца са: На Петре Попе. След малко идва и Петре Попе с жена си и учителката Биляна. Българите изразяват своята безпределна радост от този акт и затова търсят най-заслужилия боец в района, за да споделят своите патриотични чувства и да му окажат заслужено признание за всичко, направено за тях. Той е канен на гости не само от българи, а и от турци. Потвърждение е запазената от Пирчев и предадена в архива покана за вечеря от адвоката в Битоля Хасан Ефенди[24].

В този период Сл. Пирчев се утвърждава като справедлив и човеколюбив боец. Той цени човешкия живот. Потвърждение е случая с пленяването в престрелка и освобождаването на дванадесетте турски войника и офицера им, които не убива, каквато е тогавашната практика, а ги разоръжава и освобождава. С това е целял обикновените турци да разберат, че комитите не са против тях. Вие турците смятате, че ние комитите сме разбойници – обяснява той малко след освобождаването им. Ние се борим за свобода на нашия народ, а и за вашата свобода се борим. Ако ние победим, и вие ще сте свободни[25]. Велика човешка добродетел.

И, както пише воеводата, в този ден на човешка радост и приповдигнато настроение, на площада в Битоля идва и освободения от Пирчев турски офицер. В знак на благодарност към своя благодетел го кани на гости в родния си Истанбул. Пощаденият от Пирчев турски офицер, желае неговите близки хора да видят какви комити има в България, тъй като в Турция се утвърждава мнението, че те са най-лошите хора: У нас (в Турция – б. а.) смятат, че комитите са нещо страшно. Пирчев приема поканата и през август с.г. му гостува. В столицата на Турция е посрещнат много топло от цялото семейство на турския офицер. За заслуженото уважение той е придружен чак до границата: Заведе ме в тяхната къща – баща, майка, брат, сестра, снаха – всички ме смятат като негов брат. Жените стояха открити

[24] ЦДА, ф. 356, оп. 1, а. е. 77, л. 1; ф. 771К, оп. 6, а. е. 73, л.12: Чест имам да Ви помоля да заповядате днес на вечеря у дома ми. 10.VI.1908 г.

[25] Пак там , ф. 771К, оп 6 , а. е. 73, л. 13.

(не забулени) пред мене. Седях у тях четири дена[26].

За отношението на местното население към борците за свобода

За мен този въпрос е особено важен, тъй като по този начин можем да разберем взаимното уважение между комитите и местното население. Сл. Пирчев с всички сили го защитава и винаги наказва виновните, нарушили с действията си правата му. Той не подминава нито едно престъпление без съответното наказание. Доказателство за това е, което четем в неговте спомени: Убиеха ли турците християнин, аз не ги оставях без отмъщение[27]. Това издига още повече авторитета му сред населението, а от друга – респектира поробителя.

С особена сила и искреност впечатлява споделеното от Пирчев за местните хора, с които е работел. Населението разчита на комитите и е готово да жертва своя живот, когато трябва да ги укрива и спасява от вековния поробител. Слави Пирчев е съумял, след многобройните срещи, да прозре тяхната мъка, вълнения и надежди: Като ходехме по селата, събирахме хората и им говорехме. Това беше чист български народ! По-българи от нас! Събирахме ги и им говорехме за свободата най-много[28]. Цялото християнско население го уважава и той е с висок авторитет в района. Той го подпомага при всякакви ситуации. В това число става съдия при разрешаване на спорове, за да не прибягва населението до турските съдилища.

Впечатляващ е случаят, разказан в спомените му, с пребития от турците техен ятак Стойчо от село Лознани. Търсейки подслон, комитите се укриват в неговата семейна фурна. В нея се вместват всичките дванадесет човека. Турците идват да търсят комитите. В този момент се разиграва, показателна за адекватното поведение на местните българи, случка за укриване дейците на Македония. За да ги заблуди, съпругата на Стойчо отива да пали огъня на фурната, уж ще пече хляб. При отказа на стопаните да кажат къде са скрити комитите, започват да бият Стойчо, едва оцелял от нанесения му жестокия побой. След известно време той е убит. В спомените си Сл. Пирчев с възхищение и преклонение пише за предаността и всеотдайността на тези хора: Какви хора! Умираха за нас! И ние бяхме готови да дадем живота си за тях Прекрасни българи бяха[29]. Какво по-силно откровение и взаимно уважение между народ и комити? Прозряна е

[26] Пак там, л. 13.
[27] ЦДА, ф. 771К, а. е. 73, л. 10.
[28] ЦДА, ф. 771К, а. е. 73, л. 7.
[29] Пак там, л. 7

същността на тази взаимовръзка, която никаква сила не може да разруши или накърни, тъй като тя е дълбоко проникнала в сърцата, както на населението, така и на революционните бойци.

Неговата революционна дейност е многостранна. Освен с нея, както е записал в спомена си, извършва и редица допълнителни неща: Занимавах се и със съдебни дела. Виновните осъждахме и наказвахме. Заедно с един турчин адвокат разглеждахме делата. После той дойде с мене в България и се настани адвокат в Пловдив[30]. Явно, че той, благодарение на извоюваният си авторитет, става фактор при решаването на редица спорни въпроси по правораздаването към виновните лица.

Удивлява ни богатата и разнообразната информация от воденета и запазената до днес негова кореспонденция. В нея намираме интересни и значими факти от цялостната му дейност, свързваща ръководството на окръга и войводата. В тази връзка ще посоча, че особен исторически интерес предизвикват документите, които представляват специално счетоводство, водено от Пирчев за направените разходи и получените приходи[31]. Твърде акуратно е записвал движението на средствата, с които е боравил, могъл е винаги да знае колко е изразходвано и конкретно за какво. Това е потвърждение за неговата висока финансова дисциплина, отговорност и човешка добродетел. То е пример за разбирането му, че навременния отчет е гаранция за отлично изпълнена работа и за чиста съвест. В счетоводните му документи са дадени конкретните цифри по селища. В тях е отбелязано какви са приходите и разходите по отделните пера. Първият документ е от 3 август 1908 г., в който е посочил , че приходите от 1 януари до 1 август с.г. за с. Башеревица са 2 035 гроша, а разходите - 534 ,10. По неговата равносметка, на съхранение в касата остават 1501 гроша и 20 пари. Стриктно и точно. Написал е сумата и с думи. Посочени са раздадените пушки - 3 броя гръцки със 100 патрони, 5 тетовки с 100 патрона, 1 тетовка с 15 патрона. Подобна сметка е за с. Беранци. По същия начин са дадени приходите и разходите за другите селища.

В архива на войводата има много документи, от които се вижда какви са направените разходи. Контактите, които е имал с осемнадесетте революционни организации в различните села са коректно документирани. Това е също огромно богатство за разкриване същността и съдържането на неговата революционна дейност в продължение на няколкото години.

Запазени са още документи, говорещи за непрекъснатата му кореспон-

[30] Пак там, л. 7.
[31] ЦДА, ф. 771К, а. е. 66, л. 1 – 29.

денция с ръководния орган. В писмото, изпратено до Сл. Пирчев под № 24 от 20 януари 1908 г., от Битолския революционен окръг се изисква войводата да снабди една манлихера, патрондаш и другите поръчки за рогозини, няколко овце или теле. В друго писмо № 50 от 19 февруари с. г., отново от Битолския революционен окръг, се съобщава на Славчо Пирчев, че в Битоля е създаден Околийски комитет и др. п. [32].

Дейността му по време на Балканските войни 1912–1913 г.

На 17 септември 1912 г. във връзка с предстоящата война, Главният щаб на армията бявява всеобща мобилизация в България. Същият ден са призовани и всички войводи, действали преди това в Македония да бъдат готови за предстоящата ожесточена битка за обединението на България. В кратък срок те, в това число и Сл. Пирчев, приемат с удовлетворение поканата и по зова на времето тръгват към Македония. В този исторически момент за България, ЦК на ВМОРО чрез окръжно-апел приканва българското население в Македония да бъде изцяло в услуга на освободителните войски и да ги подпомага с каквото може.[33] Според предварителния план за воденето на войната, там ще действат Втора сръбска армия, към която се присъединява Седма Рилска пехотна дивизия, под ръководството на генерал–майор Георги Тодоров. Задачата на двете съюзнически армии е да освободят долините на реките Струма и Вардар по пътя им за Солун. Местните чети на ВМОРО са в тяхна пълна услуга[34].

Със започването на войната Седма Рилска дивизия се насочва към Царево село, Кочани, Щип, Струмица. За улесняване на тяхното настъпление, революционната организация на ВМОРО мобилизира и оборудва, с необходимите за целта атрибути, въоръжената милиция. Комплектова с оръжие, облекло и всичко, което е нужно за предстоящата война петдесетте и четири чети, съставени от нейните изпитани кадри, добре подготвени войводи и четници. В този момент в Битолско действат четите на Павел Христов и Сл. Пирчев. На тези бойни формирования се разчита, че ще допринесат много за утвърждаването на българското присъствие по места и установяването на българско управление. От тях, шест чети заминават за Одринско, а другите отиват в Македония. Задачата им е и да извършват разузнавателни и диверсионна работа, като пазят местното население

[32] ЦДА, ф. 771К, а. е. 66, л. 17.
[33] Гоцев Д., Ст. Германов, Ив. Илчев, Тр. Митев Македония, история и политическа ..., с. 1.
[34] Цит. съч. с. 15.

от издевателствата на турците[35]. Славчо Пирчев е определен и утвърден за воевода на чета № 20. Под неговото ръководство тя е изпратена със задачата да действа в Битолския район в помощ на съюзническите, освободителни войски. Четата на Пирчев, заедно с активно участие на други чети, оказва съществена помощ на сръбската армия, която се изразява в разузнаване и пряко участие във военните действия при освобождаването на Битолско, Кичевско, Охридско и Демир Хисарско. Навсякъде, където влизат четите на революционната организация се установява българско управление. На 12 октомври 1912 г. тринадесет чети, между които и тази на Сл. Пирчев водят цял ден престрелки с турските войски при с. Конопище. Вследствие на това турците са заплашени от блокиране и панически се разбягват. На 16 октомври четата на Пирчев отново се бие срещу турския аскер при Горничево. На 28 октомври 1912 г. битолските чети, в това число и Пирчевата чета, подпомагат нов сръбски отряд, тоя на подпоручик Георгиев, пристигнал да разузнае силите на турците при Битоля. За улеснение на съюзническите войски, при превземането на Битоля на 2 – 3 ноември, заедно с четата на Алексо Стефанов предприема активни действия при Боище и Гопеш. През следващия ден, в боя за превземането на Битоля, четите на Пирчев, Алексо Стефанов и местната чета на Илия Йосифов в сериозен бой с турски полкови части над Гопеш, западно от Смилево, достигат значителни успехи и спечелват четири оръдия като трофеи. Притиснати здраво, на 4 ноември с.г. турците разбират своето безнадеждно положение, опасността от обграждане и бързо напускат позицията, като се оттеглят далеч от полесражението[36]. След подновяването на военните действия през януари 1913 г., Сл. Пирчев получава телеграма № 2555 от Македоно-одринското опълчение, с покана да се включи в него. Заедно със своите сто и седем четници той веднага се отзовава на този повик. Войводите Христо Чернопеев, Георги Занков, Сл. Пирчев и една от серските чети, събират четиристотин и петдесет души. На път за позициите до Дедеагач пътуват с влака. Минават р. Марица и стигат българските части край с. Хора, където е разположено опълчението. Сл. Пирчев става взводен командир към XI серска дружина с командир капитан Зографов. Още същия ден след пристигането им съобщават, че турците правят десант в с. Шаркьой. Капитан Зографов пита: Кой иска да дойде с мене, да разби-

[35] Гоцев Д., Ст. Германов, Ив. Илчев, Тр. Митев, пак там, с. 14.

[36] Цит. съч. с. 15, 19; Дървингов, П. История на Македоно-одринската организация. Животът и действията на Опълчението. С., 1919, т. 1, с. 601, 628, 634 , 637.

ем десанта? Сл. Пирчев с негови четници спомага за предотвратяването на

турския десант на брега на Мраморно море в района на с. Шаркьой[37]. Ето неговото описание на събитието: Събрахме се около сто и петдесет души четници и войници. Дойде и Михаил Дервишев от Лом, който носеше планинско оръдие. Заедно с Дервишев отиваме над Шаркьсй (над чукарката). Турците правят десант. Енвер паша ни обстрелва от един брониносец със снаряди големи, колкото един човешки ръст, които обаче не се пръскат, а само се забиват в земята. А нашият Михаил, като прицели топчето и като започна да стреля... Всички турци избягаха от парахода. Тези, които бяха слезли – около сто – сто и петдесет души аскер – ние пък, пехотата, ги подгонихме – смазахме ги. Имахме в една кръчма около двадесет души наши ранени войници, оставени за лекуване. Турците, като минали, всичките ги изклали. И нашите, въпреки че са ранени, са се били, защото имаше около петнадесет турски трупа. Параходът, като видя зор, избяга. Ние влезнахме в Шаркьой, претърсихме всички къщи да намерим скритите турци, тъй като гърците ги криеха. Намерихме много малко турци, но не ги убихме, а ги взехме в плен[38].

По време на Междусъюзническата война

През месец април 1913 г. става ясно, че Сърбия и Гърция не се съобразяват със съюзническите договори. Затова Главното командване на българската армия разрешава на ВМОРО да изпрати разузнавателни отряди в окупираните райони със задача да установят точно какво вършат съюзниците, да организират и подготвят населението за въоръжено противодействие. Установява се , че амбициите на сърбите и гърците са тези територии да бъдат включени към техните държави. Бившите съюзници изобщо не спазват и зачитат правата на българите в Македония. Във всяко селище е установено тяхно управление. Затова в завладените от Гърция селища са изпратени седемдесет и осем души, комплектовани според тогавашните възможности на България в девет добре въоръжени малобройни, но оперативно подвижни чети, да пречат за изпълнението на пъклените им замисли. В районите завзети от сърбите са изпратени сто тридесет и пет души, организирани в двадесет и една чети. Четите по места са принудени от обстановката многократно да участват в сериозни сблъсъци с окупаторите.

Изпитаният в борбата борец за национално освобождение, войводата

[37] ЦДА, ф.771К, оп. 6, а. е. 73, л. 18.
[38] Пак там, л. 18, 19.

Сл. Пирчев е отново със своята чета № 20, с която действа в Битолско, в тила на сръбските и гръцки войски. Проявявайки своята вродена храброст, той се включва с вяра и надежда за победа в борбата с бившите ни съюзници. Известно е, че тази чета успешно се противопоставя в тила на гръцките и сръбските войски. Тя води престрелки и отделни боеве с тях при с. Фурка, Гевгелийско, с. Нъти, Съботско, с. Мойно Мариовско и другаде. Трябва да отбележим, че четите се ръководят от създаденият в Щип щаб начело с Тодор Александров. По това време всички войводи и четници, както и началниците на разузнавателните пунктове се считат за органи на Македоно-одринската организация (МОО). Основната им задача е да подготвят населението за участие в борбата за освобождение на Македония и за обединението с България[39]. Сл. Пирчев увлекателно е разказал един от интересните случаи по време на Междусъюзническата война. При една престрелка със сърбите е ранен Щерю Влахов, който не може да ходи. От заседналия куршум отзад, няма как да бъде поставен на носилка. В този случай Пирчев го носи на гръб два часа път до Радобор. Тук самият войвода, след дезинфекция, му изважда куршума с обикновено остро ножче. Раната е почистена с йод и е превързана[40].

Първа световна война

Всички чети, в това число тази на Сл. Пирчев, имат конкретни задачи и по време на Първата световна война. Той е командир на взвод в V-ти Македонски полк. Отново се изявява като опитен командир и храбър боец. В един от боевете той успява да плени тридесет и пет французи с техния офицер. Заради тази доблестна постъпка, лично известният български военачалник Борис Дрангов му закача на ревера "Орден за храброст – първа степен"[41].

По време на Първата световна война, с оглед на новите изисквания се прави реорганизация на МОО. Организацията се утвърждава като елитна военна част от редовната българска армия. На опълчението се разчита да изпълнява разпорежданията на Главния щаб. През пролетта на 1917 г.

[39] Гоцев Д., Ст. Германов, Ив. Илчев, Тр. Митев, Македония, история и политическа ..., с. 27; Николов, Б. Спомени на войводата Славчо Пирчев. // ИДА, кн. 50, 1985, с. 328.

[40] ЦДА, ф.771К, оп. 6, а. е. 73, л. 14, 15, 24, 25, 26.

[41] В спомените, той пише: Тогава плених тридесет и пет души французи, с един офицер. Поднасям сабята на Дрангов с думите: „Вие сте тук началството, ваша е сабята". Закачи ми орден за храброст I степен и една значка, която може да притежава този, който има всички ордени за храброст. Благодарих му . ЦДА, ф. 771К, оп. 6, а.е. 73, л. 26.

Съглашението изпраща сръбски чети в Моравско. Главното командване на българската армия, като ответна реакция, изпраща наши чети. Отново се опират на изявени и изпитани войводи като Сл. Пирчев и други храбри четници, за да се противопоставят. Задачата е изпълнена с достойнство. Знаем, че само след кратко време противниковите чети в района са изгонени[42]. Чрез спомените на Пирчев научаваме още редица детайли от това време. През войната българският офицер, поручик Димитров, на път за дома си в отпуск, е хванат на границата и е намушкан от сръбски четници деветдесет пъти с обикновено ножче. Благодарение на настойчивостта си, Сл. Пирчев открива деветимата изпълнители на това злодеяние. Изпраща ги в Княжевац, където са осъдени на смърт. За тази ми постъпка, Дървингов ме награди с орден за храброст I степен[43].

Заслужава си да посочим още оригиналната и дълбоко съдържателна оценка на Славчо Пирчев за нашата армия по това време: *Имахме отлична войска. Народ, който беше решен да умре, но да свърши работа. Това бяхме ние. Такова беше нашето поколение*[44] .В заключение ще посоча конкретни данни от два съхранени, оригинални архивни документа, които са важна илюстрация за богатата му революционната дейност. От тях се установява документално бойния път на Сл. Пирчев във войните, участието му в боевете и какви награди получава за проявения от него героизъм. В първия, Удостоверение № 3847 от 7 октомври 1913 г., се сочи, че по време на общата мобилизация на 17 септември 1912 г. е бил взет в разпореждане на Щаба на Опълчението до превземането на Битоля. Подпомагал е сръбските войски при тяхното настъпление за превземането на града. На 21 януари 1913 г. е бил повикан с телеграма № 2555 в Македоно-одринското опълчение, където е служил до 11 май с.г. След тази дата е командирован с чета в Битолско, където е действал до 14 септември 1913 в тила на нашите бивши съюзници[45].Вторият запазен, особено важен архивен документ е Свидетелство № 68, издадено от МОО на войводата Сл. Пирчев от гр. Брезник. Той ни дава изключително точна информация за годините, през които Пирчев се бори за свободата на Македония. От документа става ясно, че постъпва доброволно в редовете на опълчението, когато започва мобилизацията на 17 септември 1912 г. в III бригада, XI дружина, първа рота, изпълняващ длъжността старши подофицер на партизанския взвод

[42] Дървингов, П. История на МОО ..., т. 1, с. 57, 58, 59.
[43] ЦДА, ф. 771К, оп. 6, а. е. 73, л. 28, 29.
[44] Пак там, л. 19.
[45] ЦДА, ф. 356, оп. 1, а. е. 65, л. 3; ф. 771К, оп. 6, а. е. 65, л. 2.

№ 20. Той участвува във всичките походи на взвод № 20 от София до Гевгели и от Гевгели до Кешан, Малгара, Шаркьой, Гюмюрджина, Кочани и обратно в София. Според този документ по време на Междусъюзническата война Сл. Пирчев е участвал в боевете със сърбите при Емирица на 17 юни, Парадли на 18 юни, Пониква на 20 – 22 юни, Говедарник (при Повиен) на 5, 6, 7, 8, и 9 юли 1913 г. Със заповед до Опълчението № 83, § 1 за проявена активност, безпределна преданост и героизъм по време на войните е награден с орден "Кръст за храброст – IV степен". Уволнен е на 10 август 1913 г. със заповед, подписана от началника на МОО генерал-майор Никола Генев.[46]

От изложения фактически материал на базата на оригинални архивни документи за личността и революционната дейност на войводата Сл. Пирчев от град Брезник през периода от 1906 до 1920 г., може да се направи извода, че той е един от плеядата български борци за свободата на Македония, отдал дълги години в борбата за освобождението на тази българска земя. Тези предани българи, независимо от постоянните опасности, проявяват всеотдайност в борбата и без да жалят своите сили, отделят години от своя живот в името на свободата на Македония. Всички те, в това число и роденият в Брезник Сл. Пирчев, заслужават уважението на младите българи. Благодарение на активната им дейност, те с достойнство влизат в новата българска история. Сл. Пирчев е гордост за гр. Брезник и България. Ние, неговите потомци, трябва да бъдем признателни за дейността му в името на българското име. След войните Сл. Пирчев дълги години е финансов чиновник в София. Умира на 21 януари1973 г.

[46] ЦДА, пак там, л. 2.

ТИПОЛОГИЯ НА ГРАОВСКИТЕ ХОРА, ТАНЦИТЕ И ИГРИТЕ В ДОЛНО И ГОРНО ГРАОВО

Милчо Георгиев

TYPOLOGY OF GRAOVO HORO. DANCE AND GAME IN DOLNO AND GORNO GRAOVO

Milcho Georgiev

ABSTRACT

The paper examines the history, distribution and preservation of the traditional horo dances in the Graovo area (Dolno and Gorno Graovo). It offers an overview of traditional dance culture and historical facts, recorded in notes of travelers passing through Bulgaria; ethnological studies of folklorists and of local historians, as well as eyewitness accounts regarding the traditional Bulgarian horo dances, games and dances, and their place in the traditional rites, customs and holidays of the Graovo area Bulgarians of the Shopski ethnographic region.

It looks at knowledge transfer with relation to the folk ceremonial/ritual horo, and to the festive horo, which in this traditional society relied on experience rather than explanation. The study analyzes in detail the ritual and festive horo and dances of the two principle subareas – Dolno and Gorno Graovo of the Graovo section of the Shopski ethnographic region, where initiation ritual horo still co-exist with typologically more recent movement and dance configurations, with simultaneous transfer of knowhow and introduction and adoption of new behavioral norms, new ways of dancing and new styles of games.

Ключови думи: Граово, хоро, танци
Keywords: Graovo, Horo, Dance

* * *

Всеки град има своята древна-модерна легенда. И колкото по-стар е, толкова по-жизнени са традициите, смесващи в него минало и настояще. Независимо дали става въпрос за танц, музика, песен или словесен фолклор.

Градската песен и танц, регистрирани в България откъм средата на XX в., не са притежавали белезите на селските. Несъмнено пренасянето на тази градска култура е била дело на онези слоеве, които са били най-подвижни, най-малко свързани с градското население. Това са предимно търговците, скитащите музиканти и артисти, които свободно са обикаляли полуострова, чрез гурбетчиите, които са отивали на сезонна работа и най-вече от пристигналите чуждестранни инженери и специалисти, поканени на работа в новосъздадената българска държава след Освобождението ни от турско робство.

На фона на очевидните постижения на съвременния, авторски танц, у нас се забелязва една криза при запазването и съществуването на традициоинните фолклорни хора, и танци. Причина за това е преди всичко развитието на съвременния обработен (авторски) танц на фолклорна основа за сметка на танцуването за удовоствие.

Времето прекарано на селския мегдан в неделни и празнични дни се превръща в една от най-често употребяваните форми на комуникация помежду хората. Независимо от празника, църковен или светски, и мястото на провеждане – хорището, селския мегдан, площад, църковния двор, полето или улицата, връзката с тях винаги е била музиката и хорото - били те неделни, празнични, или обредни. В тази мегданска, улична култура, не са важни толкова хората, които свирят и играят, а свободата, която те дават. А когато си там, те налагат правила.

Времето около първата четвърт на XX в. се характеризира с по-нови, от градски тип хороводни песни и танци на песен: Йове, Лиле, Лиле, Петрунино, Жикино коло и др. Те имат съответните точно определени елементи в по-сложни неравноделни размери, изпълнявани и на традиционни български инструменти. В хороводната практика все повече се включват и са налице много европйски инструменти, като цигулка, хармоника, кларинет и медните духови инструменти, чиито развити инструментални мелодии обогатяват репертоара и на местните традиционни инструменти.

Годините от 30-те до към 50 – 60-те години на XX в. са години на силно разработени със сложни елементи, движения и варианти на местните и

внесени от другаде, главно от градовете, хора: За пояс, Йове, Лиле, Лиле, Петрунино, Македонската, Гражданската, Хорсей и др. Тук спадат и хората с по-нов тип хореографски строеж, с развита симетричност, на две страни, или в тип кадрилна форма, като например: Какините Радкини дечица, Брала Минка зелен здравец и пр.[1].

Новите условия доведоха до промени и в селските среди от граовския регион, които запазиха хорото като главен елемент на техните развлечения. Селските маси, които по един или друг повод пребиваваха временно в града, макар и в неделен ден, все повече модифицираха хорото. Традиционните ограничителни норми при играта на хорото бяха до такава степен отпаднали, че бе нещо обичайно слугини, войници или чираци да играят на хорото наловени един до друг. Макар да се констатира, че на много места вече са настъпили промени във все още съществуващите селски хора, те започват да отпадат от бита на младите. Докато през 30 – 40-те години на XX в. тези танци са започнали да се изучават по време на многобройните танцови забави, журове, соарета и вечеринки на село, като тяхна модификация, организирани едвали не, всяка неделя. Наличните данни показват, че към края на века съвременните танци все още не бяха проникнали в живота на селското население, но все повече се налагаха като типични игри на жителите на града и особено на младите[2]. Новите социални отношения и контакти предлагаха и такива игри.

В своите изследвания за град Перник, етнографката Цветана Манова пише: „[...] През това време градът, в който са родени дедите ми и техните деди, се прощава със старите си улици, старите си къщи и старите си хора...Няма я чешмата насред село, където момите са показвали новите си литаци и са "откradвали" "заправ" за дантели. Няма го мегдана до нея, където на празник мъжете са подхващали тежко мъжко хоро […]. Но само тук същите тия мъже, със същите бели ментета, след хорото са влизали с Бог на помощ в рудника. И само тук хората много дълго са били едновременно и селяни и граждани...И само тук съборите са се делили на мински и селски и са се правили на различни места"[3].

В своите спомени за граовските събори в Пернишко фолклористката

[1] Илиева А. Танцовият фолклор на Годечкия край. // Танцово изкуство, кн. 7 – 8, 1986, с. 6.

[2] В-к Български глас, бр. 70 от 24.XI.1982 г., с. 4.

[3] Манова Цв., Душата на стария Перник. В-к Димитровско знаме, притурка "Крило" 1991 г. м.август, бр. 3 – 4, с. 8.

Елена Огнянова пише: „[...] Най-голяма популярност имаше Минскиьо собор в Перник, който ставаше на 1 ноември – Ден на народните будитли и на Св. Иван Рилски. Този събор като в средорек събираше хората не само в Брезнишко, Трънско, Радомирско, Пернишко, но пристигаха хора от цялата страна [...] Парадът минаваше пред сградата на Минската дирекция [...] Изнизваше се дефилиращата ученическа върволица и от другия край се чуваха вече игривите звуци на Дунавското хоро. И в миг се люшваха по няколко хора – ученици и ученички, миньори, граждани и селяни, като по даден знак се улавяха на хорото и играеха сърцато по няколко минути [...] После засвирват музиките – те са няколко, специално идва една банда свирци от Брезник и друга от Радомир и започват едни хора, които не могат да се опишат. Постепенно любителите играчи започват да отпадат и остават най-сърцатите, най-темпераментните, най-увличащите се в буйния ритъм на хорото. Ела и гледай такова хоро и ако можеш, нагледай се – стотина души тропат весело, а сякаш една стъпка правят, един замах в движението, една усмивка разцъфтява на щастливото лице. Кулминацията на съборянските хора настъпваше, когато започваха надиграванията между брезничани и дивотинци. Години наред е съществувало съревнование в хората на Минския събор между игроорците на тези две селища.

Дори разказват възрастни хора една история, че било някъде в годините преди Втората световна война. Рано след обяд започнало надиграването между съборяните Брезничани и тия от Дивотино. Хорото било на пояс, най-характерното и най-обичано граовско хоро. То е особено темпераментно и буйно за мъжете, грациозно и хрисимо за жените. Та люшнали се двете хора, и работата била в това, кое хоро ще продължи да се играе по-дълго. Отдръпнали се отстрани всички съборяни, групата музиканти затворили в средата на хорото. Уловени за пояс, играли един срещу други така, че сами да наблюдават играта си. Колко време играли, никой не може да каже, но е било доста дълго и брезничани за малко да изгубят – танчоводата започнал да забавя стъпките, да прави известни хитрувания. Забелязала една брезничанка тази работа, самата тя била неподражаема игроорица, но тоя път бременост я възпирала да покаже майсторлъка си. Изтръпнала! Как брезничани ще се дадат на дивотинските играчи и то не при друго, а при получилото гражданственост отдавна "Брезнишко хоро". Та отишла тя за помощ на известния хороиграч от Бърцовия род на град Брезник, да помага. И така след още няколко извивки и люшкания на хорото дивотинци застанали като заковани, а брезничани направили още няколко стъпки и спрели горди. Това е наградата, че те последни са

спрели хорото, след като заедно са започнали. Може ли да си представи някой състоянието на едните и другите играчи? Може ли да се преглътне такова поражение? Който познава добре граовци, веднага ще отсече – не, не може[4].

Запознах ви по-обстойно със спомените и изследванията на тези две народоведки, за да усетят читателите духа на провежданите в онези далечни времена, в началото на миналия век, традиционни събори, които дух, очакване и настроение вече в днешно време не можем да усетим. Говорейки за възникването, развитието и функционирането на танцовата и музикална култура на селището Перник, се пораждат редица въпроси свързани с културата и икономическото му развитие:

Какво е представлявало селището Перник във фолклорно отношение преди разработването и разкриването на Пернишката мина и какво е станало със селището след това, в началото на XX в.? И още, след промяната от селска в градска инфраструктура на селището: Как се е изграждал местният и човекът – пришелец от близките селища? Как се е учил да играе, да пее, да свири и т.н.? Или както казва народът: Знанието е едно, а моженето друго! – то се изгражда и развива! Не би трябвало да подминем и въпроса какъв е бил приносът на чуждестранните специалисти, работили в Пернишката мина за изграждането на зараждащата се нова градска култура в Перник?

Фолклорните хора, игри и танци се създават от народа. Те живеят и еволюират, или загиват заедно с него. Но преди да анализирам хората, игрите и танците за забавления от регион Граово, бих искал да проследя някои исторически документи, които охарактеризират възникването и запазването на танците и характера на граовеца.

Като отлични коневъдци граовските младежи били събирани за конярии на султанската артилерия и конна гвардия. Пребивавайки в Цариград, Стефан Герлах, който наблюдава пристигането на много войници пише: „[…] Пристигаха през април и май от всички краища на полуострова, с кавали, гайди и гъдулки, с песни и ръченици. Те играеха из улиците своите танци, под наблюдението на жителите на милионния град. Движейки се из улиците и същевременно играели, те се залавят на “леса” {в Шоплука “леса” означава гъсто сплетена от пръти ограда}, като вплитат ръцете си в здрав хват “за пояс”. Всяка войнишка група е връхлитала на талази и се е стремяла да бъде по-ефектна, по-разнообразна, по-недостижима и неповторима […]. Така те се придвижваха напред, а на площадите и кръс-

[4] Огнянова, Ел. Граовските събори. // Алманах Струма, бр.1, 1987, 124 – 133.

товищата те играеха на място най-ситните си движения […]“[5].

Според някои учени и изследователи на българския традиционен танцов фолклор така се е зародил този характерен шопски и граовски стил на игра – да се играе в стройни войнишки редици напред и назад, като башхороводата дава команди. Така наречените команди за всяко селище са били различни, със свои отличителни и неповторими варианти, което довежда до едно богато разнообразие и отличителни варианти от команди и танцови движения, характерни за всяко селище. Създали се командите – копай, сечи, влачи, влачи куче колено, удри, изхвърли, тури и много други. Днес никой не играе по команди.

В своите спомени от 1858 г. турчинът Настрадин Чонер от Цариград (Истанбул) чувал от своя дядо, че: „[…] Българите, когато идвали за гвардейци на Султана в Цариград, били облечени в бели дрехи, закичени с цветя и птичи пера от пъстра домашна или дива птица, играели из улиците на градът и целият град излизал да ги гледа. Играели много бързо и динамично[…]“[6]. По този начин, Чонер потвърждава написаното от Стефан Герлах в своите бележки, че играта, бялото облекло и накичените калпаци с цветя и птичи пера, говорят несъмнено за играта на тогавашните граовци.

От изброените исторически свидетелства е видно, че отличителното птиче перо характерно за прабългарите, преминало през турските военоначалници, най-ярко се е запазило при граовците. В близкото минало, при сватба в селищата от Граовския регион, най-добрите изпълнители на сватбарското хора са били с птиче перо, което носели забодено на калпаците си. В един от най-сюблимните моменти на сватбата, са играели най-силния мъжки танц периняк, поради което една от версиите за името на Перник е и този танц – играещият човек с перо, наричали ги перняци. По този повод наричали и граовците “перняци”, а оттам започнали да наричат селището с името Периняк. Известни са и други названия на селището Перник, наименования като Периник, Перуник – от носенето на цветето перуника.

Петър Кузманов упоменава за произхода на името Перник, което той свързва със старинен славянски обичай от сватбените церемонии: най-вече заради човека с перото – шафера (девер), най-добрия хороводец, Перникът, или човекът с перото, се е наложил в Пернишко като уважаван

[5] Герлах, Ст. Дневник (1573 – 1578). Използван по ДА – Перник, ф. 933, Данчо Николов, необработен.

[6] ДА – Перник, ф. 933, Данчо Николов, необработен.

и почитан пазител на един хубав народен обичай[7]. Със същата почит и уважение се е ползвал и в Трънско, и тук-там из Брезнишко, където фонетическото изменение е извършено в малко по-друга нюансировка – започнали да го наричат перник. Независимо от това както думата перник, така и думата периняк притежават едно и също смислово съдържание и обозначават едно и също лице – хороводеца.

Симеон Мильов проучва как се доразвива този старинен славянски сватбен обичай в съвременната батановска сватба и самият предсватбен обред – как кичат калпака на девера, а той трябва да го откупи[8]. Но този момент с китенето и откупуването на деверовата шапка се среща още в с. Вукан, Трънско. От казаното, наистина, деверът е човекът с перото, сложено със зелен венец на калпака. С една дума – деверът е посредник, връзката на настоящето с миналото, и на настоящето с бъдещето. Той е украсен с венец и перо (пера), танцьор е и хороводец, служи за връзка на видимия с невидимия свят. Украсата се родее с такива обредни лица, каквито са водачите на коледарските куди и сурвакарските групи[9].

Пернишкият регион е част от Средна Западна България, в която са включени следните етнографски подрайона на Шопска етнографска област: Граово (Долно и Горно), Мраката, Знеполе, Краище, Полянци, Палакария, Деркул, Планинци, Нишавци. Танцови елементи, стъпки и движения, и близки до шопския стил на игра има в целия този пояс, известен като пояса на белодрешковци, започващ от р. Дунав при Лом, на юг по коритото на р. Искър, по р. Струма, та чак до Солун.

Тук се играят така наречените "скокливи" хора и игри със "старт", с типични бързоноги движения, с характерното "натрисане" и "приситване", което е най-характерния белег на граовския и шопски ситл на игра. Играе се в строини редици напред и назад, като башхороводата дава команди. Хората, игрите и танците на граовците са се обуславяли и от: географското положение на областта, от поминъка, от облеклото, дислокациите на човешките маси, външните влияния и културните преобразования. Най-силните граовски хора са мъжките, които носят белега на войнишките групи от миналото. Такива са Дивотинско староселско хоро, Вискярското, Зидарското, Раснишкото, Витановското, Калкашкото, Голямобучинското, Брезнишко мъжко хоро, Байловското и много други хора, всичките в 2/4 тактов размер, които носят името на селото, в което са създадени и

[7] Кузманов П., Селището Перник през вековете. С., 1963, 30 – 31.
[8] Мильов С., Периняк. // Струма, бр.2, 1991, 140 – 142.
[9] Пак там.

се играят. От всички мъжки хора най-богато, най-динамично, най-емоционално е хорото на периняците или селско за пояс, което се играе само на сватба.

Много характерна и стилна за Граовско е и хороводната ръченица в 7/8 такт – бърза и емоционална, която може да се играе от един изпълнител, мъж или жена, но най-често от двама изпълнители, на една мелодия, общоприета за всички селища в Граовско. Играта им в такива случаи има характер на танцово съревнование, при което всеки се стреми да надиграе другия, както с лекотата си на изпълняваните движения и фигури, така също и с издръжливоста си, на места се среща и в съпровод на песен. Известно е, че ръченицата се е играла главно по сватбите, при семейни празници и седенки като къщенска ръченица и едва към началото на XX в. навлиза по кръчмите. Върху танца ръченица виждаме най-добре очертаването на две основни емоционални смислови сфери, в които се заражда и развива опозицията на женското, сакрално и мъжкото, оргиастично танцувално начало.

Най-популярното хоро за целия Шоплук и Граово е смесеното селско хоро за пояс или селското в 2/4 такт, което се играе навсякъде, почти без изменения. Играе се при всякакви случаи – на неделни или празнични хора с едни и същи танцови движения, елементи и стъпки. Играе се на различни мелодии или на песен при жените и носи различни имена: за пояс, шареното, попадийската, лесата, селското и др. Хорото се играе смесено от мъже и жени, най-вече на хорището в неделни и празничните дни и по съборите.

Тук бих искал да ви цитирам спомени за провежданите събори в Граовско от Бай Кольо Чакарчийски – записани от Цветана Манова: „[…]Имахме тука едно време собор на Еремия. Беше голем, много хубав собор. Като бех детенце, соборо се правеше под гарата, където сега е Балкан {има се предвид някогашния хотел Балкан – б.р.}. Там беха ливади. Управата канеше Пети конен полк, та правеха разни гимнастики, прескачаха с конье препятствия, беше много интересно. На нашия собор идеха от другите села, околните. Па и ние сме ходили по чужди събори, у другите села. Ходил съм у Калкас на Петковден, и на Умни петок, у Бела вода – на Томина неделя, у Райлово – на ден на Св. Никола, у Студена – на Спасовден, у Кральев дол – на Кръстовден. Имаше в Перник и друг собор – минския. На него идеха хора не само от околните села, а и от другите градове – от Кюстендил, от Брезник, от София, от по-далечни градове. Защото и миньорите беха от други градове. А ние, перничани си обичахме нашия собор, не

минския. Той си беше некак отделно […]Разните празници си празнуваме повече по махали. Ние у Чекърчийската махала се собирахме вечер при воденицата. Тая воденица беше ортачка – Пурячка и Чекърчийска. Та тя имаше голем двор и у тоя двор се собирахме момите и ергените – бехме около десетина ергени и толкова моми. Имахме си едно дудуче и тупан – те това ни беше свирката. Шибахме оро и играехме сека вечер, та пушек се дигаше. Не знам как са ни стигали сили цел ден да работиме и вечер оро да шибаме[]“[10].

Освен многобройните хора, които се играят в Граово, играят се и много обичайни (обредни и ритуални) хора, характерни за всеки празник от обичайно – празничния календар на българите като например: Гергьовденско хоро, което се играе около курбана с печеното агне; Тодоровденско хоро на Тодорица, ритуални хора на песен , играни около тодоровденските обредни хлябове; Вой-дудуле или Росоманка при молебените за дъжд; Лазарските хора – на Лазаровден; Сурвакарското хоро – играно от сурвакарските дружини по време на зимните сурвакарски игри; чорбаджииски хора.

Заслужава да се отбележи едно характерно сватбено хоро, което се играе в стаите (одаите) и в различните села се нарича различно: Попиното, Чичовото, Кьорчовото, но най-често се среща под името Мажкото (Мъжкото) в 7/8 тактов размер, което се играе, като на първо време от такта се удря силно в дъсчения под (или земята), като се цели да се счупи дъска от пода – защото се вярва, че ако се счупи дъска, ще се роди “мажко” дете и от тук хорото се е наричало “мажкото”.

От участие в различни обреди, танцът си извоюва собствено място за развитие: на хорището, “орището”, “гумното”, “мегдана”, претворено и доразвито най-вече от десетки хореографи – Йордан Николов, Станой Андонов, Трифон Тинков, Йордан Божилов, Георги Димитров, Лозан Иванчев, Петър Григоров, Димитър Димитров, Методи Кутев, от редица танцови групи от пернишките рудници – на “Александър Миленов”, “Толбухин”, “Шахта”, Централна обогатителна фабрика, от ансамбъла при Профсъюзно дружество на строителното отделение на мини Перник, от Представителен танцов ансамбъл “Перник” при Народно читалище “Миньор” гр. Перник, Представителен ансамбъл за народни песни и танци „Граово“ при Дом на металурга гр. Перник, от ансамбъл „Бреза“ при Народно читалище „Просвещение-1870 г.“ в гр. Брезник.

Днес Хорото – било то малкото махленско, вечерно или голямото днев-

[10] Манова Ц., Сокове от корена – етноложки интервюта. Перник, 2011, 455 – 462.

но, празнично съборно хоро, в което участват мъже, жени, стари, млади, женени, неженени, вдовци, срещаме все по-често на сцената. Хорото става център и кулминация на селския или градски празник. То го фокусира, и същевременно го рамкира, дава му начало и завършек, като се започне със старите женски хора на песен и се свърши с разиграните обработени смесени, мъжки и женски хора с инструментален съпровод. Хорото е място за регулиране на жизнената енергия на човека, място за отмора и веселие.

Традиционното хоро на Балканите и по-късно танците на стара Европа, са в непрекъснато взаимодействие, като днес вече се развиват и други форми на танцови движения и стилове с музика, характерна за различни обособени социални групи. Във времето на глобалния свят и съвременните комуникации, хорото си има специфичното време и място за изиграване.

ХАРАКТЕРНИ ОСОБЕНОСТИ НА ГРАОВСКИЯ ДИАЛЕКТ В БРЕЗНИК И БРЕЗНИШКО

Златка Стратиева

PARTICULARITIES OF GRAOVO DIALECT

Zlatka Stratieva

ABSTRACT

The article focuses on several questions: First of all, it is the very accurate finding of expressive synonyms in the dialect, which are a verbal expression of speech. The synonyms reveal the nuances of the word and thus give us information about the spiritual richness of the Bulgarian soul from the ancient antiquity.

Secondly, it is the ability to create words, phrases, and phrases to form a sound and colorful speech. It is in harmony with the high sensitivity to the world and must be perceived and jealously guarded for the future.

Thirdly, dialectical differences emerge among very close settlements of our dialectal domain. This is an indicator of the different capabilities of artists from individual settlements.

Therefore, every local speech carries many of the general features of the dialect, but it also has its own appearance and an original hue in the name of objects, events and phenomena. They distinguish it from the neighbor's dialect. At the same time, it explains the existence of many dialects in our small country.

Ключови думи: Граово, диалект
Keywords: Graovo, Dialect

* * *

Диалектът в Брезник и Брезнишко и днес заема значително място в ежедневната реч на хората. Това е важен белег, че той е жив, изключително устойчив и издръжлив, който владее и не предава лесно своето пространство.

Търсенето и възкресяването на думи от диалекта предизвиква желание да ги изчистваш от натрупванията на времето и праха на забравата, за да светват отново с истинския си блясък.

Отношението на хората към диалекта е различно и то се движи в рамките на двете крайности - от неговото утвърждаване, до пълното му отричане като остаряло и ненужно.

Затова днес в Брезник ще чуете и книжовна реч, и диалектен говор, жаргонни думи и чуждици. Последните са много напористи и се настаняват главно в езика на по–младите, чиято реч постепенно обеднява, шаблонизира се и става все по-безизразна. Не бива цялото богатство на езика да се затваря в няколко досадно повтарящи се думи като: ЯКО, ЖЕСТОКО, ВЪРХА, СУПЕР, КЕФИМ СЕ, ГОТИНО и други подобни. Безлично, безизразно, оскъдно и бедно, особено, когато няма други, които да ги заменят и разнообразят.

Тези думи, заели място в езика, не трябва да бъдат оставени самодоволно да се кефят, да се перчат, че са супер и да им е готино. Нужно е да се свият и стопят сред многото красиви думи, останали в диалекта или в книжовния език.

Да познаваш или владееш диалекта не е беда. Ако знаеш да кажеш *Искам да ям* няма защо да се срамуваш от диалектния израз *сакам да ручам*. На него най – много ще се зарадва твоята стара баба, при която си отишъл на гости, защото така ти най – лесно ще се доближиш до нейната реч, до нейния свят, до младото и минало, свързано с мили спомени.

Може ли това да е лошо?

Такъв един израз няма с нищо да намали твоята култура и образование, но той ще те сближи с хората. Когато сте слушали слово на добър оратор, не може да не ви е направило впечатление как той вплита в речта си тук-там думи и изрази от народния говор. И тогава речта му изведнъж се раздвижва, като че ли се събужда и разцъфтява със своята колоритност и неповторима образност, които я правят достъпна, завладяваща, запомняща се. Тогава усеща нейната сила и особено въздействие.

При едно посещение в поликлиниката бях свидетел на следната случка. Имаше много хора. Дойде старец, който ходеше с голямо усилие. Той се подпираше на бастуна и чакаше някой да му отстъпи място да седне. Когато това не стана, се обърна към две млади момченца с думите: *Деца, де ми направете малко место да се згруам и я на клупуту, оти не ме държу цевакьете.*

Дълго размислях и върху изречението на стария човек и върху думите *згруам, и цеваркье.* В думата згруам има струпване на звучни съгласни з, г, р, които създават усещането за шума от отпускането на старческото тяло върху пейката, а сравнението на болните му крака в две тънки цеви, потреперващи от болка и безсилие, е молба за състрадание .

Згруам - сгромолясвам;

Цеваркье – тънки цеви;

Клупа - пейка.

Момчетата не бяха чували тези три думи, но младите граовски души изглежда бяха погъделичкани от тях и ги бяха грабнали. Когато старецът стана да влезе в лекарския кабинет, те му помогнаха да отиде до вратата, а после го изпратиха, като се поспираха той да почине, смееха се с него и нещо шумно разговаряха. Бяха открили, че думите, които изговаря старецът, носят в себе си някакъв магнит, който ги привлича.

Граовският диалект е много труден за овладяване, поради голямата му отдалеченост от официалния език. Той има редица характерни особености, прилики и отклики с книжовния език, на които трябва да отделим внимание.

В диалекта не съществуват думи, които започват или съдържат в себе си звуковете Ф и Х. При изговор звукът в началото на думата Х просто се изпуска, а Ф се изпуска или замества с В.

Например: Вместо *фурна* се изговаря и се пише съответно *вурня*;

Вместо *кафе* се изговаря *каве;*

Вместо *Христо* се изговаря *Ристо*.

Друга отлика на граовския диалект е изговора на думи, които съдържат в книжовния език така нареченото променливо Я. В диалекта това Я винаги се изговаря като Е. Затова ние сме наречени екавци, а местният ни говор е твърд. Ние произнасяме: ГОЛЕМ вместо ГОЛЯМ, ВИДЕЛ вместо ВИДЯЛ, БЕЛО вместо БЯЛО.

В брезнишкия диалект съществителните имена от мъжки род имат само пълен член - ЪТ. Например: председателът, дворът, мостът.

В книжовния език двата звука Ш и Т се записват с една буква Щ. В диалекта това са двете съгласни Ш и Ч, по което се познава, че сме от Западна

България. Например: *КЪЩА* – в книжовния език, *КЪШЧА* – в диалекта.

Едно от богатствата на диалекта е, че много думи освен пряко имат и преносно значение в зависимост от израза, в който се намират. Например: диалектната дума *ПУЦАМ* има пряко значение в изречението: *Ловджиете от сабале пуцаше с пушкьете, та ни заглушише ушите.* Думата ПУЦАМ е с преносно значение в изречението: *Ка не можемо да идемо на собор, пуцамо от яд.*

Диалектът изобилства със синоними, което е едно богатство и белег на образно мислене с точен подбор на думи. За разликата в плача на детето, народът е намерил думи, които носят промяната и новото в нейното значение. Ето и примери:Когато бебето е недоволно от нещо, то изразява своя протест като започва да ВИКА, но не в смисъл, че зове някого, а започва да плаче. Така се и казва: Детето поче да вика. Но това не е единствената дума, която назовава действието плачене. Народът е създал други, които са синоними употребени в градация. Същото действие се назовава от още няколко думи: ЦИВРИ. Детето иска да привлече вниманието върху себе си и с гласа си подсеща, че трябва да се направи нещо, за да спре; РОВЕ, ако с циврене не се постигне желаното, малкото продължава с много силен и настоятелен плач; ПИШЧИ, което означава, че малчуганът няма да спре лесно; РАЗМИРА и се ДЕРЕ, което вече е неукротим плач; ТРУБИ и ИЗВИВА, защото не може да измени нищо. Жената, която е загубила близак човек плаче също така силно и протяжно, защото не може да промени тежката ситуация.

Всички тези думи – синоними *вика, циври, рове, пишчи, размира, труби, извива,* говорят за едно голямо словесно богатство на образното мислене, защото всяка една от тях има свой личен оттенък, който уточнява в детайли смисъла на думата викам.

Много от думите в диалекта имат освен смислена и звукова изразност, която подсилва смислената. Всеки знае, че при изговарянето на отделните звукове, говорните органи на човека заемат различна позиция. При изговор на звука М, трябва да затвори устните си. При Р езикът трепти, а при Н трябва да допрем с език небцето. При звук Ц устата ни се стягат и почти затварят, зъбите се доближават и между тях се прецежда звукът Ц. Затова той не случайно е употребен два пъти в думата църцори, за да се усети колко пестеливо се прокрадват капчиците вода. Така ние слухово долавяме това цър – цър, което наподобява шума от оскъдно течащата течност.

Между селата Кошарево и Станьовци глаголът *църцорим* е преминал в съществително собствено име. Там край пътя има чешма, която носи

звучното име Църцория. Веднага се усеща, че самото наименование я поставя край шосето и тя изпълнява своето предназначение – може само да църцори, но и в най – силния пек ще разкваси зажаднелите устни на уморен пътник. Така е през лятото. Църцория просто си църцори. През другите сезони, особено през продължителните есенни дъждове, водата на *Църцория* започва да *шоботи или дурляе*, което означава, че се увеличава, приижда и оглася всичко наоколо. Това звучене на думата донася до нас шума на волно разливащата се вода. Вижда се колко прецизен е бил създателят на тези думи – на скъперничката църцори и волните шоботи и дурляе.

Ще припомня и онази характерна протяжна граовска песен, когато Жалба пише жална България. Употребата на думите Жалба и Жална носят особено внушение за безизходица. Жална България пише не протест, не молба или зов за помощ, мъст или отплата, а България е жална и пише жалба. Само две думи, които съдържат звучния съгласен Ж, който докосва и те изгаря като жарава. Двете думи казват всичко. Думата *жална* предизвиква съчуствие и съпричастие. Тя е нежна и тръпнеща – докосва очите и примамва сълзите човешки. Каква важна и тънка разлика, която само човешката душа – струна може да разкрие дълбочината на чувствата, които я разкъсват. Само един народ с поетичен заряд може така да подреди думите, че те да вълнуват сърцето и да разтърсват душата. Нека не забравяме това и да се гордеем достойно с него.

В диалекта много често се среща един интересен звук ДЗ в думите: ДЗИПАМ, ДЗВЕР, ДЗВОНЦИ, ДЗЪД, ДЗАРАН, ДЗВЕРИМ СЕ, УПРЕДЗАМ и много други.

В думата ДЗЕДЗАМ този звук е употребен два пъти съвсем целенасочено. Това ДЗ като че ли тъпче на едно място. Звукът носи в себе си ритъма на хорото. До тук то е било буйно и неудържимо. Сега е спокойно стихнало и уравновесено. Играчите само за миг имат нужда да си поемат дъх. Краката са укротени. Те само ритмично се поклащат, *дзедзат* на едно място, а телата се полюляват в унисон със спокойната мелодия, която само след миг ще изригне в зов за буен танц.

Една красива дума от диалекта събира в себе си много синоними. Това е думата УИЛНА. Уилната жена е тъжна, самотна, печална, отчаяна, скърбяща, разочарована, отпусната, замислена и т. н. Само дотук осем думи от книжовния език, синоними на думата уилна, разказват подробно същото, за което ни говори скромната дума, създадена и запазена от народа до днешни дни.

В диалекта интересно звучат думи, които носят подигравка, закачливост или неприятно усещане. Например: СМРЪДЛА – като че ли от самата дума се носи смрад и воня; ПОВЛЕКУЛЯ – думата влачи, мъкне със себе си мързел, отпуснатост и всичко това отблъсква и отвращава; ВЪШЛА – само като я чуеш, сякаш косата ти се повдига от сган, която се е настанила и те притеснява; ДРИСЛА – няма да обяснявам какъв неприятен аромат излъчва тя. Могат да се посочат още десетки подобни думи – *чанчава, мочла, кошило* или словосъчетанията – *с дърляви очи, с разпатрени обуша, със сцепени чорапци, с усалтен вистан, със сплъстену косу и какво ли още не.*

В това отношение не са пощадени и мъжете: *смъкля, заплес, патралюга, дришля, глупча, перко, пианичище, изпразнил пантолете, повлекъл ногьете, замутил очите и много други.* Едни от тях носят ирония, други са безцеремонни, а трети пълни с укор, отвращение и погнуса. Но всички те са с подчертано отношение, с оригинално и точно попадение. Видно е, че ни трябва бистра изворна вода, от която да извадим, както казва народният поет Иван Вазов звуци сладки, които да покажат в чистий блясък красотата на нашият език свещен, завещан от дедите ни.

В Брезник и близките до него села в диалекта глаголите от първо лице множествено число завършват на МО – *дойдомо, пойдомо, седомо.* В други селища глаголите завършват на МЕ – *дойдоме, пойдоме, седоме*. В трети окончанието е Я – *дойдоя, пойдоя, седоя*.

Това са в общи линии по характерните особености, прилики и отлики на диалекта, които го сближават или отдалечават от книжовния език. От дълги години нашенецът е стъпил здраво на коравата граовска земя – бедна и неподатлива на лесна обработка, но все пак тя винаги го е изхранвала. И ДУШАТА на граовеца е такава – скрита понякога зад груба външност, но широко отворена, когато трябва към хората, пълна с житейски истини, мъдрости и хумор.

И ДУМИТЕ изтръгвал ги е трепетни и нежни, тежки и укорни и ги е подреждал в песни, приказки и легенди.

А ПЕСНИТЕ са протяжни като несвършващ летен ден и скокливи като буйно граовско хоро.

КЛЕТВИТЕ – люти и безжалостни.

ПСУВНИТЕ – цветисти, пиперливи и предизвикателни.

Но БЛАГОСЛОВИИТЕ – доброжелателни и щедри.

Всичко това трябва да познаваме, да тачим, ценим и обичаме нашия диалект като истински граовци. Моите размисли около диалекта изглеж-

дат като протяжна граовска песен или напористи като зимните води на Църцория.

Но са доброжелателни и щедри като граовска благословия. Дано създаденото от нашите предци остане вечно, заедно с онова, което ще сътворят бъдещите поколения на Граово.

СТО ТРИДЕСЕТ И ПЕТ ГОДИНИ ПО-КЪСНО – РЕПЛИКА ВЪРХУ ПЪТЕПИСА НА КОНСТАНТИН ИРЕЧЕК

Аниела Асенова

135 YEARS LATER – A RESPONSE TO THE KONSTANTIN JIREČEK'S TRAVEL BOOK

Aniela Asenova

ABSTRACT

The famous historian and public figure Konstantin Jireček, while travelling through "the wildest parts of Western Bulgaria", in August of 1883, visits Breznik. Even though his stay was short, in a travel note from the visit, lacking adequate observations, he attributes to the local Breznik people negative qualities, uncharacteristic of them. The article offers evidence of the life, traditions and the noble spirit of the Breznik residents, refuting Jireček's writings. Whatever Jireček wrote of us the people of Breznik is inconsequential; it is important to know and study the history of our countryside so we can take pride in our ancestors.

Ключови думи: Брезник, Константин Иречек, пътепис
Keywords: Breznik, Konstantin Irechek, Travel Book

* * *

През месец август 1883 г. известният чешки историк и български политик Константин Иерчек, заедно с геолога Георги Златарски предприемат дълго едномесечно пътуване през най-дивите краища на Западна България. В издадения сборник „Бележки на пътешественици за Пернишка об-

ласт XVI – XIX век”[1]. За посещението си в Брезник Иречек пише в своите пътеписи:

„Лицата на жителите са груби и тъпи, а техният душевен живот много ограничен, а и по отношение на училищата са много лениви. Техният домашен живот е малко утешителен. Познати са като кавгаджии и пияници[…]“[2].

Престоят от един ден и една нощ на Иречек в Брезник преди сто тридесет и пет години вероятно е бил изключително досаден и кошмарен, затова в описанията си използва куп обиди по адрес на брезничани. Все пак аз, от дистанцията на времето, ще си позволя да опонирам на човека, направил толкова много за България, но не и за Брезник, и брезничани.

За целта разлиствам страниците на старите богослужебни книги, съхранявани в най-старото духовно и просветно огнище в Брезник – храмът „Св. Петка“. В магерницата при храма се е помещавало килийното училище, което през 1840 год. вече е светско, според приписката в „Октоих – Осмогласник” и в Служебник на Св. Харалампи за м. февруари. Ето какво четем:

1840 г. – Знатися, аз, Йоан, учителя Брезнички от Лялинци зтнати ся.

Да се знае кога беше учител у Брезник от Лялинци Костадинов, лето 1840, декември, 8 ден, тогая беше поп Маринко – аз, Йоан Даскал[3].

Броят на децата непрекъснато расте и магерницата става тясна и не може да побере желаещите да учат през 1856 г.:

Да се знае кой беше михал Даскал у Брезник там бяха събрани 100 деца[…].– четем в приписка от Молитви в първия ден[4].

През 1869 г. отваря врати новото класно училище с подкрепата на брезнишките първенци, най-вече с подкрепата на чорбаджи Димитър Игнатов. Те канят за преподаватели в новото училище все изявени, много подготвени личности в учебното дело, като Димитър Тонджаров, Христо Димитров, Гиго Тинков, Манол Лазаров и др.

За строежа на новото училище се съобщава във вестник “ Македония“[5] и в приписка в Типикон, съхранен в храм „Св. Петка“.

---

[1] Ерулски, Ив. Бележки на пътешественици за Пернишка област XVI – XIX в. Перник, 2006, 154 – 159.

[2] Пак там, с. 157.

[3] Октоих, 1839, Москва.

[4] Молитви за първия ден. Подвързани заедно с Октоих-а, цитиран в бел. 3 и със Служба за св. Харалампий, месец февруари 10 ден. Книгите са пазят в архива на църквата „Св. Петка“, гр. Брезник.

[5] Македония, бр. 32 от 6 юни 1861 г.

Бедна е земята в Брезнишката котловина, много труд и грижи са полагали предците ни, за да се справят с капризите на природата – наводнения, болести, тежки зими, слаба реколта:

Знатися кога беше холерата у Брезник 1855 на 18 юли.

Знатися като що беше много трудно време и скупия – 1856 г.

1858, месец юлия, да се знае како биде страшно наводнение[6].

Поради тежкия живот, брезничани са предпочитали да живеят млади, и стари, под един покрив, по тридесет дори четиридесет души. Задружно обработвали земята, работата между членовете на семейството се разпределяла вечер: кой с какво ще се занимава на другия ден. Имало е случаи на недоволство, но в никакъв случай не съм съгласна да ни нарича г-н Иречек „кавгаджии" и „пияници". Относно морала – сватбите, кръщенките – всички са под влиянието на църквата и религията.

В запазените регистри за ражданията и кръщенките четем:

1881 г. са родени 37 деца; само при една семейна двойка жената е на 35 г., а мъжът на 30 г., но при останалите винаги жената е по-млада от мъжа.

1882 – родени са 45 деца; при една двойка жената е на 28 г., а мъжът е на 26 г.

1883 – родени 52 деца; в една двойка жената е на 25, а мъжът на 22 г.[7]

Архивните документи говорят и за случаи, когато момчето не е навършило деветнадесет години и не може да се ожени. Въпреки поисканото разрешение от Софийска митрополия – такова не му е дадено[8].

Макар брезничани да не са били, и днес не са, ревностни християни, т. е. не са посещавали редовно службите, те са се грижели за своите храмове и църковната утвар – да не липсва нищо за богослуженията, за което говорят ктиторските надписи върху иконите, стенописите и църковната посуда. Но най-важното е, че са спазвали църковните канони, и са отдавали почит на оброци и свети места с курбани и сборове. Те са се предавали от поколение на поколение, та до наши дни.

Умеели са граовци да работят от сутрин до здрач, но са умеели и да се веселят. Пийвали са ракия, но не са били пияници. Щом затупа тупанът и засвири кеменето, надвили умората, млади и стари отиват на мегдана на хорото. Тук те давали воля на емоционалните си преживявания, цялата им енергия се отприщвала, защото извиело ли се граовското хоро, все едно

[6] Октоих, 1839, Москва.

[7] Книги – регистри за ражданията през 1881, 1882, 1883 г., съхранявани в архива на църквата „Св. Петка", гр.Брезник.

[8] Писма № 345 от 13.07.1898 г., № 4074 от 20.08.1898 г., № 4147 от 24.09.1898 г. на Негово Преосвещенство св. Софийски митрополит Партений, неархивирани.

някаква стихия връхлита, всяко движение и всеки такт идвал направо от сърцето. Това за ограничен душевен живот ли говори или за богата душевност?

А отправим ли поглед към брезничанки, ще ги видим натъкмени с везани литаци, под които се подават конопени кошули с фино изработени красиви дантели, с кокетна везана шапчица на главите (каица), да ситнят до силните си мъже. Лицата им зачервени, излъчващи душевна красота и чистота. Къде ги видя тези груби и тъпи лица г-н Иречек?

В богослужебната книга Молитви за първия ден четем:

1855, месеца октомври, и да се знае кога по Брезнишко забраниха на жените каиците да се носят. Взеха да носят векели, това време беше наесен 1855, в това време беше епископ Гедеон, он направи това[9].

Явно гръцкият владика не е могъл да понесе толкова много красота и съвършенство. Но брезничанката продължавала да твори красота в къщата и в градинката – чудни покривки, черги, дантели, които изработвала сама в дългите зимни вечери на светлината на огнището и виделчето. Можем само да се радваме, че цялата тази красота е предавана, съхранена и е достигнала до нас.

А разтворите *ли сборника Народни умотворения и народопис,* където Александър Мартинов е събрал песни, приказки, поверия, игри, обичаи, ще се уверите, че това е истинска съкровищница на граовския дух[10]. Граово и граовец никога не са били „мръсни" думи, нито в миналото, нито сега. Ако беше така, щеше ли Сава Филаретов да се подпише под статията си във в-к „Дунавски лебед"[11] озаглавена Допись – Единь Граховчанинь?

Този подпис е показателен за отношението му към Граово. Трудолюбието и ученолюбието на брезничани са трогнали Сава Филаретов, за да предприеме следваща стъпка. Той дарява книги за откриването не само на новото класно училище, но и на читалището в Брезник.

И на края, но не на последно място по значение – отношението на брезничани към сърбите. Когато се изтеглят турците от тези земи, идват сърбите на 20 декември 1877 г. и Брезнишко остава четиринадесет месеца под сръбска окупация. Тогава брезничанинът дядо Кота Кафеджийски и Тако Пеев от Трън с една и съща мисия отиват в Сан Стефано: Брезник и Трън да бъдат включени в пределите на новосъздадената българска държава. За целта носели тъжба с подписи и успели. Брезник и Трън били включени в

[9] Молитви за първия ден. В архива на църквата „Св. Петка", гр. Брезник.
[10] Сб. Народни умотворения и народопис. С., 1958 г., с. 430, 500, 699, 747.
[11] Дунавски лебед, бр. 12 от 29 ноември 1860 г.

пределите на България.

Голяма е заслугата на Тако Пеев за Трънско, но за Брезнишко тя е за дядо Кота Кафеджийски. Нима не си чул вечерта в хана за дядо Кота Кафеджийски и за поп Дойчо, г-н Иречек? Нека да разкажа сега за поп Дойчо. Когато сърбите идват в Брезник, да не кажа, че го окупират, поп Дойчо чул, че идва анкетна комисия да се запознае с настроението на брезничани – дали искат да преминат към Сърбия или към Княжеството? Тогава той събира хората с тревожен звън на камбаните в храма „Св. Петка“ и ги призовава: *Който е българин, да дойде при мене!* Така около него се събира целият град, а на другата страна – само трима – четирима човека. Комисията разбрала, че симпатиите и предпочитанията на местното население са към Княжеството, а не както Вие пишете тукашното селско население имало явни симпатии към сърбите. Къде и как са изразени тези симпатии Вие не можете да кажете. Между впрочем, Брезник винаги е бил град от X век до днес, независимо на кой как му изглежда.

Любовта към родното място е крепяла поколенията преди нас и така са устояли на времето църкви, манастири, църковна утвар, приписки, граовското народно творчество. Всеки от нас трябва да се замисли какво ние ще оставим след себе си? Защо иманярите винаги са на една крачка пред нас? Защо в Брезник и Брезнишко не са достатъчно проучени историческите паметници? Нас, краеведите и историците, ни чака много изследователска и събирателска дейност. Трябва заедно да работим в една посока – да се съхрани народната памет жива. „Да се знае, но и да се помни!”

За да могат следващите поколения със самочувствие да се изправят срещу всеки, дръзнал да омаловажи историята на Граово и да извикат: Немой некой да каже, дека не е било!

ДАРИТЕЛИ НА ОИМ, ГР. БРЕЗНИК 1957-2017 ГОДИНА

I. Периода 1957-1989г.

Име, фамилия на дарителя	Населено място		Име, фамилия на дарителя	Населено място
Станика Стефанова	с.Муртинци		Методи Драганов	гр.Брезник
Георги Желев	гр.Брезник		Йордан Алексов	гр.Брезник
Андрей Михайлов	гр.Брезник		Велков	с.Ръждавец
Иван Калев	гр.Брезник		Лазар Лумбаров	гр.Брезник
Иван Мутафов	с.Ноевци		Георги Ставрев	с. Г.Романци
Стойчо Николов	с.Ярославци		Сета Цв. Бабичева	гр.София
Владо Захариев	с.Красава		Петър Бунджулов	гр.София
Тодор Младенов	с.Ярославци		Цветанка Савова	гр.Брезник
Иван Василев	гр.Брезник		Пионерски отряд	гр.Брезник
Саздо Стоянов	с.Банище		Иван Милев	гр.Брезник
Емануил Бунджулов	гр.София		Методи Драганов	гр.Брезник
Георги Райчев	гр.Брезник		Николай Флоров	Русия
Георги Филипов	гр.Брезник		Р. Григорова	гр.Попово
Драгомир Стефанов	с.Муртинци		гр.Попово и	гр.Попово
Стоян Пушев	гр.Брезник		Борис Михайлов	гр.София
Иван Дамянов	с.Муртинци		Ванко Стратиев	гр.Брезник
Захари Николов	с.Муртинци		Радка Кърисева	гр.София
Иван Пушев	гр.Брезник		Ал. Михайлов	гр.Брезник
Борис Дурев	гр.Брезник		Ал. . Григориев	Русия
Георги Атанасов	с.Д. Романци		„ДЗРЧ”	гр.Брезник
Магда Илчева	с.Ярославци		„Радиовъзел”	гр.Брезник
Читалище	гр.Брезник		Йордан Найденов	гр.Брезник
Поля Маджарова	гр.Брезник		Сем. Гъргурови	гр.Брезник
ТКЗС	гр.Брезник		Вита Пушева	гр.Брезник
ГНС	гр.Брезник		Иван Исаев	гр.Брезник
Основно училище	с.Слаковци		Александър Левчев	гр.Брезник
Павлина Денкова	гр.Брезник		Филип Методиев	гр.Брезник
Райна Найденова	гр.Брезник		Димитър Генов	гр.Брезник
Верка Ракелина	гр.Брезник		Стана Тинкова	гр.Брезник
Вера М. Георгиева	гр.Брезник		Христина Божилова	гр.Брезник
Гълъбина Дурева	гр.Брезник		Иван Василев Енин	гр.Брезник
Георги Славов	с.Ракита		Ученици от Va кл.	гр.Брезник
Симеон Тодоров	гр.Брезник		Кръстьо Модев	гр.Брезник

Име, фамилия на дарителя	**Населено място**		**Име, фамилия на дарителя**	**Населено място**
Анастасия Гълъбова	гр.Брезник		Маша Драганова	гр.София
Симка Костова	с.Д. Романци		Петко Асенов	с.Бегуновци
Пешурин Костов	гр.Брезник		Божурка Рангелова	с.Бабица
Керана Тодорова	гр.Брезник		Св. Борис Антов	гр.Брезник
Димитър Давидков	гр.Брезник		Сед. Драгомиров	с.Бегуновци
Вера Томова	гр.Брезник		Лиляна Барева	гр.София
Евтим Георгиев	гр.Брезник		Слави Гигов Пирчев	гр.София
Елена Дамянова	гр.Брезник		Богдан Ракелин	гр.Брезник
Костадин Панчев			Станка Забунова	гр.Брезник
Борис Мутафов	гр.Брезник		Нада Бунджулова	гр.Брезник
Ниса Гергиева	гр.Брезник		„Наркооп”	гр.Брезник
Мага Гълъбова	гр.Брезник		Стоян Апостолов	гр.Брезник
Станка Забунова	гр.Брезник		Георги Мадев	гр.Брезник
Димитър Симов	с.Видрица		Асен Тимов Цолов	гр.Брезник
Петър Найденов	гр.Брезник		Вера Божина	гр.Брезник
Милка Кожухарова	гр.София		Анисия Тинкова	гр.Брезник
В. Кожухарова	гр.София		Малин Банков	с.Садовик
Борис Манолов	гр.Брезник			
			Л. Величкова	гр.Брезник
Стоил Дамянов	с.Режанци		Г. Атанасова	гр.Брезник
Борис Ковачев	с.Велковци		Магдалена Симова	гр.Брезник
Димитър Г. Кешкин	с.Режанци		Стоян Радоев	гр.Брезник
ГК на БКП	гр.Брезник		Бистра Ракелова	гр.Брезник
Владко Асенов	с.Ноевци		Асен Радоев	гр.Брезник
Роксана Узунова	гр.Брезник		С. Таранджийска	гр.Брезник
Роза Калева Анева	гр.Брезник		Надежда Симова	гр.Брезник
Лидия Добревска	гр.Брезник			
Н. Фурнаджиева	гр.Брезник		Васка Георгиева	гр.Брезник
Роза Ковачева	гр.Брезник		Вельо Велев	гр.София
Магдалена Симова	гр.Брезник		Виктория Бъчварова	гр.Брезник
Никола Узунов	гр.Брезник		У-ци „В. Левски”	гр.Брезник
Милка Алексиева	гр.София		Лазар Диманов	Селищен д-л
Маша Драганова	гр.София		Надежда Крумова	гр.Брезник
Георги Филипов	с.Режанци		Н. Миленкова	гр.Брезник
Даринка Миленкова	гр.Брезник		Асен Станков	с.Красава
Веска Павлова	гр.Брезник		Н. Мотикарова	гр.Брезник
Бистра Ракелова	гр.Брезник		Методи Докев	гр.Брезник
Душка Георгиева	гр.Брезник		Райна Соколова	с.Бабица
Адриана Дикова	гр.Брезник		Любка Ткачева	гр.Брезник
Стоянка Манчева	гр.Брезник		Невена Мацева	гр.Брезник
Лиляна Жотева	гр.Брезник		Вихра Денкова	гр.Брезник

Име, фамилия на дарителя	**Населено място**		**Име, фамилия на дарителя**	**Населено място**
Станка Ал. Матеева	гр.Брезник		Славка Мечкова	с.Бабица
Георги Ф. Добренов	с.Режанци		Новка Кирилова	гр.Брезник
Тодорка Тодорова	с.Гърло		Данка Михайлова	гр.Брезник
Роска Гьорева	гр.Брезник		Катерина Йосифова	гр.Брезник
Йор. Михайлова	гр.Брезник		Недялка Атанасова	с.Бабица
Гинка Андреева	гр.Брезник		М. Миленкова	гр.Брезник
Марица Кузова	гр.Брезник		Д. Джонова	гр.София
Петър Александров			Анка Ив.Василева	гр.Брезник
Герасим Методиев	гр.Брезник		Елена Вачева	гр.Брезник
Д-р Иван Пушев	с.Конска		Марица Желева	гр.Брезник
Борис Младенов	гр.Брезник		Христо Първанов	гр.Брезник
Мария и Боянка	гр.Брезник		М. Миленкова	гр.Брезник
Андрей Милев	с.Стайчовци		Иванка Калева	гр.Брезник
Михал Гъргуров	гр.Брезник		Роза Хр. Калева	гр.Брезник
Роксана Попова	гр.Брезник		Калеви	гр.Брезник
Димитър Миленков	с.Режанци		Райна и Ал. Калеви	гр.Брезник
Варадин Кузманов	гр.Брезник		Георги Цветков	гр.Брезник
Тодор Пасков	с.Сопица		Никола Димитров	с.Завала
Н. поп Николов	гр.Брезник		Сем. Гьоргини	Гр.София
Кръстьо Модев	гр.Брезник		Петко Асенов	гр.Перник
Н. поп Димитрина	гр.Брезник		Роза Ковачева	гр.Брезник
М. поп Дайчина	гр.Брезник		Стефка Давидкова	гр.Брезник
Ал. поп Илиев	гр.Брезник		Марица Желева	с.Режанци
Иван Лепоин	гр.Брезник		Сем. Тодорови	гр.Брезник
Вл. Таранджийски	гр.Брезник		Вита Докева	гр.Брезник
Н. Фердинандов	гр.Брезник		Ветка Ковачева	гр. Перник
Ленинград	с.Сопица		Петър Анков	гр.Брезник
Григорий Лапин	СССР		Руска Павлова	гр.Брезник
Георги Алексов	Ворошиловгра		Емилия Забунова	гр.Брезник
Илия Венков	гр.Брезник		Деница Кирилова	с.Д.Секирна
Ст. Дойчинов	гр.Брезник		Георги Нешев	гр.София
Захари Ковачев	с.Велковци		Проф. С. Михайлов	гр.София
Лозка Ракелова	гр.Брезник		Любомир Гьошев	гр.Брезник
Даринка Миленкова	гр.Брезник		Стефан Бонев	гр.София
Варадин Боянов	гр.Брезник		Лили Пилософ	гр.Шумен
Тодор Симов	гр.Брезник		Стоян Янков	гр.София
Гинка Андреева	гр.Брезник		Лазар Младенов	гр.София
Любомир Данев	гр.Варна		Славка Любомирова	гр.Брезник
Владо Варадинов	с.Конска		Анка Пантева	гр.Брезник
Иван Антов	гр.Шумен		Георги Асенов	гр.София
Ангел Христов	гр.София		Стоян Пушев	гр.Брезник

Име, фамилия на дарителя	**Населено място**		**Име, фамилия на дарителя**	**Населено място**
Стойчо Андреев	с.Ярославци		Михал Дуров	гр.София
Илко Димитров	гр.Брезник		Борис Миленков	гр.Брезник
Евгения Калева	гр.Брезник		Владимир Гълъбов	гр.Брезник
Георги Филипов	с.Режанци		Димитър Асенов	гр.Брезник
Станика Стефанова	с.Муртинци		Д-р А. Пушев	гр.Брезник
Аначкови	с.Вискяр		Симеон Кънчев	гр.Брезник
ГК на ОФ	гр.Брезник		Стоил Йорданов	гр.Брезник
Д-р Ал. Дайски	гр.София		Найден Найденов	гр.Брезник
Георги Калев	гр.Брезник		Димитър Кокинов	гр.Брезник
Димитър Генов	гр.Брезник		Христо Миленков	гр.Брезник
Румяна Банкова	гр.Брезник		Фотокръжок	гр.Брезник
Зюмбюла Борисова	гр.Брезник		АПК	гр.Брезник
Милчо Табаков	гр.Брезник		Васил Иванов	гр.Брезник
Цветко Първанов	с.Ноевци		Иван Антонов	гр.Шумен
Никола Величков	гр.Брезник		Йорданка Петрова	гр.Брезник
Борис Жуков	гр.Брезник		Асен Глишов Цоков	гр.Брезник
сем. Войнови	гр.Брезник		Божил Банков	гр.Брезник
Бистра Ракелова	гр.Брезник		Радко Манчев	гр.Брезник
Сем. Гълъбови	гр.София		Борис Михайлов	гр.Брезник
Г. Майсторска	гр.София		Тасо Николов	гр.Брезник
НЧ „ Ангел Кънчев”	гр.Русе			

II.За периода 1990-2012 година

Име, фамилия на дарителя	**Населено място**		**Име, фамилия на дарителя**	**Населено място**
			Димитър Лазаров	гр.София
			Иванка Божилова	гр.Брезник
Зюмбюла Белева	гр.Брезник		Тодор Мануилов	гр.Брезник
Вера Георгиева	гр.Брезник		Неделчо Вучков	гр.Брезник
Анка Малинчева	гр.Брезник		Вера Тонева	гр.Брезник
Сийка Станкова	гр.Брезник		Христоско Диков	гр.София
Надежда Петрова	с.Ребро		Станка Исаева	гр.Брезник
Кръстю Китанов	с.Завала		Иванка Зиновиева	гр.Брезник
Гина Пушева	гр.Брезник		Славчо Михайлов	гр.Брезник
Емилия Дортулова	гр.Брезник		Гергана Кръстева	гр.Брезник
Мила Мазакова	гр.София		Митра Асенова	гр.Брезник
Илия Анев Марков	с.Брусник		Хр. Христова	гр.Брезник
Цветан Радоев	с.Брусник		Ал.Георгиев	гр.Брезник

Име, фамилия на дарителя	**Населено място**
Младен Гълъбов	гр.София
Леонид Суботинов	гр.Брезник
Лида Боянова	с.Слаковци
В. Филипова	гр.Брезник
Вита Спасова	с.Д. Секирна
Методи Кръстев	гр. София
Юлия Величкова	гр.Брезник
Мария Бунджулова	гр.София
Д-р А. Димитров	гр.Брезник
Мария Миленкова	гр.Брезник
Роска Гьорева	гр.Брезник
Пенка Бонева	гр.Брезник
Симеон Кънчев	гр.Брезник
Димо Добревски	гр.Брезник
Вера Суботинова	гр.Брезник
Виолета Мирчева	гр.Брезник
Гюро Алексиев	с.Д. Секирна
сем. Ванкови	с.Д. Секирна
В. Евтимова	с.Велковци
Николина Котева	с.Велковци
Леда Станкова	с.Милкьовци
Младенка Иванова	с.Гигинци
Крум Крумов	с.Гигинци
Спаска Томова	с. Ерул
Дена Иванова	с. Ерул
Емил Миленков	с.Режанци
Любка Тричкова	с.Г. Романци
Д. Сарафкова	с.Ярославци
Иванка Николова	с.Ребро
Витка Алексиева	с. Садовик
Вера Здравкова	с. Станьовци
Невена Томиркова	с. Станьовци
сем. Николови	с.Душинци
Мира Фердова	с.Станьовци
Милка Гоцева	с.Милкьовци

Име, фамилия на дарителя	**Населено място**
Димитър Лазаров	гр.София
Иванка Божилова	гр.Брезник
Лалка Михайлова	гр.Перник
Симеон Йорданов	гр.София
Доц Асен Аначков	гр.София
Малин Николов	с.Бабица
Димитър Пейчев	гр.Брезник
Павлина Матеева	гр.Брезник
Борис Марков	гр.Брезник
Милка Ваклинова	гр.Брезник
Богдана Янкова	гр.Брезник
Бонка Селимова	гр.Брезник
Сем. Соколови	гр.Брезник
Петър Петров	гр.Брезник
сем. Драгомирови	гр.Брезник
Елена Томова	с.Бабица
Дана Мануилова	с.Станьовци
Радка Господинова	с.Д. Секирна
Пенка Бонева	гр.Брезник
Богдана Янкова	гр.Брезник
Павлина Матеева	гр.Брезник
Димитър Пейчев	гр.Брезник
Ал. Георгиев	гр.Брезник
Хр.Христова	гр.Брезник
Гергана Кръстева	гр.Брезник
Иванка Божилова	гр.Брезник
Цветан Радоев	с.Брусник
Кафеджийски	гр.София
Сика Станкова	гр.Брезник
Гина Пушева	гр.Брезник
Методи Кръстев	с.Д.Секирна
Леонид Суботинов	гр.Брезник
Чайка Стоянова	гр.София
М. Борисова	гр.Брезник
Йор. Йорданов	гр.Брезник
Иванка Захариева	гр.Брезник
Гина Пушева	гр.Брезник

Име, фамилия на дарителя	**Населено място**		**Име, фамилия на дарителя**	**Населено място**
			Димитър Лазаров	гр.София
			Иванка Божилова	гр.Брезник
Еленка Миленкова	с.Лялинци			
Анка Аспарухова	гр.Брезник			
Мария Миленкова	гр.Брезник			

III. За периода 2013-2017 г.

Име, фамилия на дарителя	**Населено място**		**Име, фамилия на дарителя**	**Населено място**
Иван Дреников	гр. София		**Елка Симеонова**	гр. Брезник
Методи Методиев	гр. Перник		**Е Максимова**	гр. Брезник
Вера Георгиева	гр. Брезник		**Петър Кирилов**	гр. Брезник
Вера Димитрова	гр. Брезник		**Елена Боянова**	гр. Брезник
Веселин Крумов	гр. Брезник		**Огнян Йосифов**	гр. Брезник
Иван Гешев	гр. Брезник		**Божил Найденов**	с. Озърновци
Лилия Бабикова	гр. София		**Васил Петров**	НЧ Брезник
Йор. Борисова	гр. Брезник		**Иван Василев**	гр. Брезник
Ев.Кирилова	гр. Брезник		**Мариан Белев**	гр. Брезник
Иван Тодоров	гр. Брезник		**Васил Петров**	НЧ Брезник
Н.Първанова	гр. Брезник		**Иван Василев**	гр. Брезник
К. Григориев	гр. София		**Петър Кирилов**	гр. Брезник
Л. Серафимов	гр. Брезник		**Елена Боянова**	гр. Брезник
Лидия Пушева	гр. Брезник		**Огнян Йосифов**	гр. Брезник
Н-ци на Чекански	гр. Брезник,		**Вихра Денкова**	гр. Брезник
Петър Бошков	гр. Брезник		**Румяна Банкова**	гр. Брезник
Еленка Гоцева	гр. Брезник		**Мариан Белев**	гр. Брезник
Иван Гешев	гр. Брезник			
Соня Аспарухова	гр. Брезник			
Вихра Денкова	гр. Брезник			
Христина Иванова	гр. Брезник			
Румяна Банкова	гр. Брезник			
Росен Огнянов	гр. Брезник			

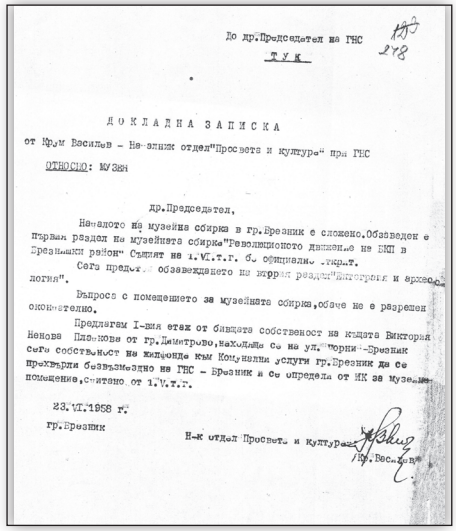
Списъкът е изготвен от Тодорка Момчилова и Елена Гоцева, ОИМ-Брезник

ОБЩИНСКИ ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ

Брезник

Музеят на Граово

ПРИЛОЖЕНИЯ

До др.Председател на ГНС
Тук

ДОКЛАДНА ЗАПИСКА

от Ирм Васильв – Нв-ълник отдел"Просвета и култура" при ГНС

ОТНОСНО: МУЗЕЙ

др.Председател,

Началото на музейна сбирка в гр.Брезник е сложено.Обзаведен е първи раздел на музейната сбирка"Революционното движение на БКП в Брезнишки район" Същит не т.Ч.т.т. б. официални откр.т.

Сега предст.. обзавеждането на втори раздел"Историята и археология".

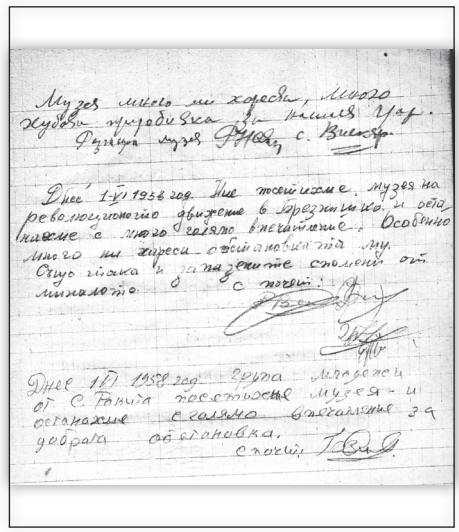
Въпрос с помещението за музейната сбирка,обаче не е разрешен окончателно.

Предлагам I-ия етаж от бившата собственост на къщата Викторка Ненова Плъзкова от гр.Димитрово,находяща се на ул."Горни"-Брезник сега собственост на жилищно кому Комунални услуги гр.Брезник да се прехвърли безвъзмездно на ГНС – Брезник и се определи от ИК за музейно помещение,считено от 1.Ч.т.т.

23.ЧІ.1958 г.
гр.Брезник

Н-к отдел Просвет. и Култура
/Ир.Вас.../

Образ 1

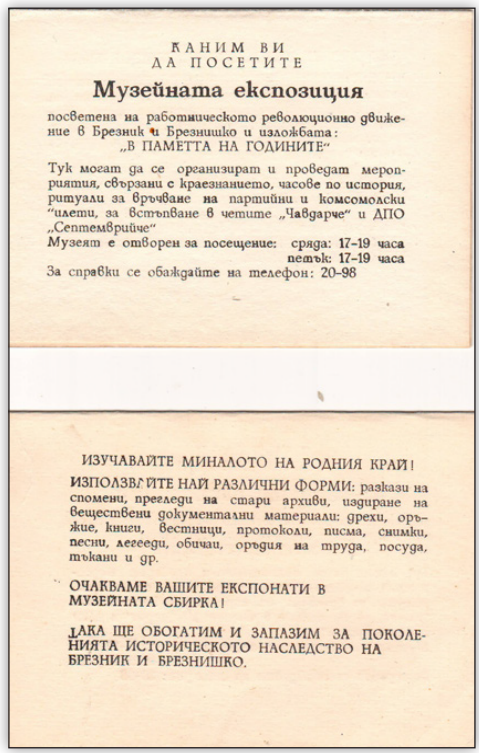

Музея много ми хареса, много
художествено нарисувана. Желая
Успехи музея. с. Виница

Днес 1-VI 1958 год. Ние посетихме музея на
революционното движение в Брезнишко и бе
хареса с много голямо внимание. Особено
много ни хареса описанието на
Също гиша в запазените снимки от
миналото. с почит.

Днес 1ЧІ 1958 год. група младежи
от с.Рапица посетиха музея и
останаха с голямо възхищение за
добрата обзавеждане.
с почит.

Образ 2

КАНИМ ВИ
ДА ПОСЕТИТЕ

Музейната експозиция

посветена на работническото революционно движение в Брезник и Брезнишко и изложбата:
„В ПАМЕТТА НА ГОДИНИТЕ"

Тук могат да се организират и проведат мероприятия, свързани с краезнанието, часове по история, ритуали за връчване на партийни и комсомолски билети, за встъпване в четите „Чавдарче" и ДПО „Септемврийче"

Музеят е отворен за посещение: сряда: 17-19 часа
петък: 17-19 часа

За справки се обаждайте на телефон: 20-98

ИЗУЧАВАЙТЕ МИНАЛОТО НА РОДНИЯ КРАЙ!

ИЗПОЛЗВАЙТЕ НАЙ РАЗЛИЧНИ ФОРМИ: разкази на спомени, прегледи на стари архиви, издирване на веществени документални материали: дрехи, оръжие, книги, вестници, протоколи, писма, снимки, песни, легенди, обичаи, оръдия на труда, посуда, тъкани и др.

ОЧАКВАМЕ ВАШИТЕ ЕКСПОНАТИ В МУЗЕЙНАТА СБИРКА!

ТАКА ЩЕ ОБОГАТИМ И ЗАПАЗИМ ЗА ПОКОЛЕНИЯТА ИСТОРИЧЕСКОТО НАСЛЕДСТВО НА БРЕЗНИК И БРЕЗНИШКО.

Образ 3

Поздравителен адрес от името на Община Брезник- Мария Добревска - зам. кмет

Награждаване на първият музеен работник- Павлина Денкова

Вера Георгиева,дългогодишен музеен уредник,краевед,изследовател

Гости на тържественото честване на 60 години музейно дело Брезник,13 юни 2018г.

Поздравителен адрес от Областния управител на Област Перник- г-жа Ирена Соколова,

Поздравителен адрес от Борис Хаджийски -председател на Националното сдружение на музеите

Съвместен поздрав на камерен оркестър "Орфей" и балетно студио при читалище "Просвещение-1870" гр. Брезник.

Участниците в научната конференция "Брезник -минало и бъдеще", 14 юни 2018 г.

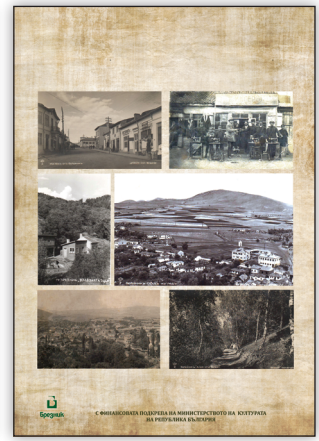
Откриване на научната конференция, от дясно на ляво проф.,д-р Надя Манолова-науч.ръководител, Мария Добревска-зам. кмет

Работен момент от научна конференция

Из изложбената дейност на ОИМ Брезник, 2018

Етнографска сбирка при читалище „Искра-1932”
с. Слаковци, Брезнишко.

Образ 1

Образ 2

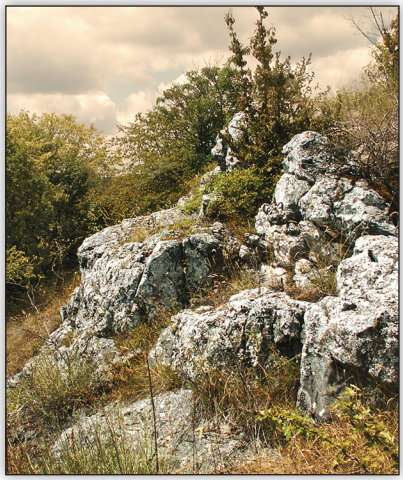
Образ 3

Образ 4

Образ 5

Образ 6

Образ 7

Образ 8

Образ 9

Образ 10

Образ 11

Образ 12

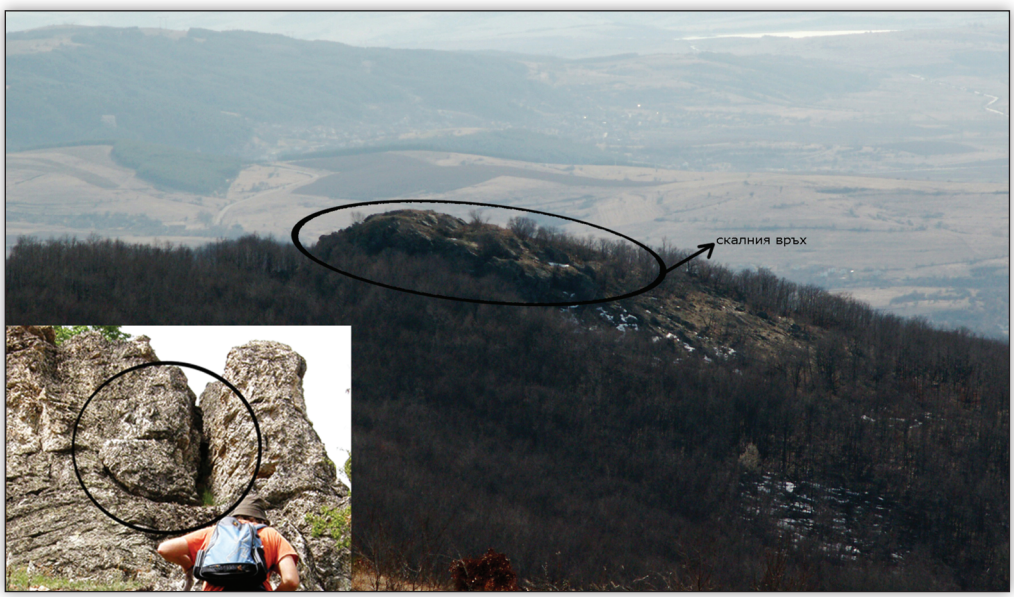
Образ 13

Образ 14

Образ 15

Образ 16

Процесиен кръст от Брезнишкото Бърдо, лице.

Процесиен кръст от Брезнишкото Бърдо, гръб

Крепостта Цари Мали Град-с. Белчин

Концерт на Djovani Mataliyano

Реанакторска възстановка в крепостта Цари Мали Град,2016 г.

Сурвакар с. Долна Секирна, общ. Брезник. НЦНКН ФтАИФ № 1417, а.е. 87.

Сурвакар от с. Велковци, общ. Брезник. НЦНКН ФтАИФ № 1360, а.е. 6.

Маски от с. Банище, общ. Брезник. НЦНКН ФтАИФ № 1360, а.е. 47.

Сурвакарската група на с. Долна Секирна, общ. Брезник. НЦНКН ФтАИФ № 1417, а.е. 74.

АВТОРИТЕ

Анелия Асенова – краевед, Брезник

Веселин Хаджиангелов – археолог,
д-р, Общински исторически музей, Самоков,
vhajiangelov@yahoo.com

Георги Радославов – историк, Перник,
jororm@mail.bg

Делян Русев – докторант,
Исторически факултет на СУ „Св. Климент Охридски**“,**
russev.d@gmail.com

Диляна Ботева – историк, **проф**. **д.и.н.,**Исторически факултет на СУ
„Св. Климент Охридски**“,**
dilyanaboteva@yahoo.com

Елена Боянова – краевед, Брезник,

Емилия Велинова – историк,
Общински исторически музей, Брезник
emi_velinova@abv.bg

Златка Стратиева – краевед, Брезник

Здравка Коркутова – археолог, **д-р**,
Регионален исторически музей, Перник,
zdravka_p@abv.bg

Константин Панайотов – историк,
Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН**,**
София,
kokopan@abv.bg

Милена Любенова – **етнолог, гл. асистент**, **д-р,**
ИЕФЕМ при БАН**,** София,
milenalubenova@abv.bg

Милена Симова – архивист,
Държавен архив, Перник
m.simova@abv.bg

Милчо Георгиев- етнолог, Перник
milchogeorgiev@abv.bg

Надя Манолова-Николова – историк, **проф. д-р,**
Исторически факултет на СУ „Св. Климент Охридски**“**
manolova@uni-sofia.bg

Светла Стефанова – краевед,
с. Слаковци, Брезнишко
iskraslakovtsi1932@abv.bg

Стоян Шиваров – османист-историк, **д-р,** София
stoyan.shivarov@ottomanist.info

Тодорка Момчилова – историк,
Общински исторически музей, Брезник
dora_doichinova@abv.bg

Филип Михайлов – археолог,
Регионален исторически музей, Перник
philip.mihaylov@gmail.com

Общински исторически музей-Брезник
mmbreznik@abv.bg

© “Известия на Общински исторически музей-Брезник”,
том I
Дизайн и предпечат Юлия Стоянова,
рекламно студио “Джули Експрес”
Издава се с финансовата подкрепа на
Министерството на културата